

BAAC rapport

GEMEENTE WIERDEN

**ARCHEOLOGISCHE INVENTARISATIE EN
VERWACHTINGSKAART**

BAAC rapport V-09.0172

januari 2010

Status
definitief

Auteur(s)

drs. A. Buesink
drs. M.A. Tolboom
H.M.M. Geerts

Colofon

ISSN: 1873-9350

Auteur: drs. A. Buesink
drs. M.A. Tolboom
H.M.M. Geerts

Redactie: dr. ir. L.A. Tebbens
drs. A. ter Wal

Cartografie: drs. A. Buesink
Ir. S. van Daalen
E. Slotweg

Copyright: Gemeente Wierden / BAAC bv, Deventer

gecontroleerd	dr. ir. L.A. Tebbens	ht	20-1-2010
geautoriseerd (senior archeoloog)	drs. A. ter wal	AW.	20-1-2010

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de gemeente Wierden en/of BAAC bv te Deventer.

BAAC bv

Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie

Postbus 2015
7420 AA Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 618 430
E-mail: deventer@baac.nl

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Administratieve gegevens

Onderzoekgegevens:

Datum opdracht	: mei 2009
Datum rapportage	: 20 januari 2010
Uitvoerder	: BAAC bv, Deventer
Projectleider	: drs. A. Buesink a.buesink@baac.nl
Auteurs	: drs. A. Buesink drs. M.A. Tolboom H.M.M. Geerts
BAAC-rapport	: V-09.0172
Beheer documentatie	: BAAC bv te Deventer
Opdrachtgever	: Gemeente Wierden dhr. G.J. Grievink Postbus 43 7640 AA Wierden

Inhoudsopgave

Administratieve gegevens	2
Inhoudsopgave	4
Samenvatting	6
1 Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Doelstelling	8
1.3 Ligging van het gebied	8
1.4 Leeswijzer	8
2 Onderzoeksopzet	10
2.1 Inleiding	10
2.2 Landschappelijke inventarisatie	10
2.3 Archeologische inventarisatie	10
2.4 Veldinspectie	11
2.5 De archeologische verwachtingskaart	11
3 De archeologische waarden- en verwachtingskaart	12
3.1 Inleiding	12
3.2 Archeolandschappelijke eenhedenkaart	12
3.3 Archeologische verwachtingskaart	13
3.3.1 Archeologisch verwachtingsmodel	13
3.3.2 Kaartopbouw	14
3.3.3 Beperkingen	16
4 Landschappelijke ontwikkeling	18
4.1 Algemeen	18
4.2 Geologische en geomorfologische ontwikkeling	18
4.2.1 Pleistoceen	18
4.2.2 Holocene	20
4.3 Landschap, bodem en de relatie met de archeologie	22
4.3.1 Inleiding	22
4.3.2 Zandgronden	23
4.3.3 Veengronden	26
5 Bewonings- en ontginningsgeschiedenis	30
5.1 Overzicht van bekende archeologische waarden	30
5.1.1 AMK-Terreinen	30
5.1.2 Waarnemingen en onderzoeksmeldingen	30
5.1.3 Archeologiebalans	33
5.1.4 IKAW	34
5.2 Bewonings- en ontginningsgeschiedenis	37
5.2.1 Paleolithicum	37
5.2.2 Mesolithicum en neolithicum	38
5.2.3 Bronstijd	42
5.2.4 IJzertijd	45

5.2.5	Romeinse tijd	47
5.2.6	Vroege Middeleeuwen	49
5.3	Historische ontwikkeling (vanaf de Late Middeleeuwen)	50
5.3.1	Inleiding	50
5.3.2	Nederzettingen	51
5.3.3	Kastelen en havezaten	59
5.3.4	De ontginning van het buitengebied	63
5.4	Bodemverstoringen	66
Geraadpleegde literatuur en kaarten		68

Bijlagen

Bijlage 1 – archeologische verwachtingskaart

Bijlage 2 – archeologische waardenkaart historische kern Wierden

Bijlage 3 – archeologische waardenkaart historische kern Enter

Bijlage 4 – archeolandschappelijke eenhedenkaart

Bijlage 5 – overzicht van geologische en archeologische tijdvakken

Bijlage 6 – catalogus onderzoeken, monumenten, waarnemingen en historische hoeven 1500

Bijlage 7 – verklarende woordenlijst

Samenvatting

In opdracht van de gemeente Wierden heeft BAAC bv voor het gehele grondgebied van de gemeente een archeologische inventarisatie uitgevoerd en vervolgens een archeologische verwachtingskaart opgesteld. Op de verwachtingskaart staan naast de reeds bekende archeologische waarden ook de te verwachte archeologische waarden in de vorm van zones met een bepaalde trefkans. Hiermee wordt een beeld verkregen waar archeologische sporen en vondsten in de bodem aanwezig kunnen zijn.

De archeologische verwachtingswaarden in de gemeente zijn bepaald door een koppeling te maken tussen de landschapkenmerken en de bekende archeologische waarden om vervolgens elke archeolandschappelijke eenheid om te zetten in een archeologische verwachting. De aanwezigheid van een bepaald landschapstype zegt immers veel over de oorspronkelijke hoogteligging, ontwatering en bodemvruchtbaarheid; de drie factoren die bij de locatiekeuze van nederzettingen en akkers in het verleden een belangrijke rol speelden.

De bekende archeologische en historische waarden zijn op de verwachtingskaart opgenomen, omdat in de directe omgeving ervan archeologische resten in de bodem aanwezig kunnen zijn. De informatie over de op de verwachtingskaart opgenomen bodemverstoringen is afkomstig van de provincie en van de gedetailleerde bodemkaarten. Daarnaast zijn ontgroningen te herkennen uit de sterke reliëfverschillen op het Actueel Hoogtebestand van Nederland (AHN).

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In opdracht van de gemeente Wierden heeft BAAC bv (onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuurhistorie en Cultuurhistorie) een archeologisch verwachtingskaart voor de gemeente opgesteld. Aanleiding is de Wet op de Archeologische Monumentenzorg. Deze wet, die op 1 september 2007 van kracht is geworden, geeft aan dat de gemeente inzicht dient te hebben in de (te verwachten) archeologische waarden binnen haar grondgebied. Tevens is het voor de gemeente gewenst om bij geplande bodemingrepen en wijzigingen in bestemmingsplannen de archeologie al in een vroeg stadium bij de planvorming te kunnen betrekken. Hiertoe is het vervaardigen van een gemeentelijk archeologiebeleid essentieel.

1.2 Doelstelling

Het doel van onderhavig onderzoek is inzicht te krijgen in de aanwezige archeologische waarden én in de kans dat archeologische resten in de ondergrond aanwezig zijn binnen de gemeentegrenzen van Wierden om zo te kunnen komen tot een goed onderbouwd gemeentelijk archeologiebeleid.

Waar van toepassing is het onderzoek uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.1¹.

1.3 Ligging van het gebied

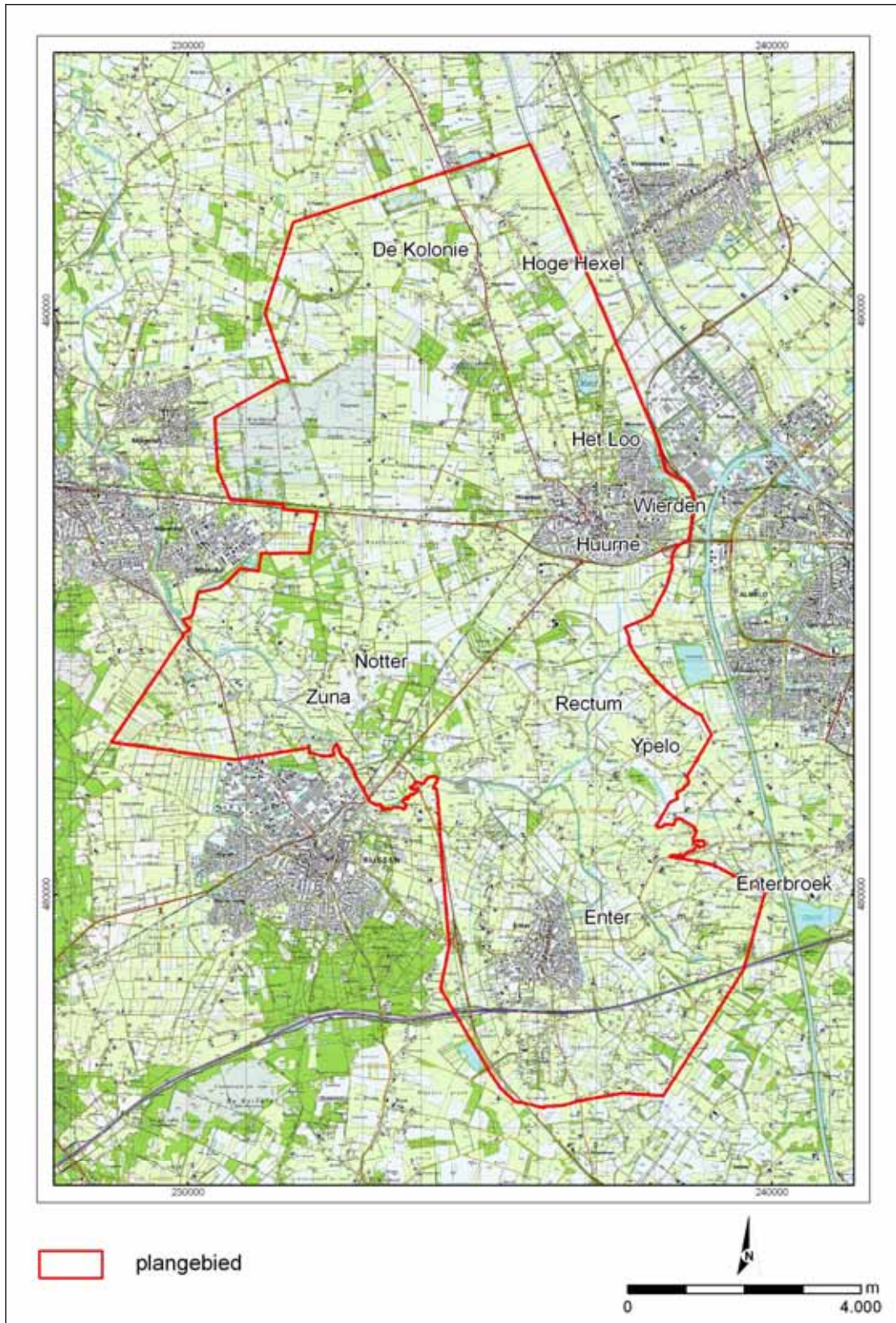
Het onderzoeksgebied betreft het gehele grondgebied van de Gemeente Wierden en beslaat een oppervlakte van circa 9.435 ha. De gemeente grenst aan de gemeenten Twenterand, Almelo, Hof van Twente, Rijssen-Holt en Hellendoorn.

Naast de grotere kernen Wierden en Enter bevinden zich in het gebied ook de dorpen en buurtschappen Hoge Hexel, Notter, Zuna, Rectum, Ypelo en Enterbroek. In figuur 1.1 is het gemeentelijk grondgebied weergegeven.

1.4 Leeswijzer

In onderliggende rapportage staan de resultaten van het onderzoek beschreven. Na dit inleidende hoofdstuk is een hoofdstuk gewijd aan de onderzoeksoepzet. Aangezien de archeologische verwachtingskaart het belangrijkste product is voor de gemeente is deze als hoofdstuk 3 opgenomen. Vervolgens wordt ingegaan op de inhoudelijke achtergrond van de landschappelijke ontwikkeling van het gebied (hoofdstuk 4) en de bewoningsgeschiedenis (hoofdstuk 5). Ten slotte is er een lijst opgenomen met daarin de geraadpleegde bronnen zoals literatuur, kaartmateriaal en websites.

¹ SIKB 2006a.

Figuur 1.1 *Het grondgebied van de gemeente Wierden.*

2 Onderzoeksopzet

2.1 Inleiding

Om tot een gemeentelijke archeologische beleidsadvieskaart te komen is het onderzoek opgesplitst in een aantal fasen.

In de eerste fase is een inventarisatie gemaakt van de landschappelijke opbouw. Gelijktijdig met de landschappelijke inventarisatie zijn de bekende archeologische waarden geïnventariseerd (fase 2). Hierbij is gekeken naar de huidige kennis en kennislacunes van de verschillende archeologische perioden en de relatie met de grotere (archeo-) regio. Op basis van deze inventariserende fasen is een archeolandschappelijke eenhedenkaart vervaardigd. Vervolgens heeft een veldinspectie plaatsgevonden (fase 3).

Op basis van de huidige kennis van de relatie tussen archeologische waarden en hun ligging in het landschap, is vervolgens een archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart opgesteld (respectievelijk fase 4 en 5). In de navolgende paragrafen wordt per fase een uitgebreide beschrijving van de werkwijze weergegeven.

2.2 Landschappelijke inventarisatie

In fase 1 is een analyse gemaakt van de ontwikkeling van het landschap door de tijd heen. Immers, tot aan de Middeleeuwen was het nederzettingpatroon en het landgebruik in de omgeving voor een belangrijk deel gekoppeld aan de landschappelijke omstandigheden.

Het landschap is geanalyseerd door gegevens van de bodemkaart², geomorfologische kaart³ en het Actueel Hoogtebestand Nederland⁴ te combineren. Verder is gebruik gemaakt van enkele gedetailleerde bodemkaarten⁵.

Voor gebieden die ten tijde van de bodemkartering bebouwd waren, zijn sommige bodemgegevens niet voorhanden. Voor deze zones zijn de gegevens geëxtrapoleerd en zo nodig aangevuld op basis van historische kaarten en het AHN.

Om eventuele verstoringen (ontgravingen/vergravingen/ophogingen) op te sporen is gebruik gemaakt van de volgende gegevens:

- locaties ontgrondingvergunningen van de provincie⁶;
- gedetailleerde bodemkaarten;
- ontgravingen die zichtbaar zijn op het AHN.

2.3 Archeologische inventarisatie

Op basis van de bekende gegevens is een overzicht gemaakt van bekende archeologische vindplaatsen en vondstmeldingen. Hiervoor zijn diverse bronnen geraadpleegd, waaronder het ARChEologisch Informatie Systeem (ARCHIS) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en gegevens uit de literatuur. Tevens is contact opgenomen met lokale amateurarcheologen, verenigd in de Oudheidkamer van Enter en de Historische Kring van Wierden.

² Stiboka 1983.

³ Alterra 2009.

⁴ Afgekort AHN, AHN 2009.

⁵ Van Dodewaard en Kiestra 1990.

⁶ Overijssel 2009.

Op basis van historische bronnen en historisch kaartmateriaal zijn de verwachte archeologische vindplaatsen geïncinventariseerd. Hierbij gaat het om prehistorische tot middeleeuwse bewoningssporen en verder om laat- en post-middeleeuwse elementen en gebouwen. Hieronder vallen ook eventuele oude dorpskernen in het buitengebied, oude hoeven en erven, waterstaatkundige werken, kloosters, sluis- of damcomplexen, versterkte huizen, et cetera. Oude kaarten en rapporten die gebruikt zijn:

- de oudste kadastrale kaarten ('kadastrale minuten') uit de periode 1817-1832;
- oude topografische kaarten (voor zover beschikbaar en relevant);
- diverse historische kaarten;
- archeologische rapporten van BAAC en andere bedrijven.

Dit heeft geresulteerd in een archeologische waardenkaart. Vervolgens is een archeolandschappelijke eenhedenkaart vervaardigd met de volgende kaartlagen:

- archeologische monumenten (weergegeven met gebruikelijke kleuren);
- archeologische onderzoeksmeldingen;
- bekende archeologische locaties, weergegeven naar complextypen (symbool) en archeologische periode (kleur);
- historische bebouwing (ingekleurde puntlocaties);
- landschappelijke eenheden (dekzandrug, -vlakte, beekdal, stuwwal etc.);
- relevante bodemkundige eenheden (esdek en (voormalige) veenbedekking);
- locaties met bodemverstoringen als gevolg van ontgrondingen, vergravingen en/of egalisatie worden met een arcering weergegeven.

De kaart heeft een gebiedsdekkende kaartschaal van 1:10.000 (afdrukformaat A0-schaal 1:15.000). Voor de historische kernen van Wierden en Enter is een uitvergroting van deze kaart gemaakt met schaal 1:2.500 (afdrukformaat A3, Enter-Noord schaal 1:3.750).

2.4 Veldinspectie

Na vervaardiging van de archeolandschappelijke eenhedenkaart vond een veldinspectie plaats, waarbij aan de hand van de kaart het gebied visueel (met name steilranden, reliëf en natuurlijke grenzen) is gecontroleerd. Er zijn geen boringen uitgevoerd, aangezien er geen grote onduidelijkheden waren.

2.5 De archeologische verwachtingskaart

Op basis van kennis over de relatie tussen het nederzettingsspatroon en het landschap in het verleden kunnen voorspellingen worden gedaan over de plaatsen waar nederzettingen aangetroffen kunnen worden. Dergelijke voorspellingen zijn vooral belangrijk voor de perioden tot de Late Middeleeuwen, waarvoor historische bronnen (zeer) schaars zijn of ontbreken en cartografische bronnen geheel ontbreken. Dit heeft geleid tot een archeologische verwachtingskaart met schaal 1:10.000 waarbij in ieder geval tot op perceelsniveau zichtbaar is welke archeologische verwachting er geldt voor een bepaald terrein.

De verwachtingskaart bestaat uit de volgende kaartlagen:

1. Terreinen en puntlocaties waar archeologische resten al zijn vastgesteld;
2. Archeologische verwachtingslaag;
3. Terreinen waar de eventueel aanwezige archeologische resten mogelijk zijn verstoord of opgeruimd door bodemingrepen in het verleden.

3 De archeologische waarden- en verwachtingskaart

3.1 Inleiding

De archeologische verwachtingskaart (bijlage 1 t/m 3) vormt een instrument voor het archeologiebeleid ten aanzien van de planvorming binnen de gemeente Wierden. Om zo goed mogelijk inzicht te krijgen in de spreiding van deze waarden is een archeologische waardenkaart opgesteld. De waarden worden weergegeven op de verschillende geomorfologische eenheden, zodat een archeolandschappelijke eenhedenkaart ontstaat (bijlage 4). Op basis van deze gegevens was het vervolgens mogelijk de archeologische verwachtingskaart op te stellen.

3.2 Archeolandschappelijke eenhedenkaart

De verschillende landschappelijke eenheden zoals dekzandruggen, -vlakten en beekdalen vormen de ondergrond van de archeolandschappelijke eenhedenkaart (bijlage 4).

De archeologische en relevante cultuurhistorische gegevens zijn op deze ondergrond geprojecteerd, waarbij elke archeologische vindplaats dan wel historisch relict genummerd is. De gegevens zijn eveneens verzameld in een database. Op deze manier is er een gedetailleerde kaart ontstaan waarop de bekende archeologische waarden, de daarmee samenhangende cultuurhistorische relicten en de reconstructie van het oorspronkelijke landschap staan aangegeven. Vervolgens is de relictenkaart aangevuld met tal van archeologische en cultuurhistorische gegevens, bestaande uit:

- Archeologische vindplaatsen, achterhaald met behulp van ARCHIS (uit het Centraal Archeologisch Archief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed);
- Archeologische monumenten. Deze monumenten staan op de Archeologische Monumentenkaart (AMK);
- Bebouwingszones rond 1830, gebaseerd op de kadastrale kaart uit 1830⁷;
- Cultuurhistorische relicten. Deze zijn gebaseerd op:
 - Historische kaart van Twente ca. 1500;⁸
 - De Cultuurhistorische Waardenkaart van Overijssel (CHW). Op deze kaart staan gegevens over cultuurhistorische relicten;
 - KICH: Kennisinfrastructuur Cultuurhistorie. Deze kaart is op eenzelfde manier opgebouwd als de CHW. Zij vertonen overlap, maar vullen elkaar ook aan;⁹
 - Oude (topografische) kaarten. Er zijn vele oude kaarten van het gebied. Naast de bovengenoemde kadastrale kaart uit 1813 en de topografische kaart uit 1850 zijn ook kaarten uit andere perioden onderzocht;
 - Nationale molendatabase¹⁰ en kastelendatabase¹¹;
 - Literatuurstudie: een deel van de relicten is achterhaald door het bestuderen van literatuur. Met behulp van (oude) topografische kaarten zijn zij vervolgens opgespoord.

⁷ WatWasWaar 2009.

⁸ Werkgroep Historische kaart van Twente 1991.

⁹ Kich, 2009.

¹⁰ Molendatabase 2009.

¹¹ Kastelen in Nederland 2009, Kastelen in Overijssel 2009.

3.3 Archeologische verwachtingskaart

3.3.1 Archeologisch verwachtingsmodel

De relatief kleine hoeveelheid waarnemingen per landschappelijke eenheid laat het niet toe een statistische relatie tussen het landschap en de vindplaatsen te geven (§ 5.1). Daarom is gekozen om verwachtingsmodellen van eerder vervaardigde verwachtingskaarten¹² en algemeen geldende relaties tussen locatiekeuze en landschappelijke ligging te gebruiken.

Het blijkt dat met name de hogere delen van het landschap interessant waren voor bewoning. Dit geldt voor de dekzandruggen, gordeldekzandruggen en (lage) stuwwallen. Deze delen van het landschap werden gebruikt om te wonen, er zijn (doorgaande) wegen te vinden en met name de stuwwallen werden gebruikt voor begraving van overledenen.

Daarnaast waren ook de delen van de beekdalen die grensden aan hogere landschapselementen door de mens in gebruik. Zo werden de beekdalen gebruikt om te vissen, lagen er doorwaadbare plaatsen (voorden) die dienden als oversteekplaats (later in de vorm van bruggetjes) en er zijn jachtkampementen te verwachten op de flanken. Onderzoek¹³ heeft aangetoond dat in natte beekdalen lokaal dus wel degelijk archeologische resten te verwachten zijn.

Tabel 3.1 *Koppeling van een verwachtingswaarde aan de landschappelijke eenheden*

Landschappelijke eenheid	Archeologische verwachting
Beekdal (door dekzandvlakte)	Lage verwachting
Beekdal (bij dekzandrug)	Middelhoge en Hoge verwachting
Beekoverstromingsvlakte	Lage verwachting
Oeverwal	Middelhoge verwachting
Dal (stuwwal)	Lage verwachting
Dekzandvlakte	Lage verwachting
Dekzandwielving	Middelhoge verwachting
Dekzandrug	Hoge verwachting
Dekzandrug (zone van 50 m om rug heen)	Middelhoge verwachting
Gordeldekzandvlakte	Lage verwachting
Gordeldekzandwielving	Middelhoge verwachting
Gordeldekzandrug	Hoge verwachting
Puinwaaier	Hoge verwachting
Stuifzand	Middelhoge verwachting
Laagte	Lage verwachting
Lage stuwwal	Hoge verwachting
Stuwwal	Hoge verwachting
Water	Geen verwachting

In principe kunnen dergelijke sporen ook in de overige delen van de beekdalen worden aangetroffen, maar de kans wordt hier klein geacht, aangezien de directe omgeving veelal zeer nat was.

Hoewel de (voormalige moeras-) veengebieden ten noordwesten en noorden van Wierden en ter hoogte van het Notterveen, Huurner veld en Bekkenhaar, Buitenkuilen en De Woesten en het veengebied ten westen van Enter, de Entervenven, nauwelijks

¹² Boshoven *et al.*, 2007, 2008, 2009.

¹³ Gerritsen en Rensink 2004, SIKB 2008.

bewoond zullen zijn geweest en daardoor grotendeels een lage verwachting hebben, is de aanwezigheid van archeologische resten in het veen niet uit te sluiten. In het veen dient dus rekening gehouden te worden met rituele giften, zoals bronzen voorwerpen. Tabel 3.1 laat per landschappelijke eenheid zien welke archeologische verwachting er aan gekoppeld is. Met behulp van deze tabel is de landschappelijke eenhedenkaart omgezet in een archeologische verwachtingskaart.

3.3.2 Kaartopbouw

De archeologische verwachtingskaart vormt de vertaling van de gegevens uit de archeolandschappelijke eenhedenkaart naar een archeologische verwachting. Deze vertaling is gebaseerd op de relatie tussen landschap en het bewoningspatroon in het verleden.

Op de kaart worden terreinen onderscheiden met een bekende archeologische waarde, zones met een bepaalde archeologische verwachting (op basis van de relatie tussen landschappelijke ligging en locatiekeuze) en cultuurhistorische elementen.

AMK-terreinen

Terreinen met een vastgestelde archeologische waarde staan aangegeven op de archeologische monumentenkaart en zijn onder te verdelen in twee groepen.

- Terreinen met de status van Rijksmonument (wettelijk beschermd). Binnen de gemeente Wierden zijn zes terreinen met de status van beschermd archeologisch Rijksmonument aanwezig.
- Terreinen met een bepaalde archeologische waarde. Deze terreinen hebben geen wettelijke bescherming. Binnen de gemeente Wierden zijn drieëntwintig AMK-terreinen aanwezig. Deze zijn onder te verdelen in één terrein van archeologische waarde, éénentwintig terreinen van hoge archeologische waarde en één terrein van zeer hoge archeologische waarde.

Archeologische verwachtingszones

De archeologische verwachtingszones zijn gebaseerd op het ontwikkelde verwachtingsmodel (§ 3.3.1). In totaal zijn op basis van de landschappelijke ligging drie zones te onderscheiden die samen een vlakdekkend kaartbeeld vormen.

Zones met een hoge archeologische verwachting. Het gaat hierbij om terreinen waar, op grond van de landschappelijke ligging, een grote kans is op het aantreffen van archeologische resten. Het betreft:

- de hogere delen in het landschap: dekzandruggen, gordeldekzandruggen, puinwaaiers en de stuwwallen;
- delen van de beekdalen binnen een straal van 50 m van dekzandruggen;
- de historische kernen van Wierden en Enter;
- zones van 50 meter om de historische hoeven en kerken die in 1500 al aanwezig waren, molens, havezaten en om bruggen en voorden ter plaatse van de Regge en de Eksosche Aa.

Grote zones met een hoge archeologische verwachting zijn te vinden ten noorden en westen van de Wierden (stuwwal), de gordeldekzanden bij De Kolonie, dekzandruggen langs de Regge en op en langs de stuwwal ten zuiden en westen van Enter. Daarnaast bevinden zich verspreid door de gemeente diverse kleinere zones met een hoge archeologische verwachting.

Zones met een middelhoge archeologische verwachting. Het gaat hierbij om terreinen waar op grond van de landschappelijke ligging een middelhoge kans is op het aantreffen van archeologische resten. Het betreft:

- dekzandwelingen, gordeldekzandwelingen, oeverwallen en stuifzanden
- delen van de beekdalen tussen een straal van 50 m en 100 m van dekzandruggen;
- zones van 50 m om de dekzandruggen.

Zones met een middelhoge verwachting zijn bijvoorbeeld aan te treffen ten zuidwesten van Huurne.

Zones met een lage archeologische verwachting. Het gaat hierbij om terreinen waar op grond van de landschappelijke ligging een kleine kans is op het aantreffen van archeologische resten. Het betreft:

- de dekzandvlakten, gordeldekzandvlakten, (beek)dalen, beekoverstromingsvlakten en laagten.

Zones met een lage archeologische verwachting zijn het Westerveld, de Hexelsche vlier, Bekkenhaar, de Kerkhooilanden, de Entervenen, de Mors en de Zuidermaten.

Zones zonder archeologische verwachting. Het gaat hier om terreinen waar op basis van landschappelijk, cultuurhistorisch, bodemkundig en archeologisch onderzoek kan worden aangenomen dat ter plaatse van terreinen in deze zone geen archeologische resten (meer) aanwezig zijn. Het betreft:

- terreinen waar de bodem dusdanig verstoord is dat er geen intacte archeologische resten meer worden verwacht;
- terreinen waar archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden, maar geen resten zijn aangetroffen;
- terreinen waar alle archeologische resten reeds zijn opgegraven.

Zones zonder archeologische verwachting zijn versperd over de gemeente te vinden.

Zones die op basis van archeologisch onderzoek zijn vrijgegeven zijn onder andere aanwezig ten oosten van Het Loo en ten westen van Enter. Diepe bodemverstoringen hebben plaatsgevonden ter plaatse van (snel)wegtracés en de gordeldekzanden ten noorden van Wierden.

Bijzondere dataset / Beekdalen

De gemeentelijke archeologische verwachtingskaart bevat een arcering die de ligging van de beekdalen van de Regge en de Eksosche Aa aangeeft. Op basis van landschappelijk, cultuurhistorisch, bodemkundig en archeologisch onderzoek kan worden aangenomen dat ter plaatse van de beekdalen bijzondere archeologische datasets aanwezig zijn. De beekdalen bevatten delen die op basis van hun landschappelijke ligging een lage, middelhoge of hoge kans op het aantreffen van archeologische resten hebben. Voor al deze terreinen geldt dat aanwezige archeologische resten waarschijnlijk bijzondere datasets betreffen die te relateren zijn aan *off-site* activiteiten, afvaldumpen, rituele deposities, resten van infrastructuur, vaartuigen en / of jacht.

Bodemverstoringen

Als aparte kaartlaag zijn tenslotte zones met (grootschalige) bodemverstoringen weergegeven. Aangezien veelal onduidelijk is tot hoe diep de bodemverstoringen hebben plaatsgevonden, is op basis van bureauonderzoek niet altijd bekend of

hierdoor de eventueel aanwezige archeologische laag verstoord is. Derhalve zijn de zones met bodemverstoringen met een raster over de verwachtingszones aangegeven. Daar waar de bodemverstoringen op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland dermate diep zijn dat het archeologisch niveau zeer waarschijnlijk verstoord is, zijn deze locaties tevens weergegeven als terreinen zonder archeologische verwachting. Als diepe verstoringen zijn per landschappelijke eenheid de onderstaande verstoringsdieptes gehanteerd. Voor de overige verstoringen geldt dat het onbekend is of het archeologisch niveau nog intact is of dat er een mogelijkheid bestaat op een tweede dieper liggend intact archeologisch niveau.

Tabel 3.2 *Verstoringsdieptes waarbij het archeologisch niveau als verstoord is beschouwd.*

Landschappelijke eenheid	Verstoringsdiepte
Laagte, dal, (gordel)dekzandvlakte, beekoverstromingsvlakte, gordeldekzandvlakte, puinwaaier zonder esdek	≥ 40 cm
Beekdal, (gordel)dekzandwelling en (gordel)dekzandrug, (lage) stuwwal zonder esdek	≥ 80 cm
Oeverwal, stuifzand en overige eenheden met esdek	≥ 200 cm

3.3.3 Beperkingen

Hoewel de gegevens die gebruikt zijn voor het vervaardigen van de verschillende lagen met de grootste nauwkeurigheid zijn verzameld en verwerkt, kunnen deze natuurlijk nooit volledig zijn en zijn derhalve zo nauwkeurig als de bronnen waar ze uit komen. Daarom is het van belang te weten welke waarde er aan de op de kaart weergegeven gegevens moet worden gehecht. Per laag zal hier kort op worden ingegaan.

Bij de vindplaatsen met losse vondsten of individuele waarnemingen is de omvang van de sporen- of vondstverspreiding nog niet vastgesteld, dan wel niet vast te stellen. Deze zijn daarom op de kaart als puntlocatie opgenomen. Het is echter mogelijk dat er in de directe omgeving van sommige vondstmeldingen nog meer archeologische resten in de ondergrond aanwezig zijn. Dit zal met name het geval zijn bij nederzettingsterreinen. Als het zeker is dat het om een losse vondst (bv. een munt, of geïsoleerd liggende bijl) gaat, dan is de kans klein dat ter plaatse nog meer archeologische waarden in de grond aanwezig zijn.

De puntlocaties kunnen daarnaast een onnauwkeurigheid bevatten, indien de exacte vindplaats niet bekend is. Over het algemeen zijn de waarnemingen op circa 50 m nauwkeurig ingemeten. In het meest extreme geval is er voor gekozen om de waarneming op administratieve coördinaten te plaatsen. Dit betekent dat van deze waarneming slechts een zeer globale ligging bekend is. Om dit zichtbaar te maken, zijn deze waarnemingen op de kaart voorzien van een extra symbool.

De laag met de verwachtingswaarden is ontstaan door het samenvoegen van de verwachtingswaarden op basis van de natuurlijke landschapontwikkeling en die van de door de mens beïnvloede landschapontwikkeling. Aangezien het oude landschap in de loop van de tijd is bedekt met jongere afzettingen, is de beschrijving van de landschapontwikkeling gebaseerd op de huidige kennis. Dit heeft geleid tot een indeling in lage, middelhoge en hoge verwachting.

Daarnaast is het schaalniveau van het gebruikte kaartmateriaal bepalend voor de schaal van de uiteindelijke verwachtingskaart. De bodemkaarten en geomorfologische kaarten die voor het gebied beschikbaar waren, zijn grotendeels vervaardigd met een kaartschaal 1:50.000. Door het gebruik van gedetailleerde bodemkaarten met schaal 1:10.000 en het nog gedetailleerdere Actueel Hoogtebestand Nederland zijn de grenzen tussen de kaartenheden verfijnd tot een kaartschaal van 1:10.000. Dit is gebaseerd op het feit dat de grens tussen landschappelijke eenheden veelal vergezeld gaat van een hoogteverschil of een knik in het reliëf.

Hoewel aan een terrein een bepaalde verwachting kan zijn toegekend, betekent het geenszins dat de bodem ter plaatse intact is. De aanleg van funderingen voor gebouwen, kabels en leidingen heeft veelal geleid tot (locale) bodemverstoringen. Dit is vaak gebleken bij de verschillende archeologische vooronderzoeken die hebben plaatsgevonden binnen de bebouwde kom. Het locale karakter van dergelijke bodemverstoringen maakt het echter onmogelijk al deze bodemverstoringen op de kaart aan te geven.

Tevens dient te worden opgemerkt dat de verwachtingswaarde de trefkans weergeeft op het aantreffen van archeologische waarden. Dit zegt in feite niets over de daadwerkelijke aanwezigheid van dergelijke waarden; een terrein met hoge verwachtingswaarde kan 'leeg' zijn, terwijl een terrein met lage verwachtingswaarde wel degelijk archeologische resten kan bevatten. De kans op het aantreffen van resten in een zone met een lage verwachting is echter beduidend lager dan in een zone met een hoge verwachting.

4 Landschappelijke ontwikkeling

4.1 Algemeen

De gemeente Wierden ligt in het oostelijke dekzandgebied. Binnen het gebied komen stuwwallen, hellingafzettingen, smeltwaterafzettingen, dalen, dekzand- en stuifzandafzettingen voor (bijlage 4).¹⁴ Daarnaast komen in het gebied moerige tot venige gronden voor.¹⁵ De afzettingen die zich momenteel aan de oppervlakte bevinden, zijn gevormd en afgezet in het Pleistoceen en het Holoceen (bijlage 5).

4.2 Geologische en geomorfologische ontwikkeling

4.2.1 Pleistoceen

In het Pleistoceen bereikte het landijs ons land gedurende de Saalien ijstijd.¹⁶ Aan de rand van de ijslobben werden oudere afzettingen¹⁷ door de druk van het ijs opgestuwd tot stuwwallen (figuur 4.1 en 4.2). De ijslobben hadden een dikte van minimaal 225 m.¹⁸ Binnen de gemeente Wierden bevinden zich de stuwwal bij Wierden / Hoge Hexel en de stuwwal bij Enter. Daarnaast zijn bij De Kolonie, Scharlebelt, bij hoeve 'De Tol' in het noorden van de gemeente en bij hoeve 't Oelen' ten zuiden van Wierden lage stuwwallen bestaande uit morene (keileem) opduikingen aanwezig. Het landijs nam puin en grind met zich mee. Door het uitsmelten van puin uit het landijs in combinatie met materiaal dat door het schuiven van het ijs over de ondergrond werd vermalen, werd keileem gevormd. Keileem¹⁹ is een mengsel van stugge leem met grote stenen en werd soms ook afgezet op de stuwwallen, als de ijslob daar overheen schoof. Op de stuwwal bij Hoge Hexel is een dik pakket keileem aanwezig.²⁰ In de lagere terreindelen is ook keileem aanwezig. Op de bodemkaart²¹ is aangegeven waar keileem zich binnen 40 tot 120 cm beneden maaiveld bevindt. Keileem is relatief ondoorlatend en heeft een grote invloed op de grondwaterstanden.

Tijdens de Weichselien ijstijd²² bereikte het landijs Nederland niet. Wel heersten er periglaciaire condities. De ondergrond was permanent bevroren en door het koude en droge klimaat was er weinig vegetatie. Doordat de ondergrond bevroren was, moest sneeuwsmeltwater en regenwater oppervlakkig afstromen. Hierdoor werden op de hellingen van de stuwwal smeltwaterdalen gevormd. Veel van deze dalen hebben een asymmetrische vorm. Deze vorm is ontstaan doordat de permafrost op de zuidelijke helling eerder ontdooide dan de schaduwrijke noordelijke hellingen. De ontdooide bodem kon makkelijker eroderen en afglijden dan de bevroren helling en hierdoor ontstond aan de zonzijde een flauwere en langere helling.²³ Onderaan de smeltwaterdalen werd het door het smeltwater geërodeerde materiaal in een waaivorm afgezet.²⁴

¹⁴ Alterra 2009, Van Dodewaard en Kiestra 1990, Stiboka 1983.

¹⁵ Van Dodewaard en Kiestra 1990, Stiboka 1983.

¹⁶ van circa 370.000 tot 130.000 v. Chr.

¹⁷ van de Formaties van Urk, Peize en Appelscha, De Mulder et al. 2003.

¹⁸ Berendsen 1998.

¹⁹ Laagpakket van Gieten van de Formatie van Drenthe, De Mulder et al. 2003.

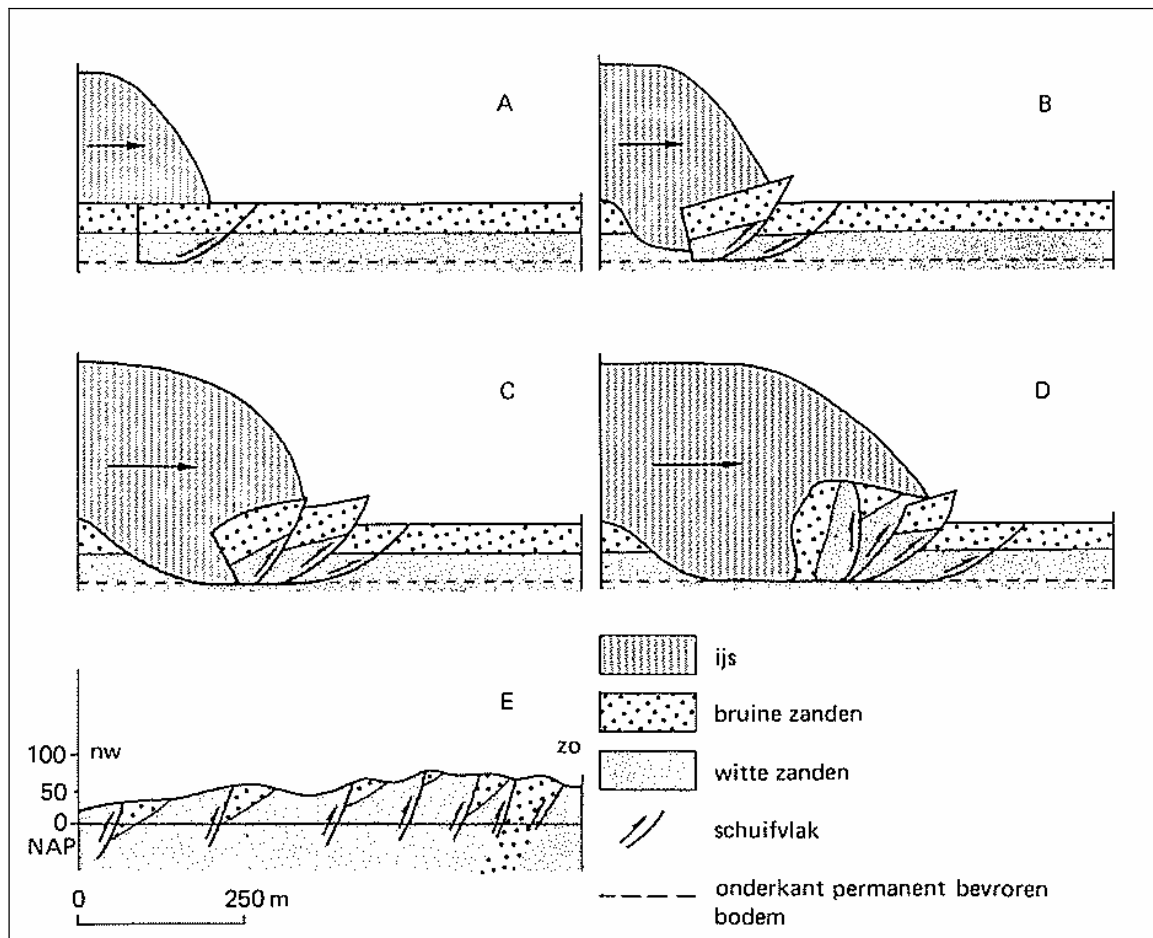
²⁰ Stiboka 1983.

²¹ Stiboka 1983.

²² van circa 115.000 tot 11.755 v. Chr.

²³ Berendsen 1998.

²⁴ Laagpakket van Schaarsbergen van de Formatie van Drenthe, De Mulder et al. 2003.

Figuur 4.1 Schematische voorstelling van het ontstaan van een stuwwal (Stiboka 1983). 'E' is de situatie na het afsmelten van het ijs.

Figuur 4.2 Stuwwal bij Hoge Hexel. De foto is gemaakt vanaf de stuwwal in westelijke richting.

In het Midden-Weichselien ontstond door het oppervlakkig afstromende sneeuw- en smeltwater tussen de stuwwallen een stelsel van beken en riviertjes. De huidige Regge bevindt zich in het dal van de gletsjertong die tussen de Holterberg en de stuwwal van

Hoge Hexel heeft gelegen.²⁵ Door de beken en riviertjes werden fluvioperiglaciale afzettingen afgezet die bestaan uit fijn tot grof zand, grind en leemlagen, afgewisseld met veenbandjes.²⁶ De bovenkant van deze afzettingen wordt vaak gevormd door een leem- of veenlaag die zich momenteel meestal tussen twee en drie meter beneden maaiveld bevindt.²⁷

Door het koude en droge klimaat kon lokaal zand gemakkelijk door de wind worden verplaatst. Dit zand werd als dekzand op de fluvioperiglaciale smeltwaterafzettingen en tegen de randen van de stuwwal afgezet.²⁸ Binnen de gemeente Wierden is dekzand aanwezig in de vorm van dekzandruggen, dekzandvlaktes en gordeldekzand. Ook op de stuwwallen binnen de gemeente is dekzand afgezet.²⁹ Gordeldekzand is dekzand dat als een gordel rond lokale hoogtes zoals de stuwwalresten is afgezet en wordt aangetroffen rondom de stuwwal bij Hoge Hexel, bij De Kolonie, bij Scharlebelt (figuur 4.3), bij 't Oelen en rondom de stuwwal bij Enter.

Figuur 4.3 Gordeldekzand bij Scharlebelt. De bomen volgen de kromming van de dekzandrug.

Dekzandvlaktes kunnen zijn ontstaan doordat het dekzand min of meer vlak is afgezet, of doordat het dekzand al in het Weichselien is verspoeld. Na de verspoeling kunnen de dekzanden weer secundair verstoven zijn.³⁰ Binnen het gebied kunnen de dekzandvlaktes ook zijn genivelleerd, doordat lagere terreindelen met veen bedekt zijn of omdat de hogere delen ten behoeve van zandwinning en landbouw afgegraven of geëgaliseerd zijn. Aan het oppervlak van de dekzandafzettingen zijn soms duinvormen

²⁵ Stiboka 1983.

²⁶ Laagpakket van Singraven van de Formatie van Bostel, De Mulder et al. 2003.

²⁷ Stiboka 1983.

²⁸ Laagpakket van Wierden van de Formatie van Bostel, De Mulder et al. 2003.

²⁹ Stiboka 1983.

³⁰ Stiboka/RGD 1977.

aanwezig. Indien de dekzanden als afzonderlijke rug te onderscheiden zijn, dan zijn deze op de landschapseenhedenkaart opgenomen als een dekzandrug of een gordeldekzandrug. Indien meerdere welvingen en hoogteverschillen voorkomen, dan is dit op de kaart opgenomen onder de eenheden dekzandwelvingen en gordeldekzandwelvingen

4.2.2 Holoceen

In het Holoceen³¹ verbeterde het klimaat. De permafrost ontdooide en het regen- en smeltwater kon weer in de bodem trekken. De smeltwaterdalen kwamen hierdoor droog te staan. Door het afsmelten van het landijs uit het Weichselien steeg de zeespiegel en daarmee de grondwaterspiegel. Doordat de in de ondergrond aanwezige keileem ondoorlatend is, wordt de waterafvoer belemmerd. Ook dekzandruggen blokkeren plaatselijk de ontwatering. Plaatselijk zorgt kwelwater voor vochtige omstandigheden. Reeds vanaf het begin van het Holoceen groeit er veen in het dal van de Regge.³² Vanaf het Laat-Atlanticum³³ wordt door de vochtige lokale omstandigheden en slechte afwatering ook elders veen gevormd binnen de gemeente Wierden. Binnen de gemeente werd veen gevormd ter hoogte van de Enterven, Notterveen, het Huurnerveld, de Zunasche heide, Bekkenhaar, Buiten kuilen, De Woesten, in het dal van de Eksosche Aa en de Regge, het Mokkelen Goor, de Velner maten, De Mors, Notterveld, Wierdensche veld en de Kerkhooilanden (figuur 5.1). Het veen breidde zich vanuit depressies in het landschap uit naar de hoger gelegen omliggende gebieden. Het veen wordt gerekend tot het Laagpakket van Griendtsveen van de Formatie van Nieuwkoop. Het veen werd vanaf de 18de eeuw voornamelijk in markeverband afgegraven voor turfwinning.³⁴ Daarnaast is het gebied in de loop der tijd ontwaterd door het graven en rechte trekken van verschillende waterlopen zoals de Elsgraven, de Entergraven, Twickelervaart, Peddenvorsleiding, Bornerbroeksche waterleiding, de Wierdensche Aa, de Eerste waterleiding en de Veene-leiding. Door boskap, het steken van heideplaggen en door overbeweiding verschaalde de bovengrond die daardoor stuifgevoelig werd. Secundaire verstuingen van dekzand zijn bekend vanaf de Bronstijd, maar vonden voornamelijk in de Middeleeuwen plaats. In de secundair verstoven zanden³⁵ zijn duinvormen en uitblazingslaagtes aanwezig. De secundair verstoven dekzanden zijn op de landschapseenhedenkaart opgenomen als stuifduinen en komen plaatselijk voor bij golfterrein 'De Koepel' en nabij het kruispunt van de Notterweg en de Nottermorsweg (figuur 4.4), beiden ten zuidwesten van Wierden.

³¹ vanaf circa 11.755 v. Chr.

³² De Mulder et al. 2003.

³³ circa 5100 jaar BP.

³⁴ Stiboka 1983.

³⁵ Laagpakket van Kootwijk van de Formatie van Bostel, de Mulder et al. 2003.

Figuur 4.4 Momenteel door vegetatie vastgelegde stuifduinen op het kruispunt van de Notterweg en de Nottermorsweg.

4.3 Landschap, bodem en de relatie met de archeologie

4.3.1 Inleiding

De bodemopbouw is sterk gerelateerd aan het landschap waar men zich bevindt. De afzettingen waarin de bodem is gevormd (moedermateriaal) en de grondwaterstand hebben grote invloed op de bodemvorming. De verspreiding van archeologische vindplaatsen vertoont over het algemeen ook een duidelijke relatie met het landschap en de bodemgesteldheid. Bewoning vindt voornamelijk plaats op de hoger gelegen en daarmee de hydrologisch drogere delen van het landschap. In de periode dat de mensen als jagers en verzamelaars leefden (paleolithicum tot neolithicum, bijlage 1), vormden met name de overgangen in het landschap gunstige bewoningslocaties, vanwege de aanwezige biodiversiteit. In de periode dat mensen als landbouwers leefden (neolithicum tot en met nieuwe tijd, bijlage 1), was naast de beschikbaarheid van water ook de natuurlijke bodemvruchtbaarheid belangrijk voor locatiekeuze en de meer permanente vestiging van nederzettingen. De meest vruchtbare bodems worden meestal aangetroffen op lemige afzettingen. Binnen het gebied zijn grofweg twee soorten bodems aanwezig. Dit zijn bodems gevormd in zandgrond en bodems gevormd in veen.³⁶ Het veen in de gemeente Wierden heeft zich vanaf het Midden-Atlanticum³⁷ (§ 4.2.2) over de lagere terreindelen uitgebreid. Voordat het veen aanwezig was, kwamen ter plaatse van het huidige veengebied voornamelijk zandgronden voor.

³⁶ Van Dodewaard en Kiestra 1990, Spek et al. 1996, Stiboka 1983.

³⁷ circa 6500 jaar BP.

4.3.2 Zandgronden

Podzolgronden en enkeerdgronden

Op de grofzandige tot grindige puinwaaierafzettingen, de stuwwal, de hellingafzettingen langs de stuwwal en de fijnere dekzanden komen van nature podzolgronden voor. Podzolering is een proces waarbij zwakke humuszuren uitgespoeld worden naar diepere lagen. Het ijzer dat in het zand aanwezig is, wordt door deze zuren opgelost en naar een dieper niveau meegevoerd. Hierdoor ontstaat een uitspoelingslaag (E-horizont) en op een dieper niveau een inspoelingslaag (Bh-horizont). Bij een intact bodemprofiel van een podzolbodem kunnen eventuele archeologische resten daarom worden verwacht binnen 50 cm beneden maaiveld. Door de slechte afwatering en de daarmee samenhangende hoge grondwaterstanden zijn ter plaatse van dekzandvlaktes en de lagere terreindelen in het noorden van de gemeente Wierden voornamelijk veldpodzolbodems aanwezig. Veldpodzolgronden hebben een lage bodemvruchtbaarheid en zijn relatief natte bodems met een hoge grondwaterstand.³⁸ In het (recente) verleden waren de veldpodzolbodems in het noorden van de gemeente Wierden plaatselijk bedekt met veen (§ 4.3.3). Dit veen is door ontwatering, ontginning en de daarmee gepaard gaande vertering van het veen ('veenoxidatie') momenteel op de meeste plaatsen verdwenen. In het zuiden van de gemeente Wierden komen veldpodzolen voor ter plaatse van de (gordel)dekzandwelingen. Ter plaatse van de dekzandvlaktes en lagere terreindelen komen beekeerdgronden met roestige, humeuze bovengronden tot maximaal 30 cm dik voor. Op de hogere en drogere gordeldekzandruggen zijn haarpodzolen aanwezig. Ter plaatse van de stuwwallen komen plaatselijk holtpodzolgronden voor. Haarpodzolgronden zijn droge, arme en daardoor relatief onvruchtbare zandgronden met een sterke podzolering en horizontdifferentiatie. Holtpodzolgronden zijn lemiger dan haar- en veldpodzolgronden en daardoor vruchtbaarder. Op de stuwwal en gordeldekzanden ten noorden, westen en zuiden van Wierden en ten noordwesten van Enter komen plaatselijk laarpodzolgronden voor.

In de Late Middeleeuwen ging men akkers bemesten met bosstrooisel of heideplaggen die met potstalmest doordrenkt waren. Zo ontstond na verloop van tijd door menselijk handelen een ophoogpakket (plaggendek, esdek) bestaande uit humeus zand. Indien dit ophoogpakket dikker is dan 50 cm, dan is bodemkundig sprake van een enkeerdgrond. Onder het esdek is vaak de oorspronkelijke podzolbodem nog aanwezig en soms is zelfs een oude akkerlaag zichtbaar, waarin en waaronder de sporen van landbewerking en nederzettingen nog intact worden aangetroffen. Laarpodzolgronden zijn veldpodzolgronden waarop een esdek van minder dan 50 cm is opgebracht. Veelal betreft het dan nattere gronden die pas later in cultuur zijn gebracht en waarop de kans op het aantreffen van archeologische resten minder groot is. Laarpodzolen zijn ook aanwezig ter plaatse van enkele dekzandruggen tussen Wierden en de Regge.

Op de stuwwal bij Wierden en bij Enter (figuur 4.5) is een groot escomplex aanwezig. Hier is gedurende langere tijd gewoond en geakkerd, waarna de afzonderlijke akkers van boeren in de loop der tijd aan elkaar zijn gegroeid tot een es. Grote delen van dit escomplex hebben dan ook een hoge archeologische verwachting of zijn aangewezen als AMK-terrein van hoge archeologische waarden. Het bodemtype op de es betreft een enkeerdgrond. De humeuze bovengrond van de enkeerdgrond wordt ook wel

³⁸ Spek 2004.

aangeduid als een plaggendek of esdek. Een esdek biedt bescherming aan eventuele archeologische resten uit de perioden van voor de late middeleeuwen die in de top van het originele dekzandprofiel aanwezig kunnen zijn. Intacte enkeerdgronden hebben dan ook een hoge archeologische potentie, waarbij archeologische resten te verwachten zijn in de basis van het esdek en in de top van de mogelijk nog aanwezige onderliggende en begraven podzolbodem. Enkeerdgronden zijn daarnaast in het onderzoeksgebied aanwezig ter plaatse van Hoge Hexel, op dekzandruggen langs de Regge en de Eksosche Aa en op dekzandruggen nabij Rectum, Ypelo en Enterbroek.

Figuur 4.5 De Zuideresch bij Enter gezien vanaf de Rondweg.

Beekeerdgronden

Ten zuiden van Wierden is ter plaatse van de lage delen van het landschap en de dekzandvlakten, op de bodemkaart een beekeerdgrond aangegeven. Beekeerdgronden zijn kenmerkend voor gebieden met een hoge grondwaterstand, waar de organische stof in de humushoudende bovengrond minder snel wordt afgebroken. Door de aanvoer van organische stof ontstaat na verloop van tijd een bodem met een matig dik humeus dek (15-30 cm). De beekeerdgronden bevatten roestvlekken tot in de bovengrond. De aanwezigheid van roestvlekken duidt op een (zeer) slechte ontwateringstoestand van de ondergrond van deze bodem. In de laagste delen van het landschap is de kans op de aanwezigheid van archeologische nederzettingen klein vanwege de permanente of periodieke waterverzadiging van de ondergrond. In beekdal, zoals die van de Regge en de Eksosche Aa, zijn echter juist bijzondere resten te verwachten³⁹, met name in de overgangszones van beekdal naar dekzandrug. Hierbij moet gedacht worden aan bijvoorbeeld kortstondig gebruikte kampementen van jagers en verzamelaars⁴⁰, aan doorwaadbare plaatsen (voorden) en bruggen, depotvondsten, dumpplaatsen van nederzettingsafval en voorzieningen voor de visvangst. De natte bodemgesteldheid in beekdalen zorgt er voor dat niet alleen anorganische, maar juist ook organische archeologische resten goed geconserveerd blijven. Langs de Regge (figuur 4.6) en de Eksosche Aa dient rekening te worden gehouden met dergelijke archeologische resten. Zo zijn reeds steentijdkampementen

³⁹ Gerritsen en Rensink 2004.

⁴⁰ Deeben *et al.*, 2005.

bekend uit zones langs de Regge, zoals ter hoogte van Zuna en ten zuidwesten van Rectum ('De Es').

Figuur 4.6 *De Regge ten zuidoosten van Zuna.*

Gooreerdgronden

Ter plaatse van de dekzandvlakte ten zuiden van Notter en ten westen van de stuwwal bij Enter komen naast beekerdgronden ook gooreerdgronden voor. Gooreerdgronden zijn kenmerkend voor gebieden met een hoge grondwaterstand, waardoor de organische stof in de humushoudende bovengrond minder snel wordt afgebroken. Door de aanvoer van organische stof ontstaat na verloop van tijd een bodem met een matig dik humeus dek (15-30 cm). In de vochtige en laagste delen van het landschap is de kans op de aanwezigheid van archeologische sporen toebehorend aan nederzettingen klein. De natte tot vochtige bodemgesteldheid zorgt er voor dat eventueel aanwezige archeologische resten goed geconserveerd blijven.

Vlakvaaggronden

Ter plaatse van de gordeldekzanden bij De Kolonie en op een gedeelte van de stuwwal bij Enter zijn op de bodemkaart plaatselijk vlakvaaggronden aangegeven. Daarnaast zijn op de 1:10.000 bodemkaart⁴¹ gebieden aangegeven waar de bodem zover is vergraven, dat een vlakvaaggrond is ontstaan. Op de 1:50.000 bodemkaart zijn deze gebieden niet apart onderscheiden.⁴²

Vlakvaaggronden zijn relatief jonge bodems en hebben een zeer dunne humushoudende bovengrond (A-horizont tot 10 cm) die op het nog weinig door bodemvorming veranderde moedermateriaal ligt (C-horizont). De grondwaterstand is meestal hoog, zodat roest en grijze vlekken kunnen voorkomen.

⁴¹Van Dodewaard en Kiestra 1990.

⁴²Stiboka 1983.

Archeologische resten kunnen in een vlakvaaggrond bij een intact bodemprofiel in theorie worden verwacht op of binnen 30 cm beneden maaiveld. Vanwege de jonge leeftijd van deze bodems is dat vaak niet het geval. In (voormalig) actieve stuifzandgebieden dient rekening te worden gehouden met verschillende sedimentatiefasen, waarbij oudere bodems (en dus leefniveaus) kunnen zijn afgedekt met jongere stuifzanden. Onder een vondstloze C-horizont van een vlakvaaggrond kunnen dan nog begraven bodems met bewoningssporen en/of oudere vondstniveaus voorkomen. Indien archeologische resten overstoven zijn, dan biedt het stuifzanddek juist bescherming tegen invloeden van bovenaf, wat de gaafheid van vindplaatsen en de conservering van archeologische resten ten goede komt.

4.3.3 Veengronden

De veendikte heeft invloed op het bodemtype, omdat de bovenste 120 cm van een bodem naamgevend is. Indien binnen 80 cm beneden maaiveld een laag van tenminste 40 cm materiaal met veel organische stof (moerig materiaal) aanwezig is, dan valt de bodem onder de veengronden.⁴³ Wanneer minder moerig materiaal aanwezig is, valt de bodem onder de moerige gronden. Daar waar het veen over hoger gelegen delen van het landschap heen is gegroeid, kan onder het veen nog de voormalige podzolbodem aanwezig zijn. Indien dit binnen 120 cm beneden maaiveld is, is dit als zodanig in de bodemclassificatie weergegeven.

Na de ontginning van het veen en de turfwinning werd het land in cultuur gebracht. Hierbij werd de overgebleven veenrest bezand, waarna de grond werd geëgaliseerd en geploegd. Bij jaarlijkse grondbewerking werd telkens een dunne laag veen aangeploegd en door het zand gemengd. Door natuurlijke oxidatie ontstond hierdoor uiteindelijk een donkere humusrijke bouwvoor, dat ook wel 'veenkoloniaal dek' wordt genoemd. Op de hogere delen van het landschap kan het gehele veenpakket door turfwinning en oxidatie van organisch materiaal verdwenen zijn, waardoor de onderliggende podzolbodem momenteel weer aan de oppervlakte kan liggen (§ 4.3.2).⁴⁴

Tot aan de ontwatering en veenontginning waren de veengebieden (het gaat meestal om voormalige moerassen) vanwege de natheid van het landschap niet tot weinig geschikt voor bewoning. De kans op de aanwezigheid van archeologische resten van nederzettingen in het veengebied uit perioden voor de middeleeuwen en/of nieuwe tijd is daardoor klein. Daarmee is echter niet uitgesloten dat in het veengebied archeologische resten aanwezig zijn. In het veengebied kunnen rituele deposities en losse vondsten gerelateerd aan de jacht en houtkap aanwezig zijn. Van sommige veengebieden zijn zeer oude moeraswegen (knuppelpaden) bekend. De vochtige bodemgesteldheid zorgt ervoor dat eventuele archeologische resten goed geconserveerd blijven. Daarnaast moet in het veengebied rekening gehouden worden met eventuele archeologische resten uit de perioden van voor de veenvorming. Met name ter plaatse van de onder het veen aanwezige dekzandverhogingen zouden bewoningsresten uit de periode paleolithicum tot en met neolithicum aanwezig kunnen zijn.

Veengronden

Binnen de gemeente Wierden zijn op de bodemkaart 1:50.000 vlieerveengronden, madeveengronden en venige beekdalgronden aangegeven.⁴⁵ Op de 1:10.000

⁴³ De Bakker en Schelling 1989.

⁴⁴ Stiboka 1983.

⁴⁵ Stiboka 1983.

bodemkaart zijn koopveengronden, weideveengronden, meerveengronden en vlietveengronden aangegeven.⁴⁶ De veengronden op de 1:10.000 bodemkaart bevinden zich deels binnen de eenheid venige beekdalgronden van de 1:50.000 kaart, deels binnen de eenheid van één van de genoemde veengronden en deels binnen de eenheid moerige gronden.

De vliet- en vlierveengronden zijn zeer natte en natuurlijke veengronden zonder bodemvorming⁴⁷. Deze komen voor bij het Mokkelengoor en bij het Huurnerveld (figuur 4.7).

Made- en meerveengronden zijn veengronden, waarvan de top is bedekt of vermengd met zand. Koopveengronden bestaan uit kleiig veen en/of venige klei en weideveengronden hebben een zavel- of kleidek.⁴⁸ Dergelijke veengronden met een zand- of kleidek komen plaatselijk voor in het dal van de Regge en de Eksosche Aa en ter hoogte van de laagte bij de noordoostelijke gemeentegrens.

Het veen is gevormd ter plaatse van gedurende het hele jaar natte, en daarmee voor bewoning minder geschikte, terreindelen. Bewoningssporen van voor de veenvorming kunnen in het zand onder het veen aanwezig zijn (paleolithicum-neolithicum).

Eventueel aanwezige rituele deposities en losse vondsten uit de periode van voor de veenontginning kunnen in het veen aanwezig zijn. Archeologische resten uit de periode vanaf de ontwatering en de veenontginning zullen relatief recent zijn (nieuwe tijd).

Indien archeologische resten aanwezig zijn uit de ontginningsperiode, dan zijn dit waarschijnlijk losse vondsten. Eventueel aanwezige archeologische resten in de top van het dekzand onder het veen zullen naar verwachting vanwege het afdekkende veenpakket intact en goed geconserveerd zijn.

Figuur 4.7 *Het Huurnerveld en het Notterveen respectievelijk ten oosten en ten westen van de Westerveenweg.*

Moerige gronden

De moerige bodems worden onderscheiden in moerige eerdgronden en moerige podzolgronden. De moerige eerdgronden bevinden zich ter plaatse van de van oorsprong lager gelegen terreindelen, terwijl de moerige podzolgronden juist op de van oorsprong iets hoger gelegen terreindelen liggen. Het veenpakket is bij een moerige grond dunner dan ter plaatse van de veengronden.

Moerige gronden komen voor ten oosten van De Kolonie en Scharlebelt, ter plaatse van het Huurnerveld, het Notterveen (figuur 4.7), nabij Notter, ten westen en oosten

⁴⁶ Van Dodewaard en Kiestra 1990.

⁴⁷ De Bakker en Schelling 1989.

⁴⁸ De Bakker en Schelling 1989.

van de stuwwal bij Enter en ten oosten van de stuwwal bij Wierden en Hoge Hexel.⁴⁹ Ten zuiden van Wierden bevinden zich voornamelijk moerige eerdgronden, ten westen en noorden van Wierden moerige podzolbodems. Ter plaatse van de laagte bij de noordoostelijke gemeentegrens en de laagte direct ten oosten van De Kolonie (bijlage 4) komen echter moerige eerdgronden voor.

Ter plaatse van de moerige gronden kunnen relatief recente archeologische resten uit de periode vanaf de ontwatering en de veenontginning aanwezig zijn (nieuwe tijd). Losse vondsten zullen meestal te relateren zijn aan de ontginning. Rituele deposities en losse vondsten uit perioden van voor de veenontginning kunnen aanwezig zijn, maar zijn waarschijnlijk reeds tijdens de ontginning aangetroffen of verstoord.

Ter plaatse van nog intacte dekzandverhogingen onder het veen, ofwel de moerige podzolgronden, kunnen archeologische resten aanwezig zijn uit de perioden van voor de veenvorming (paleolithicum-neolithicum). Daar waar de onderliggende bodem nog door een veenlaag wordt afgedekt, zullen eventueel aanwezige archeologische resten nog gaaf en goed geconserveerd zijn. Omdat het veen ter plaatse van de dekzandverhogingen minder dik was dan in de laagtes, is het echter mogelijk dat de top van de dekzandkopjes, en daarmee het archeologisch relevante niveau, reeds is verstoord tijdens de ontginning.

De 1:10.000 bodemkaart⁵⁰ geeft aan dat delen van de op de 1:50.000 bodemkaart⁵¹ aangegeven moerige eerd- of podzolgronden al zijn vergraven. Binnen deze eenheid vallen zelfs delen waar de bodem zover is vergraven dat een vlakvaaggrond is ontstaan (§ 4.3.2).

⁴⁹ Stiboka 1983, Van Dodewaard en Kiestra 1990.

⁵⁰ Van Dodewaard en Kiestra 1990.

⁵¹ Stiboka 1983.

5 Bewonings- en ontginningsgeschiedenis

5.1 Overzicht van bekende archeologische waarden

5.1.1 AMK-Terreinen

In de gemeente Wierden zijn 248 vindplaatsen bekend (tabel 5.1).⁵² Binnen de gemeentegrens zijn 29 terreinen aanwezig met een vastgestelde archeologische waarde, die als zodanig op de archeologische monumentenkaart (AMK) zijn weergegeven. Het gaat om één terrein van archeologische waarde, éénentwintig terreinen van hoge archeologische waarde en één terrein van zeer hoge archeologische waarde. Zes terreinen hebben de status van beschermd monument. Dit betreft een aantal terreinen met een grafheuvel uit het neolithicum en/of de bronstijd (monumentnummers 1549, 1550, 1552, 1553 en 1554) en één terrein met een grafheuvel gedateerd in de bronstijd en/of ijzertijd (monumentnummer 1551). De overige AMK-terreinen hebben voornamelijk betrekking op escomplexen met sporen van (vooral prehistorische) bewoning en een havezate. Als bijlage 6 is een catalogus van de monumenten en waarnemingen opgenomen.

Tabel 5.1 AMK-terreinen, waarnemingen en onderzoeken in Wierden

Omschrijving	Aantal
AMK-terreinen	29
- archeologische betekenis	0
- archeologische waarde	1
- hoge archeologische waarde	21
- zeer hoge archeologische waarde	1
- beschermd monument	6
Waarnemingen / vindplaatsen	242
Archeologische onderzoeken	69

5.1.2 Waarnemingen en onderzoeksmeldingen

De bekende archeologische resten binnen de gemeente Wierden betreffen toevalsvondsten en vondsten gedaan tijdens ontgroningen en bouwwerkzaamheden. Archeologisch onderzoek heeft niet consequent of steekproefsgewijs plaatsgevonden. De werkelijke spreiding van archeologische resten binnen de gemeente hoeft daardoor niet overeen te komen met de spreiding van de tot nu toe aangetroffen archeologische resten. Recent uitgevoerd onderzoek heeft bijvoorbeeld aangetoond dat beekdalen van groter archeologisch belang zijn dan tot voor kort werd aangenomen.⁵³ De hieronder genoemde getallen en percentages geven daarom alleen een indicatie van de spreiding.

In de archeologische database ARCHIS staan 248 locaties geregistreerd waar archeologische vondsten en/of waarnemingen zijn gedaan. Opvallend is het duidelijke overwicht van de waarnemingen uit de periode neolithicum en uit de middeleeuwen (tabel 5.2). Ook uit het mesolithicum en de bronstijd zijn redelijk wat waarnemingen bekend.

Uit de verdeling van de waarnemingen naar de verschillende perioden (tabel 5.2) blijkt dat zowel uit het neolithicum als uit de middeleeuwen 20 % van de waarnemingen dateert. Ongeveer 16 % van de waarnemingen stamt uit het mesolithicum. Daarnaast zijn ook de bronstijd (13 %), de ijzertijd (10 %) de Romeinse tijd (8 %) en het

⁵² ARCHIS peildatum 1 juli 2009.

⁵³ Gerritsen en Rensink 2004, SIKB 2008.

paleolithicum (7 %) nog relatief goed vertegenwoordigd. Uit de nieuwe tijd zijn met 3% de minste waarnemingen bekend. Van 4% van de waarnemingen is geen datering bekend.

De laatste jaren zijn 69 archeologische onderzoeken (bureauonderzoek, inventariserend veldonderzoek, archeologische begeleiding, opgraving) binnen het onderzoeksgebied uitgevoerd. Als bijlage 6 is een catalogus van de onderzoeken opgenomen.

Tabel 5.2 *Waarnemingen verdeeld naar archeologische periode*

Periode	Aantal waarnemingen
Paleolithicum	17
Mesolithicum	39
Neolithicum	49
Bronstijd	33
IJzertijd	25
Romeinse tijd	19
Middeleeuwen	49
Nieuwe tijd	7
Onbekend	10

Uit de verdeling van de waarnemingen naar complextypen (tabel 5.3) blijkt dat iets minder dan de helft (42%) een losse vondst of onbekend is. Ongeveer 37% van de waarnemingen verwijst naar een nederzetting (92 stuks). Veertien waarnemingen (6%) zijn afkomstig van een grafheuvel en éénentwintig van een grafveld (9%).

Tabel 5.3 *Waarnemingen verdeeld naar complextypen*

Omschrijving	Aantal
Aardwerk	1
Anders	106
Graf(veld)	21
Grafheuvel	14
Havezate of hof	3
Kasteel	2
Landbouw en veehouderij	5
Nederzetting en bebouwing	92
Religie	2
Wegenbouw	1

In tabel 5.4 is een overzicht opgenomen van de complextypen per landschappelijke eenheid. In deze tabel is tevens het aantal waarnemingen per hectare voor de afzonderlijke landschappelijke eenheden opgenomen. Met de vindplaatsdichtheden per hectare is rekening gehouden bij het opstellen van het verwachtingsmodel (tabel 3.1). Nederzettingsresten zijn vooral aangetroffen op (gordel)dekzandruggen en gordeldekzandwelingen, terwijl grafheuvels voornamelijk voorkomen op de stuwwallen en de grafvelden op de stuwwallen en de gordeldekzanden. De havezaten en kastelen bevinden zich op de dekzandruggen.

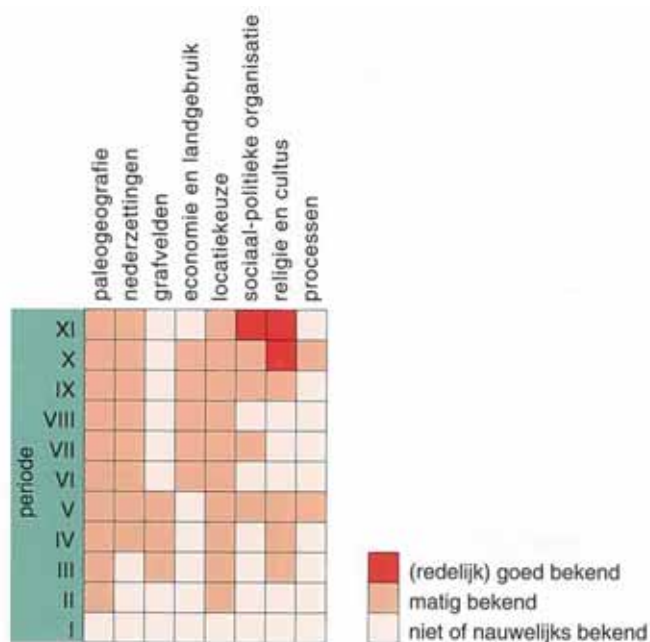
Absoluut gezien zijn de meeste waarnemingen gedaan ter plaatse van de gordeldekzandwelingen (53) gevolgd door de dekzandruggen (51). De dichtheid is echter het grootst op de gordeldekzandruggen met 0,081 waarnemingen per hectare, gevolgd door de lage stuwwal en de stuwwal en vervolgens de dekzandruggen met respectievelijk 0,072; 0,070 en 0,065 waarnemingen per hectare. Ter plaatse van de stuifzanden en de laagten zijn binnen de gemeente Wierden geen waarnemingen bekend.

Tabel 5.4 *Complextypen per landschappelijke eenheid en aantal waarnemingen per hectare*

Landschappelijke eenheid	Omschrijving	Aantal waarnemingen	Aantal waarnemingen per hectare
beekdal	Anders	2	
beekdal	Nederzetting en bebouwing	1	
beekdal	Wegenbouw	1	0,013
beekoverstromingsvlakte	Anders	1	
beekoverstromingsvlakte	Kasteel	1	
beekoverstromingsvlakte	Nederzetting en bebouwing	2	0,008
dal	Anders	2	0,009
dekzandwieling	Anders	5	
dekzandwieling	Nederzetting en bebouwing	5	0,010
dekzandrug	Anders	22	
dekzandrug	Havezate of hof	3	
dekzandrug	Kasteel	1	
dekzandrug	Nederzetting en bebouwing	25	0,065
dekzandvlakte	Anders	13	
dekzandvlakte	Graf(veld)	1	
dekzandvlakte	Nederzetting en bebouwing	4	0,006
gordeldekzandrug	Aardwerk	1	
gordeldekzandrug	Anders	15	
gordeldekzandrug	Landbouw en veehouderij	5	
gordeldekzandrug	Nederzetting en bebouwing	12	
gordeldekzandrug	Nijverheid en industrie	1	0,081
gordeldekzandvlakte	Graf(veld)	6	
gordeldekzandvlakte	Nederzetting en bebouwing	1	
gordeldekzandvlakte	Religie	2	0,008
gordeldekzandwieling	Anders	20	
gordeldekzandwieling	Graf(veld)	8	
gordeldekzandwieling	Nederzetting en bebouwing	25	0,058
stuwwal	Anders	8	
stuwwal	Graf(veld)	3	
stuwwal	Grafheuvel	9	
stuwwal	Nederzetting en bebouwing	9	0,070
lage stuwwal	Anders	13	
lage stuwwal	Graf(veld)	1	
lage stuwwal	Grafheuvel	2	
lage stuwwal	Nederzetting en bebouwing	8	0,072
oeverwal	Anders	2	0,030
puinwaaier	Grafheuvel	1	0,049
water	Anders	1	0,013
stuifzand	Geen	0	0
laagte	Geen	0	0

5.1.3 Archeologiebalans

In de archeologiebalans⁵⁴ worden de kennis en kennislacunes van de verschillende archeoregio's besproken. Hieruit blijkt dat de archeologische kennis voor het Overijssels-Gelders zandgebied modaal is ten opzichte van de gemiddelde kennis van geheel Nederland. Als gekeken wordt naar de verschillende periodes, dan blijkt dat over de laatste fase van de midden-steentijd (mesolithicum) tot de eerste fase van de late steentijd (neolithicum) en de late bronstijd tot de midden ijzertijd relatief veel bekend is vergeleken met de rest van Nederland. De kennis over de perioden late ijzertijd tot en met de midden Romeinse tijd en de nieuwe tijd is vergeleken met de rest van Nederland gering. In figuur 5.1 is te zien van welke onderwerpen binnen het Overijssels-Gelders zandgebied het meest bekend is. Hierbij valt op dat van de sociaal-politieke organisatie en de religie van de late middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd het meest bekend is.

Figuur 5.1 Kennisniveau binnen de archeoregio Overijssels-Gelders zandgebied naar thema en periode (I, II en III = steentijd; IV= Laat neolithicum - midden bronstijd, V=late bronstijd-midden ijzertijd, VI=late ijzertijd - vroeg Romeinse tijd, VII= midden Romeinse tijd, VIII= laat Romeinse tijd - begin vroege middeleeuwen, IX=vroege middeleeuwen, X=eind vroege middeleeuwen - late middeleeuwen, XI = nieuwe tijd).⁵⁵

⁵⁴ Lauwerier & Lotte 2002.

⁵⁵ Lauwerier & Lotte 2002.

5.1.4 Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA)

De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) bevat een beschrijving van belangrijke onderzoeksonderwerpen die momenteel voor verschillende regio's in Nederland van belang zijn. Voor de gemeente Wierden geldt dat in de verschillende archeologische perioden de onderstaande onderwerpen van belang zijn bij archeologisch onderzoek. Indien een archeologische vondstlocatie de potentie heeft om één of enkele onderwerpen uit de NOaA te onderzoeken dan is een dergelijke locatie van archeologisch belang, omdat deze informatie kan toevoegen aan de reeds bekende archeologische gegevens. De NOaA onderwerpen voor de gemeente Wierden zijn per periode:

Paleolithicum, Mesolithicum en Vroeg Neolithicum

- Kolonisatie en vroege bewoningsgeschiedenis van Nederland
- Gebruik van het landschap en nederzettingssystemen
- Voedseleconomie en relatie mens en milieu
- Begravingen en deposities van menselijk resten
- Culturele tradities, sociale relaties en interactie

Laat Neolithicum tot en met de Late IJzertijd

- Ontwikkeling van het cultuurlandschap
- Productie, distributie en gebruik van mobilia
- Agrarische bestaansbasis (economische, ruimtelijke en sociale ordening)
- Rituele praktijken inclusief depositiepraktijken en grafritueel
- Sociaal politieke transformaties (machtspolitieke aspecten)
- Constructie van persoonsgeboden, lokale en bovenlokale identiteiten (identiteitsontlening van gemeenschappen aan de lokale (gecultiveerde) landschappen)

Romeinse tijd, middeleeuwen en vroegmoderne tijd

- Landschap en bewoningsdynamiek
- Vondsten uit venen
- Romanisering en frankisering (interactie tussen verschillende bevolkingsgroepen aan weerszijden van de grens)
- Grafritueel, religieuze beleving, kerstening
- Vroege steden
- Het cultuurlandschap (fixatie van erven)
- Relatie tussen stad en platteland
- De laatmiddeleeuwse boerderij
- Bewoningskernen vanaf de late middeleeuwen (kleine steden en dorpskernen en verfijning van de kennis over grote steden)
- Indicatoren voor handel en uitwisseling (handelsstromen)

5.1.5 Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW)

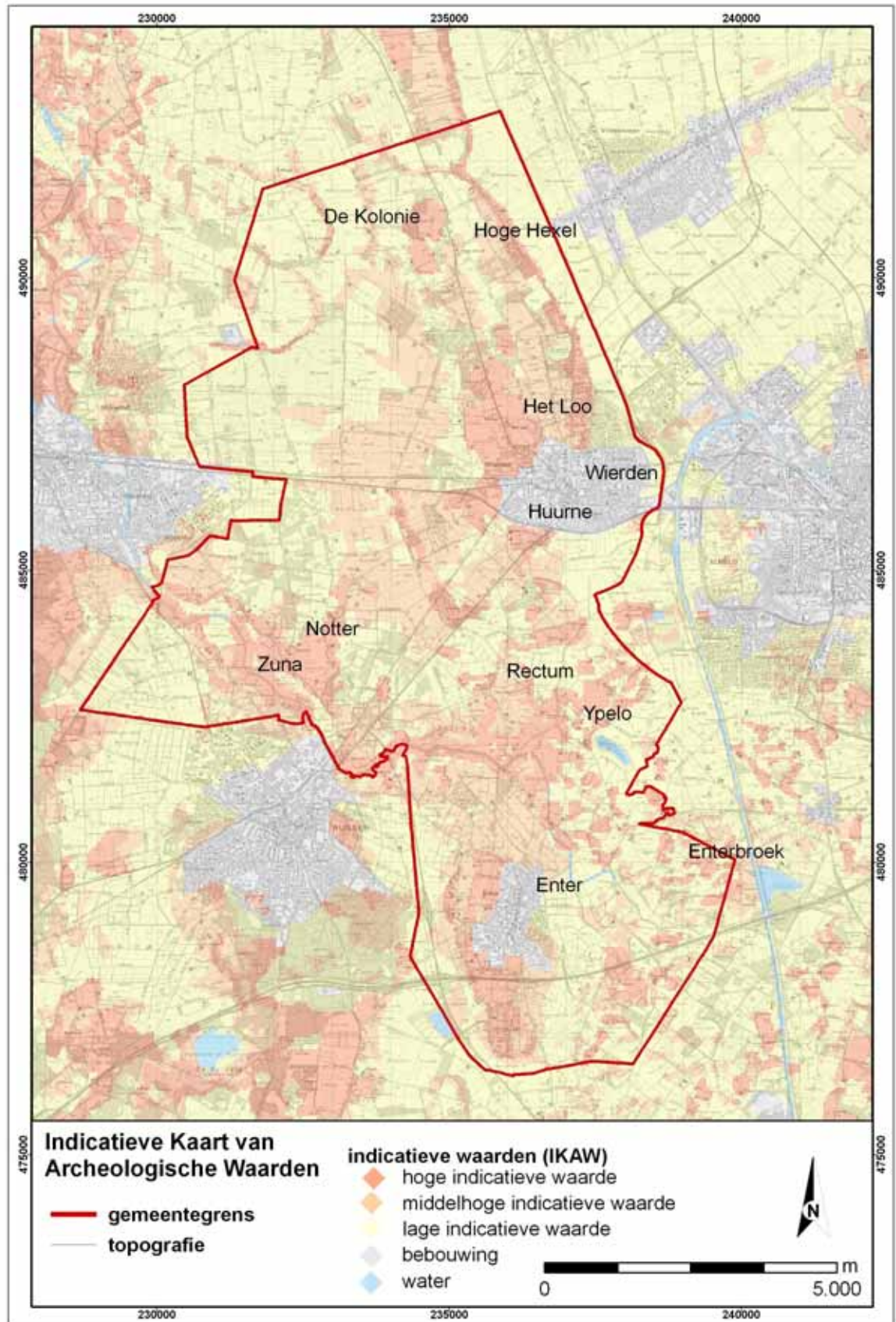
De landelijk vervaardigde Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden⁵⁶ laat op basis van een statistische relatie de kans op het aantreffen van archeologische waarden binnen een bepaalde bodemeenheid van de archeoregio zien. Voor het grondgebied van de gemeente betekent dit dat een groot deel geclassificeerd is met een lage trefkans (verwachtingswaarde; tabel 5.5). Zones met een hoge indicatieve waarde bevinden zich voornamelijk op en langs de stuwwallen, langs de Regge en de vele dekzandkopjes. De bebouwde kommen van Wierden en Enter zijn niet gekarteerd (figuur 5.2).

Tabel 5.5 *Oppervlakte (ha) per IKAW-eenheid*

Eenheid IKAW	Hoge trefkans	Middelhoge trefkans	Lage trefkans	Niet gekarteerd	Water
Oppervlakte (ha)	1826	2658	4547	478	21

Een nadeel van deze IKAW is dat deze gebaseerd is op de bodemkaart met een schaal van 1:50.000. Dit betekent dat deze kaart op gemeentelijk niveau een te generaliserend karakter heeft. Immers, op de bodemkaart zijn kleine landschapelementen, zoals bijvoorbeeld eenmansessen, ofwel weggelaten op de kaart ofwel met een aantal andere elementen gegroepeerd.

⁵⁶ RCE, 2008; versie 3.0.

Figuur 5.2 Uitsnede van de IKAW voor de gemeente Wierden

5.2 Bewonings- en ontginningsgeschiedenis

5.2.1 Paleolithicum

Het nederzettingenpatroon wordt in het paleolithicum gekenmerkt door een grote mobiliteit. Gunstig gelegen locaties, die bepaald worden door landschappelijke kenmerken en de beschikbaarheid van voedsel, werden herhaaldelijk bezocht. Deze kunnen onder andere worden verwacht op de stuwwallen. Eventuele paleolithische nederzettingen in lager gelegen delen van het landschap liggen soms verborgen onder het veen.⁵⁷ Er wordt onderscheid gemaakt in twee soorten nederzettingen. In een basiskamp wordt onder andere gewoond en gegeten. Aanwijzingen voor deze activiteiten kunnen meerdere afvalkuilen en haardplaatsen met vuursteenstrooiing zijn. Vanuit kleine kampen, op afstand van het basiskamp, worden diverse activiteiten ondernomen zoals jacht (jachtkampen), maar ook vuursteenbewerking. Een hoge concentratie vuursteenafval kan hiervan een weerslag zijn.

Het voedselpatroon werd bepaald door de (seizoensgebonden) aanwezigheid van voedselbronnen in de omgeving, onder andere vis, vlees (onder andere van rondtrekkende kuddedieren) en bijvoorbeeld noten en bessen.⁵⁸ Omdat zich binnen de gemeente Wierden verschillende landschappelijke eenheden bevinden, zal ook het aanbod aan voedsel divers zijn geweest.

Er zijn nauwelijks vindplaatsen uit het paleolithicum in Twente bekend. Een belangrijke vindplaats is Mander, op de stuwwal van Ootmarsum. Hier zijn meerdere artefacten aan het licht gekomen uit het midden paleolithicum. Vóór deze vondst waren alleen geïsoleerde vondsten bekend, maar uit de vindplaats bij Mander blijkt dat er in noordoost-Nederland rekening gehouden moet worden met vondstconcentraties.⁵⁹

Vondstlocaties en waarnemingen

Binnen de gemeente Wierden bevinden zich geen AMK-terreinen met paleolithische vondsten. Wel zijn enkele waarnemingen bekend. Deze bevinden zich op de overgang van een (lage) rug of heuvel naar een lager gelegen terrein, maar niet op de stuwwallen (op twee waarnemingen met onduidelijke datering na).

Een laat-paleolithisch jachtkampje is bekend van de Enterse Akkers, op de lage stuwwal van Enter. Van dit jachtkampje is tijdens een opgraving door BAAC in 2002 een grote hoeveelheid vuursteensplinters aangetroffen die is achtergebleven na fabricage en bewerking van vuurstenen werktuigen.⁶⁰

In Wierden zijn op de Kromme Akkers twee klingen aangetroffen die mogelijk dateren in het laat paleolithicum B.⁶¹ Dit terrein heeft als een 'terrein van archeologische betekenis' op de Archeologische Monumenten Kaart gestaan, maar is naderhand afgevoerd omdat uit booronderzoek is gebleken dat de bodemopbouw deels diep verstoord en geëgaliseerd is.⁶² Het terrein bevindt zich landschappelijk op de overgang van een gordeldekzandrug naar een gebied met gordeldekzandwelingen.

In Enter is een onbekend aantal fragmenten vuursteen gevonden tijdens een veldkartering.⁶³ Het vuursteen dateert uit het laat paleolithicum. Deze waarneming

⁵⁷ Niekus en Stapert 2005, 92-93.

⁵⁸ Lauwerier, Van Kolfschoten en Van Wijngaarden-Bakker 2005, 42; Bakels 2005, 67.

⁵⁹ Niekus en Stapert 2005, 106.

⁶⁰ Hulst 2004, 95-98.

⁶¹ Waarneming 4766, 18.000-8800 v. Chr.

⁶² Waarneming 13197.

⁶³ Waarneming 21514.

staat geregistreerd langs de rand van een AMK-terrein (13823), waarop een mesolithische vindplaats te verwachten is. Zo'n 700 meter ten zuidwesten van waarneming 21514 is eveneens een groot aantal fragmenten vuursteen aangetroffen die een laatpaleolithische datering hebben.⁶⁴ Het terrein bevindt zich op de overgang van een dekzandkop naar een beekoverstromingsvlakte.

Van een aantal waarnemingen is het vuursteen ruim gedateerd vanaf het paleolithicum tot in het neolithicum, de bronstijd en ijzertijd. Deze waarnemingen zijn respectievelijk gedaan op een dekzandrug⁶⁵, op de overgang van een dekzandrug naar een beekdal⁶⁶, op een dekzandrug met ten westen een noordwest-zuidoost georiënteerde stuwwal⁶⁷, op een dekzandwelling⁶⁸ en op een hoge stuwwal⁶⁹.

Tot slot zijn nog twee vondstmeldingen bekend van klopstenen die ruim gedateerd worden vanaf het paleolithicum tot in de bronstijd⁷⁰ en ijzertijd⁷¹. Beide vondstmeldingen bevinden zich op het AMK-terrein de Enterse Akkers⁷². Dit terrein is gelegen op een lage stuwwal en gordeldekzanden.

5.2.2 Mesolithicum en neolithicum

De verschillende tradities uit het laat paleolithicum lopen door tot in het mesolithicum. De overgang tussen beide perioden is daarom niet duidelijk te markeren. Er is nog steeds sprake van basis- en jachtkampen die tijdelijk bewoond zijn en voorkomen op diverse locaties in het landschap. De bewoners blijken regelmatig terug te komen op al eerder bewoonde locaties. De werktuigen van vuursteen zijn in het algemeen kleiner en fijner bewerkt dan die uit het paleolithicum.

Klimatologisch gezien kenmerkt deze periode zich door een sterke verbetering in de temperatuur en de neerslag. Het veranderende en natter wordende klimaat is van invloed op de beschikbaarheid van bewoonbaar 'droog' landoppervlak en het voorkomen van nieuwe planten- en diersoorten. Zo verdwijnen rondtrekkende kuddedieren en doet standwild zijn intrede. Het jaag- en voedselpatroon zal dus ook zijn veranderd.⁷³

Het neolithicum wordt gekenmerkt door de overgang van een mobiel nederzettingpatroon uit de voorgaande periode (jagers-verzamelaars die tijdelijke kampementen bewoonden), naar een meer sedentaire levenswijze. Door het verbouwen van granen en groenten en het houden van vee, was er enerzijds meer voedsel beschikbaar voor een langere periode door het aanleggen van voorraden. Anderzijds dwong akkerbouw en veeteelt de mens ertoe langer op één plaats aanwezig te zijn. Akkers werden niet onbeheerd achtergelaten en het meeverhuizen van vee naar een andere locatie was onhandig. Doordat mensen voor een langere periode op één plek bleven wonen, deed ook het vervaardigen en gebruik van aardewerken potten zijn intrede.⁷⁴

⁶⁴ Waarneming 22232.

⁶⁵ Waarneming 411191.

⁶⁶ Waarneming 2544, 47636, 47641.

⁶⁷ Waarneming 13185.

⁶⁸ Waarneming 47643.

⁶⁹ Waarneming 48001 en 403837.

⁷⁰ Vondstmelding 409178.

⁷¹ Vondstmelding 407093.

⁷² Monument 13625.

⁷³ Peeters en Niekus 2005, 201-234.

⁷⁴ Raemaekers 2005, 276-278.

Vondsten en vondstlocaties

In de gemeente is een groot aantal vindplaatsen uit het mesolithicum en neolithicum aanwezig. Het betreft zowel een groot aantal AMK-terreinen als waarnemingen. De meeste vindplaatsen uit deze periode kenmerken zich door de aanwezigheid van vuurstenen artefacten.

De AMK-terreinen met mesolithische (figuur 5.3) en neolithische vondsten liggen allen op hoger gelegen terreindelen (een dekzandrug of –kop), of in een vlakte die gelegen is langs een dalvormige laagte of beekdal. Van een aantal mesolithische terreinen loopt de datering door tot in het neolithicum.

Figuur 5.3 *Op de Bergesch langs het dal van de Regge bij Notter is een mesolithische vindplaats aangetroffen (Monumentnummer 13629).*

Vuursteenvindplaatsen

De vuursteenvindplaatsen zijn in de gemeente Wierden dus voornamelijk op de hogere landschapseenheden te vinden, namelijk op de gordeldekzandruggen en –welingen in de omgeving van de stuwwal bij Hoge-Hexel⁷⁵ en Wierden⁷⁶; op de lage stuwwal bij Enter⁷⁷ en Wierden⁷⁸ en in gebieden met dekzandruggen en –welingen.⁷⁹ Uit lagere landschapseenheden, de beekdalen, zijn slechts enkele waarnemingen bekend.⁸⁰

Overige vondsten

Naast vuursteen en natuursteen werden in het mesolithicum ook de grondstoffen bot en gewei bewerkt tot werktuigen. Binnen de gemeente zijn twee locaties bekend waar bewerkt gewei is aangetroffen. In beide gevallen betreft het een doorboorde bijl

⁷⁵ Waarneming 13185, 13197, 13204, 13211, 13215, 13229.

⁷⁶ Waarneming 55894.

⁷⁷ Waarneming 2619, 2620.

⁷⁸ Waarneming 19287.

⁷⁹ Waarneming 4926, 4945, 19295.

⁸⁰ Waarneming 2544, 19290.

(basisbijl), waarvan één in ieder geval van edelhertgewei is vervaardigd.⁸¹ Van het tweede exemplaar is de diersoort niet bekend.⁸² Beide vondsten zijn aangetroffen in een dalvormige laagte en dateren uit het mesolithicum tot de ijzertijd.

Aardewerkvindplaatsen

In het neolithicum is men aardewerk gaan maken. Naast vindplaatsen met enkel vuurstenen werktuigen, zijn twee vondstlocaties bekend waar aardewerkvondsten in combinatie met vuursteen uit het neolithicum zijn aangetroffen. Het betreft een locatie op de Notteres in Notter, op een dekzandrug ten noordoosten van een dalvormige laagte waar een randfragment van handgevormd aardewerk is aangetroffen.⁸³ De tweede locatie bevindt zich op een lage stuwwal ten zuiden van Enter op het Zuiderveld.⁸⁴ Hier is een fragment van een klokbeker aangetroffen. Het fragment is versierd met groeflijnen en diverse indrukken.

Grafheuvels

Voor het neolithicum en de daaropvolgende perioden is het voorkomen van grafheuvels kenmerkend. De oudst voorkomende grafheuvels in de gemeente dateren uit het neolithicum, en met name uit het laatste deel van deze periode. De datering van de heuvels loopt veelal door tot in de bronstijd of vroege ijzertijd. Laat-neolithische grafheuvels liggen soms geïsoleerd, maar kunnen ook als groep van meerdere heuvels uit dezelfde periode bijeen liggen. Een ander voorkomend grafritueel is het begraven in vlakgraven. Deze worden aangetroffen op of bij nederzettingsterreinen.⁸⁵ Vlakgraven zijn binnen de gemeente Wierden nog niet bekend. Binnen de gemeente bevinden zich drie clusters met grafheuvels:

Eén cluster ligt midden op de hoge stuwwal ten zuiden van Hoge Hexel. In ARCHIS staan in deze zone 22 grafheuvels geregistreerd, waarvan er een aantal niet meer zichtbaar zijn⁸⁶ of deels zijn verstoord⁸⁷. Eén grafheuvel is opgegraven (in 1947)⁸⁸ en twee zijn gereconstrueerd.⁸⁹ Een aantal heuvels hebben een beschermd status, echter het grootste aantal staat enkel als waarneming geregistreerd.

Een tweede cluster bevindt zich op een lage stuwwal ten westen van Hoge Hexel op de grens met de gemeente Hellendoorn. Hier liggen twee grafheuvels, waarbij van één heuvel niet vaststaat of het daadwerkelijk een grafheuvel betreft⁹⁰ en één grotendeels vergraven is.⁹¹ Beide grafheuvels dateren uit het laat neolithicum tot de bronstijd. Op circa 300 m afstand op de grens met de gemeente Hellendoorn bevindt zich tevens een urnenveld uit de late bronstijd en vroege ijzertijd.⁹²

Het derde cluster betreft een waarneming die gebaseerd is op een zeventiende-eeuwse bron waarin melding wordt gemaakt van grafheuvels op het Enterveld.⁹³

Hiermee moet het Zuiderveld bedoeld zijn; een lage stuwwal ten zuiden van de Enter

⁸¹ Waarneming 17972.

⁸² Waarneming 24661.

⁸³ Monument 13615, waarneming 19292.

⁸⁴ Waarneming 17979.

⁸⁵ Drenth en Lohof 2005, 433.

⁸⁶ Waarneming 13203, 13206 en 13207.

⁸⁷ Monument 1551, 1552, 1553 en 1554; waarneming 13188.

⁸⁸ Waarneming 13192.

⁸⁹ Monument 1552 en 1553

⁹⁰ Monument 1549.

⁹¹ Monument 13754.

⁹² Monument 13382.

⁹³ Waarneming 23110.

es. De bron spreekt van meerdere grafheuvels, maar het aantal staat niet vermeld in ARCHIS.

Depotvondsten en/of losse vondsten in de vorm van (vuur)stenen werktuigen

De vondst van een bijna gave bijl, een zogenaamde '*Flint-Ovalbeil*', op een akker in een laag terrein naast de Twickelervaart, is geïnterpreteerd als depotvondst, een bewuste depositie van één of meerdere voorwerpen in de grond waaraan vaak een rituele betekenis wordt gegeven.⁹⁴ Dit soort vondsten komt vooral voor in natte contexten (beekdalen of moerassen). Depotvondsten komen in ieder geval voor vanaf het midden neolithicum en mogelijk zelfs vroeg neolithicum en omvatten naast bijlen ook andere voorwerpen als aardewerk of bijv. geweien. Uit het laat neolithicum zijn in Nederland ook depotvondsten als houten schijfwielen bekend. Vanaf de bronstijd zijn het ook bronzen voorwerpen.⁹⁵

Naast bovenstaande depotvondst zijn zestien waarnemingen van bijlen met een onbekend complextype bekend, die mogelijk ook als depotvondst geïnterpreteerd kunnen worden. Deze bijlen dateren in het neolithicum; van acht bijlen loopt de datering door tot in de bronstijd.

Vijf waarnemingen van natuurstenen (*Fels*-) dan wel vuurstenen bijlen (*Flint*-) zijn afkomstig uit de wat nattere delen van het landschap. Het betreft een '*Fels-Rechteckbeil*' uit het buurtschap Ijpelo nabij een moerassig gebied⁹⁶, twee maal een '*Flint-Rechteckbeil*' uit een beekdal bij Zuna⁹⁷, een '*Fels-Rechteckbeil*' uit een beekdal ten zuiden van Wierden⁹⁸ en een '*Flint-Rechteckbeil*' uit een dalvormige laagte met veen ten oosten van Hoge-Hexel.⁹⁹

Drogere contexten waarin losse bijlvondsten zijn aangetroffen zijn de dekzandvlakten ten westen van Enter¹⁰⁰, Ijpelo¹⁰¹ en ten noorden van Wierden¹⁰². Daarnaast bevinden vondstlocaties zich ook op de gordeldekzandrug ten oosten van de hoge stuwwal ter hoogte van Hoge-Hexel.¹⁰³ In de omgeving van Enter zijn ook bijlen in drogere contexten aangetroffen op dekzandkopjes tussen vlaktes van verspoelde dekzanden, op de overgang van de lage stuwwal naar een dalvormige laagte met veen ten oosten van Enter.¹⁰⁴ Enkele bijlen zijn administratief geplaatst in de bebouwde kom van Enter.¹⁰⁵ Vooralsnog is het lastig om aan de (terreinen met) aangetroffen losse bijlen een archeologische verwachting te koppelen, omdat de bijlen eenmalig kunnen zijn gebruik en kunnen zijn weggegooid. De bijlen zijn dan namelijk niet indicatief voor een nederzettingsterrein met sporen.

⁹⁴ Waarneming 412615.

⁹⁵ Fokkens 2005, 357.

⁹⁶ Waarneming 2542.

⁹⁷ Waarneming 2546 en 3035.

⁹⁸ Waarneming 17974.

⁹⁹ Waarneming 22208.

¹⁰⁰ Waarneming 4956.

¹⁰¹ Waarneming 4927.

¹⁰² Waarneming 13781.

¹⁰³ Waarneming 13198.

¹⁰⁴ Waarneming 4953, 4954, 4955.

¹⁰⁵ Waarneming 4948, 4949, 4950, 4951.

Figuur 5.4 Locatie waar de veenweg is aangetroffen (waarneming 409576).

Veenweg

Op de overgang van een dekzandrug naar een beekdalbodem (figuur 5.4) bevindt zich bij het buurtschap Zuna mogelijk een laat-neolithische veenweg of veenbrug.¹⁰⁶ Enkele, deels waarschijnlijke bewerkte, boomstammen lijken hierop te wijzen. Deze vorm van infrastructuur heeft zich ontwikkeld onder invloed van het vochtig wordende klimaat en de grondwaterstijging. Door vernatting van het gebied ontstonden ontoegankelijke moerassige gebieden. Door hierin houten wegen aan te leggen, werden deze ontoegankelijke gebieden weer begaanbaar en andere delen van het landschap weer bereikbaar. Deze vorm van wegenbouw komt voor vanaf circa 3400 v.Chr.¹⁰⁷

5.2.3 Bronstijd

In de bronstijd veranderde het landschap door het kappen van bomen en de intensivering van de landbouw. De kale plekken in het landschap herstelden zich na verlaten weer, behalve waar men het vee liet grazen. Ter plaatse ontstonden hierdoor heidevelden. Zo werden grafheuvels uit de bronstijd opgericht met heideplaggen. Gedurende de bronstijd vernatte het gebied verder. Vanwege de doorgaande grondwaterstijging ontwikkelden zich veenmoerassen. Nederzettingen uit deze periode zijn daarom vooral te vinden op de hogere zandkoppen en -ruggen. Grondstoffen voor bronzen voorwerpen werden geïmporteerd, deze kwamen vanuit het oosten naar Noord-Europa. Van het brons werden wapens gemaakt zoals bijlen, dolken en speren, maar ook sieraden. Ook werd nog steeds gebruik gemaakt van (vuur-) stenen voorwerpen, evenals been en gewei. De doden werden in deze periode

¹⁰⁶ Waarneming 409576.

¹⁰⁷ Casparie 2005, 401.

begraven in grafheuvels die vaak gegroepeerd bij elkaar lagen. Dit grafritueel ontwikkelt zich vanuit het laat neolithicum. Grafheuvels kunnen in de bronstijd uitgroeien tot grote necropolen.¹⁰⁸ Wanneer grafheuvels in een rij liggen, wordt verondersteld dat ze langs een weg waren gesitueerd. Grafheuvels zijn vaak gesitueerd op een natuurlijke verhoging in het landschap. Vanaf de midden bronstijd is het gebruikelijk meerdere personen in één grafheuvel te begraven, of bij te zetten. De heuvel wordt zo eerder een familiebegraafplaats.¹⁰⁹ In de late bronstijd raakte verbranding van de dode echter steeds meer in gebruik, waarbij crematieresten worden bijgezet in individuele grafmonumenten die dicht bij elkaar worden aangelegd.¹¹⁰ De periode staat ook wel bekend als de Urnenveldperiode en loopt door tot in de vroege ijzertijd.

Vondstlocaties en waarnemingen

Nederzettingen

Binnen de gemeente Wierden bevindt zich één AMK-terrein waar fragmenten aardewerk zijn aangetroffen die mogelijk wijzen op een nederzetting uit de late bronstijd.¹¹¹ Deze vindplaats bevindt zich in Ijpelo op een dekzandkop langs het beekdal van de Eksosche Aa.

In Wierden zijn tijdens een proefsleuvenonderzoek delen van boerderijplattegronden en/of bijgebouwen uit de late bronstijd tot ijzertijd aangetroffen.¹¹² Deze nederzetting ligt op een gordeldekzandrug of op gordeldekzandwellingen tegen de zuidelijke begrenzing van de bebouwde kom van Wierden, ten westen van het beekdal van de Eksosche Aa.

Andere mogelijke nederzettingen uit de bronstijd zijn te vinden op de hoger gelegen delen van het landschap, namelijk op de hoge stuwwal bij Wierden¹¹³; op de lage stuwwal van Enter¹¹⁴ (alle waarnemingen in of langs de rand van de bebouwde kom), op een dekzandrug langs de Regge¹¹⁵ en op een dekzandkop ten oosten van de Eksosche Aa.¹¹⁶

Grafheuvels

Binnen de gemeente Wierden bevinden zich twee AMK-terreinen waar grafheuvels voorkomen die in de bronstijd en ijzertijd worden gedateerd (figuur 5.5).¹¹⁷ Beide grafheuvels bevinden zich in het cluster grafheuvels midden op de hoge stuwwal tussen Hoge-Hexel en Wierden, dat al genoemd is onder het kopje 'neolithicum'.

Urnenvelden

Er zijn verschillende waarnemingen bekend van urnenvelden binnen de gemeente Wierden. Eén AMK-terrein bevindt zich op een lage stuwwal net over de grens met de gemeente Hellendoorn.¹¹⁸ Dit terrein is relevant in combinatie met de bekende

¹⁰⁸ Drenth en Lohof 2005, 433.

¹⁰⁹ Drenth en Lohof 2005, 451.

¹¹⁰ Hessing en Kooi 2005, 631.

¹¹¹ Monument 13637, waarneming 22213.

¹¹² OM 34121, rapportage is nog in conceptvorm.

¹¹³ Waarneming 4930 en 48001.

¹¹⁴ Waarneming 4957, 4959, 30205 en 34006.

¹¹⁵ Waarneming 406111.

¹¹⁶ Waarneming 412450.

¹¹⁷ Monument 1551, waarneming 13195; monument 1552, waarneming 13194.

¹¹⁸ Monument 13382.

grafheuvels (het tweede cluster, zie kopje 'neolithicum') uit het neolithicum en bronstijd ten oosten van dit AMK-terrein en gelegen op dezelfde lage stuwwal. In de omgeving van Hoge-Hexel zijn waarnemingen bekend van urnenvelden op het noordelijke uiteinde van de hoge stuwwal¹¹⁹ en op de gordeldekzandvlakte ten westen van deze stuwwal.¹²⁰

Halverwege de hoge stuwwal is een waarneming gedaan van een groep mogelijke grafheuvels of een urnenveld.¹²¹

De hoge stuwwal is rijk bedeed met urnenvelden, want ook op het zuidelijke uiteinde van de hoge stuwwal, ter plaatse van de Wierdense es, is de vondst bekend van een urn, die mogelijk afkomstig is van een urnenveld.¹²²

Maar ook in de lagere delen van het landschap in de omgeving van Wierden komen urnenvelden voor, zoals op een gordeldekzandwieling.¹²³

Tot slot komen ook in de omgeving van Enter urnenvelden voor, namelijk op de overgang van de lage stuwwal naar een gordeldekzandwieling aan de noordzijde van Enter¹²⁴ en in een zelfde landschappelijke eenheid langs de westzijde van Enter.¹²⁵

Eén waarneming langs deze zijde betreft een zandafgraving, waardoor het urnenveld waarschijnlijk grotendeels al verdwenen is.¹²⁶

Figuur 5.5 Grafheuvel aan de Hexelseweg tussen Hoge Hexel en Wierden (monumentnummer 1552).

Depotvondsten en/of losse vondsten

Losse, geïsoleerde vondsten zoals bijlen kunnen ook in deze periode geïnterpreteerd worden als depotvondsten. Dergelijke deposities hebben waarschijnlijk een rituele achtergrond. In deze periode zijn het vooral bronzen voorwerpen als bijlen en zwaarden die gedeponereerd worden in natte delen van het landschap, maar ook andersoortige voorwerpen als sieraden en stenen hamerbijlen worden gedeponereerd. Hamerbijlen van het type *Baexem* en *Muntendam* zijn aangetroffen als oppervlaktevondst en zijn ook aanwezig in vennen, beekdalen en rivieren. Hamerbijlen

¹¹⁹ Waarneming 1272 en 13227.

¹²⁰ Waarneming 13230.

¹²¹ Waarneming 1273.

¹²² Waarneming 1274.

¹²³ Waarneming 1275 en 3691.

¹²⁴ Waarneming 1276.

¹²⁵ Waarneming 1277 en 3690.

¹²⁶ Waarneming 2574.

blijken altijd geïsoleerd aangetroffen te worden en dus niet in combinatie met andere voorwerpen.¹²⁷

Twee bronzen bijlen zijn in het buurtschap Rectum in elkaars nabijheid aangetroffen in een vlakte van verspoelde dekzanden. Ten zuiden van deze vindplaats komen de rivieren de Eksosche Aa en de Regge samen. Het betreft een niet nader gedetermineerde bronzen bijl¹²⁸ en een bronzen hielbijl.¹²⁹ Bij splitsingen van twee waterwegen worden vaker rituele deposities aangetroffen, zodat het hier vermoedelijk om een rituele depositie gaat.¹³⁰

Ongeveer 400 meter ten zuiden van bovenstaande bronzen bijlen is een natuurstenen hamerbijl van het type *Arbeitsaxt* aangetroffen op de overgang van het beekdal van de Regge naar een dekzandrug.¹³¹

Ten noorden van de bebouwde kom van Wierden is in een vlakte van verspoelde dekzanden een bronzen kokerbijl van het type Hunze-Eems aangetroffen.¹³²

Tot slot is op de lage stuwwal van Enter aan de rand van de bebouwde kom een natuurstenen hamerbijl van het type Muntendam gevonden.¹³³ De bijl is gevonden in de grond die afkomstig is uit een bouwput van een nieuw opslagterrein.

Een vuurstenen sikkkel uit de late bronstijd tot midden ijzertijd kan mogelijk ook gerekend worden tot de depotvondsten.¹³⁴ Deze sikkkel is samen met een neolithische of bronstijd bijl ten zuiden van de lage stuwwal van Enter gevonden in een vlakte van ten dele verspoelde dekzanden.

5.2.4 IJzertijd

Het landschap gedurende de ijzertijd wordt gekenmerkt door een gemengd loofbos met heidevelden, afgewisseld door beekdalen en broekbossen. Onder invloed van de stijgende grondwaterspiegel trad er nog steeds vernatting op van het landschap. Door de vernatting nam het bewoonbare areaal af; nog steeds blijven de hoger gelegen delen in het landschap de meest geschikte locatie voor bewoning. In de loop van de late ijzertijd verschuift het nederzettingspatroon in de richting van de flanken van de hoge ruggen in het landschap. Er is dan sprake van geïsoleerd in het landschap liggende boerderijen en erven, die ook regelmatig verplaatst worden. Nieuw in deze periode is de intensievere bewerking van de akkers. De zogenaamde *Celtic fields* zijn hiervan het resultaat; het betreft akkerarealen waarvan de rechthoekige tot vierkante perceeltjes met lage wallen zijn omgeven.¹³⁵

Nieuw is ook het gebruik van andere grondstoffen voor het vervaardigen van diverse gebruiksvoorwerpen. Doordat hogere smelttemperaturen bereikt konden worden, was het mogelijk ijzer in plaats van brons te gebruiken. IJzererts werd gewonnen in moerassige gebieden en beekdalen en kan dus ook voorhanden zijn geweest binnen de gemeente Wierden.¹³⁶

Het grafritueel kenmerkt zich tot in de vroege ijzertijd door het voorkomen van urnenvelden. Over het grafritueel in de periode die daarop volgt is niet veel bekend. Crematie is nog wel gebruikelijk, maar lijkbegraving komt ook voor. De bijzettingen zijn

¹²⁷ Van den Broeke 2005, 662-667.

¹²⁸ Waarneming 2533.

¹²⁹ Waarneming 4929.

¹³⁰ SIKB 2008.

¹³¹ Waarneming 13602.

¹³² Waarneming 13654.

¹³³ Waarneming 33989.

¹³⁴ Waarneming 4956; zie ook Van de Broeke 2005, 666.

¹³⁵ Harsema 2005, 543; Van der Velde 2007, 327.

¹³⁶ Broeke 2005, 607.

niet meer herkenbaar in het landschap zoals dat met de grafheuvels wel het geval was.¹³⁷

Depositie van vondsten heeft in de ijzertijd een ander karakter dan in de voorgaande periode. Brons, wapens en werktuigen verdwijnen uit de Noord-Nederlandse depots; sieraden domineren nu het beeld. Ensembles van gedeponeerde voorwerpen zijn in Nederland na de vroege ijzertijd niet bekend.¹³⁸

Nederzettingen

Er zijn vier AMK-terreinen bekend waar op basis van de vondst van diverse fragmenten aardewerk bewoningssporen uit de ijzertijd worden verwacht. Alle vier de terreinen zijn gelegen op een dekzandrug langs het beekdal van de Regge¹³⁹ en de Eksosche Aa.¹⁴⁰

Waarnemingen van ijzertijd nederzettingen zijn, in tegenstelling tot de AMK-terreinen niet gesitueerd in de nabijheid van een beekdal, maar op de stuwwallen en op een dekzandkop binnen een dekvlaakte. De lage stuwwal van Enter is continu bewoond geweest vanaf de bronstijd tot in de vroege middeleeuwen. Ter hoogte van de zuidelijke begrenzing van de bebouwde kom zijn diverse vondsten en sporen uit de ijzertijd aangetroffen die op een nederzettingsterrein duiden.¹⁴¹ Ten westen van Enter is tijdens funderingswerkzaamheden voor een nieuwe pastorie een waterput en aardewerk uit de IJzertijd aangetroffen op een gordeldekzandwielving aan de voet van een gordeldekzandrug.¹⁴² Deze waarneming is hier administratief geplaatst en heeft een onbekend complextypen. Gezien de aard van de waarneming, een waterput, moet het gaan om een nederzettingsterrein. Een ijzertijd nederzetting is ook waargenomen op de stuwwal bij Wierden.¹⁴³ Ten oosten van de Eksosche Aa is op bijna drie kilometer ten zuiden van de bebouwde kom van Wierden aardewerk uit de late bronstijd tot ijzertijd aangetroffen op een dekzandkop in een dekzandvlaakte.¹⁴⁴

Urnenvelden en overige begravingen

Waarneming 4944 met een onbekend complextypen, kan waarschijnlijk worden toegeschreven aan een urnenveld, vanwege de vondst van een drieledige urn (type Ruinen-Wommels) uit de vroege tot midden ijzertijd. In de urn zaten crematieresten. Deze waarneming is administratief geplaatst op dezelfde locatie als waarneming 2574, een niet gedateerd urnenveld, en bevindt zich in een vlaakte van ten dele verspoelde dekzanden ten westen van de lage stuwwal van Enter.

Van het grafritueel dat volgt op de Urnenveldperiode is in de gemeente Wierden één waarneming bekend, namelijk van een brandgraf met een kringgreppel eromheen.¹⁴⁵ Deze begraving bevindt zich op het zuidelijke uiteinde van de stuwwal ter hoogte in de bebouwde kom van Wierden. Het graf wordt gedateerd in de midden- en late ijzertijd.

¹³⁷ Hessing en Kooi 2005, 649-651.

¹³⁸ Van de Broeke 2005, 666-667.

¹³⁹ Monument 13613, 13616 en 13627.

¹⁴⁰ Monument 13624.

¹⁴¹ Waarneming 2634, 22176, 34006, 57212.

¹⁴² Waarneming 2548.

¹⁴³ Waarneming 4930, 403833, 403837, 403839.

¹⁴⁴ Waarneming 412450.

¹⁴⁵ Waarneming 22172.

Depot

In een veengebied binnen een dekzandvlakte ten zuiden van Enter zijn diverse metalen voorwerpen uit de vroege en midden ijzertijd aangetroffen: een bronzen ring, een bronzen naald, tweemaal een bronzen halffabrikaat en twee barnstenen kralen.

De voorwerpen waren afgedekt met een zwerfkei die de plaats gemarkeerd zal hebben. Mogelijk gaat het hier om het depot van een smid.¹⁴⁶

Een vuurstenen sikkels uit de late bronstijd tot midden ijzertijd, gevonden op minder dan 100 meter afstand van bovenstaande waarneming, kan ook gerekend worden tot de depotvondsten.¹⁴⁷

De vondst van een barnstenen kraal is mogelijk ook als depot te interpreteren. Dit depot bevindt zich langs de westzijde van Enter in dezelfde landschappelijke eenheid als de vuurstenen sikkels.¹⁴⁸

Bij het afgraven van veen in Hoge Hexel ter hoogte van het Huurnerveld is een draadfibula gevonden die dateert in de Late IJzertijd en de Vroeg Romeinse tijd. Gezien de vermoedelijke context van deze vondst, het veen, is het zeer goed mogelijk dat ook deze vondst als depotvondst is te interpreteren.¹⁴⁹

Losse vondsten / overig

Tot slot zijn nog enkele waarnemingen bekend van diverse losse vondsten.

Op de lage stuwwal ten westen van Wierden is waarneming 2537 administratief geplaatst. Het betreft keramiek, dat omschreven staat als 'germaans urn'.

Op de overgang van een gordeldekzandrug naar het beekdal van de Eksosche Aa is in een vlakte van dekzanden en kom of schaal van 11 cm hoog gevonden.¹⁵⁰

Op de het zuidelijke uiteinde van de lage stuwwal van Enter is aardewerk aangetroffen.¹⁵¹ Deze waarneming is administratief geplaatst, samen met mesolithisch, neolithisch en bronstijd vuursteen en keramiek.

5.2.5 Romeinse tijd

De gemeente Wierden lag gedurende de Romeinse tijd, afgezien van een korte periode in het begin van de 1^e eeuw, ten noorden van de Romeinse limes. Wel moeten er in dit gebied, indirect, contacten zijn geweest met de Romeinen. De invloed van de Romeinen is dus wel voelbaar geweest.

Tijdens de Romeinse tijd werd het huidige Twente bewoond door de stammen van de Chamaven, Bructeren en Tubanten, ook wel Tuvanten geheten. Omstreeks het jaar 300 hebben de Tuvanten zich verenigd met andere vrije Germaanse stammen tot een militaire coalitie die bekend staat als de Salische Franken. Het is aannemelijk dat de naam Twente is afgeleid van de naam Tubanten of Tuvanten. De naam komt ook voor als "Tuihanti".¹⁵²

Gedurende de late ijzertijd en de vroeg Romeinse tijd lijkt het voorkomen van *Einzelhöfe*, geïsoleerd staande boerderijen, de regel te zijn. De boerderijen uit de late ijzertijd en vroeg Romeinse tijd bevinden zich voornamelijk op de flanken van de

¹⁴⁶ Waarneming 2559; Van den Broeke 2005, 663.

¹⁴⁷ Waarneming 4956.

¹⁴⁸ Waarneming 2568.

¹⁴⁹ Waarneming 13210; Van den Broeke 2005, 667, noot 45 (Verlinde, A.D., 1982: Archeologische Kroniek van Overijssel over 1980/1981, *Overijsselse Historische Bijdragen* 97, 167-208).

¹⁵⁰ Waarneming 22777.

¹⁵¹ Waarneming 17978.

¹⁵² Van der Velde 2007, 572.

dekzandruggen. Vanaf de 2de eeuw verplaatsen de nederzettingen zich in de richting van het centrale deel van de dekzandruggen. Vanaf de 2de eeuw ontstonden er door clustering van huisplaatsen ook grotere nederzettingsterreinen. Het lijkt erop dat in noordoost-Nederland vanaf de 3de eeuw sprake is van bevolkingsgroei waardoor sommige nederzettingen konden uitgroeien tot omvangrijke dorpen. Vanaf de 4de eeuw neemt de omvang van de meeste nederzettingen weer af tot een clustering van enkele boerderijen. Enkele nederzettingen blijven bewoond tot in de 5de of 6de eeuw.¹⁵³ Uit de Romeinse periode zijn binnen de gemeente Wierden enkele monumenten en waarnemingen bekend van inheems Romeinse nederzettingen en grafvelden. De monumenten en waarnemingen bevinden zich op de hogere delen van het landschap.

Nederzettingen

Tegen de zuidelijke rand van de bebouwde kom van Enter, midden op de lage stuwwal, bevindt zich een terrein waar aanwijzingen zijn voor een inheems Romeinse nederzetting. Van dit terrein en van de directe omgeving zijn enkele waarnemingen van sporen (paalsporen, afvalkuil, hutkom) en vondsten (handgevormd aardewerk) uit de Romeinse tijd bekend.¹⁵⁴

Ook aan de noordzijde van Enter is op de flanken van de stuwwal een nederzetting uit de Romeinse tijd te vinden.¹⁵⁵ Deze nederzetting is voor een deel opgegraven en dateert in de laat Romeinse tijd, met de nadruk op de vierde en vijfde eeuw.¹⁵⁶

Van het zuidelijke uiteinde van de stuwwal bij Wierden zijn nederzettingssporen en vondsten bekend in de vorm van een weefgewicht, een spinklos en aardewerk uit de vroeg Romeinse tijd¹⁵⁷, een hutkom uit de midden Romeinse tijd¹⁵⁸ en diverse sporen en vondsten uit de ijzertijd of Romeinse tijd.¹⁵⁹

Op het noordelijke uiteinde van dezelfde stuwwal is bij Hoge-Hexel een fragment inheems Romeins aardewerk gevonden.¹⁶⁰ Deze waarneming is echter administratief geplaatst, zodat de exacte locatie niet bekend is. Sporen van inheems-Romeinse bewoning zijn ook te verwachten op een dekzandrug langs het beekdal van de Regge bij Notter, waar in een perskuil scherven aardewerk zijn gevonden.¹⁶¹

Grafvelden

Van de lage stuwwal van Enter zijn één monument en diverse waarnemingen bekend van vondsten die duiden op de aanwezigheid van, gezien de onderlinge afstand, meerdere grafvelden.

Van de noordelijke flank van de lage stuwwal, waar ook een deel van een Romeinse nederzetting is opgegraven, is de vondst bekend van een crematiegraf, bestaande uit een urn met crematieresten en een bronzen schijffibula, uit de Midden tot Laet Romeinse tijd.¹⁶² Tijdens archeologisch onderzoek op deze locatie zijn verder geen resten van een grafveld aangetroffen.¹⁶³ Het vermoeden is dat het eventuele grafveld is verdwenen door grond- en sloopwerk.

¹⁵³ Van der Velde 2007, 327-328.

¹⁵⁴ Monument 2811; waarneming 13829, 30205, 34006, 50626, 57212.

¹⁵⁵ Monument 13625; waarneming 22218, 48003.

¹⁵⁶ Hulst 2004.

¹⁵⁷ Waarneming 21513.

¹⁵⁸ Waarneming 403833.

¹⁵⁹ Waarneming 403837.

¹⁶⁰ Waarneming 13228.

¹⁶¹ Monument 13630; waarneming 19293.

¹⁶² Monument 13625; waarneming 2639.

¹⁶³ Hulst 2004, 84.

Een mogelijk tweede grafveld bevindt zich op circa 300 tot 500 meter ten zuiden en zuidoosten van de Romeinse nederzetting die aan de noordzijde van Enter is gelegen. In de bebouwde kom van Enter ligt een cluster waarnemingen van diverse urnen met crematieresten uit de Laat Romeinse tijd of de Vroege Middeleeuwen.¹⁶⁴

Van de westflank van de lage stuwwal van Enter zijn drie waarnemingen van urnen bekend.¹⁶⁵ Twee, maar mogelijk alle waarnemingen, zijn administratief geplaatst, zodat de exacte locatie niet bekend is. Het geeft wel aan dat in de omgeving mogelijk een derde grafveld is te vinden. De urnen dateren uit de Midden Romeinse tijd tot in de Vroege Middeleeuwen. Bij de urnen zijn ook enkele bronzen voorwerpen gevonden, waaronder een schijffibula.

Op het noordelijke uiteinde van de stuwwal bij Hoge-Hexel is één waarneming bekend van keramiek- en botvondsten uit de Romeinse tijd.¹⁶⁶ Deze waarneming ligt tussen twee waarnemingen van een urnenveld uit de Late Bronstijd tot Vroege IJzertijd in.¹⁶⁷

5.2.6 Vroege Middeleeuwen

Tijdens de volksverhuizingstijd zal de autochtone bevolking zich hebben vermengd met andere Germaanse stammen. Twente was in die tijd geen dichtbevolkte streek en is waarschijnlijk nooit door de Saksen bewoond geweest. Er was wel een sterke Saksische invloed waarneembaar, omdat het centrum van het Saksische machtsgebied in het nabijgelegen Westfalen was gelegen. Deze Saksische invloeden bestonden uit de aanwezigheid van Saksisch aardewerk, het dialect, bouwwijzen en de markeninrichting en rechtgewoonten.¹⁶⁸

Rond 800 is het Twentse gebied opgenomen in het Frankische rijk, waarvan Karel de Grote de meest bekende keizer is. Deze Frankische overheersing ging samen met de kerstening van het gebied. Christelijke missionarissen waarvan men vermoedt dat ze in Twente werkzaam waren, zijn Lebuïnus (of Liafwijn), Marchelm (of Mercellinus) en Plechelmus.

Twente werd onder de Franken een gouw. Rond 804 werd de gouw Twente omgezet in het graafschap Twente met aan het hoofd daarvan een graaf. Deze was de representant van de Frankische keizer en zetelde nabij het huidige Goor. De Frankische heersers stichtten hun eigen militaire vestigingen in het gebied. Het nederzettingspatroon in deze periode wordt gekenmerkt door het regelmatig verplaatsen ('zwerven') van de boerderijen en erven over de flanken van de dekzandruggen. De hoogste delen van de dekzandruggen werden in gebruik genomen als akker. Vanaf de 9de eeuw komen de nederzettingen vaster op hun plaats te liggen op de hogere delen van de flanken. Dit komt vermoedelijk doordat de nieuwe machthebbers in de regio hun bezittingen, de domeingoederen, meer administreerden.¹⁶⁹

Nederzettingen

Uit de bebouwde kom van Enter zijn enkele waarnemingen bekend van vondstmateriaal dat dateert in de vroege middeleeuwen.¹⁷⁰ Deze waarnemingen betreffen enkel de vondst van enkele fragmenten aardewerk, waaronder kogelpot,

¹⁶⁴ Waarneming 2569, 2621, 4952, 4960.

¹⁶⁵ Waarneming 2567, 2568 en 2581.

¹⁶⁶ Waarneming 13214.

¹⁶⁷ Waarneming 1272 en 13230.

¹⁶⁸ Kokhuis 1982.

¹⁶⁹ Van der Velde 2007, 523-524; Bouwmeester, Fermin en Groothedde 2008, 458-459

¹⁷⁰ Waarneming 2562, 4946, 4961.

waarvan de melding mogelijk berust op een misverstand of administratief is geplaatst. Desondanks wijzen deze waarnemingen mogelijk op een vroegmiddeleeuwse oorsprong van Enter.

Ook op de noordelijke flank van de lage stuwwal van Enter zijn enkele kogelpotscherven gevonden uit de vroege of late middeleeuwen.¹⁷¹ In het buurtschap Rectum is tijdens een opgraving, uitgevoerd door het RMO Leiden, een nederzetting opgegraven uit de vroege en late middeleeuwen.¹⁷² De restanten hiervan bestaan uit een waterput, keramiek (Badorf, Pingsdorf en kogelpot) en een houten nap. Huisplattegronden zijn niet aangetroffen. De nederzetting bevindt zich in een vlakte van dekzanden.

In de kern Huurne, ten zuiden van Wierden, is voorafgaand aan de aanleg van de A35 een vroegmiddeleeuws erf opgegraven.¹⁷³ Van dit erf zijn de resten van een huisplattegrond, die meerdere keren op dezelfde plaats is herbouwd, waterputten, schuren, hooibergen en omheiningssporen opgegraven. Er zijn geen aanwijzingen dat deze locatie ook in de late middeleeuwen bewoond is geweest. Circa 200 meter ten westen bevindt zich een tweede erf, waarvan enkel een huisplattegrond van het type Gasselte met wat kogelpotaardewerk is opgegraven.¹⁷⁴ Deze nederzetting bevindt zich op de flank van het zuidelijke uiteinde van de hoge stuwwal van Wierden.

Grafvelden

De bekende grafvelden uit de vroege middeleeuwen zijn al beschreven bij de periode Romeinse tijd. Het gebruik van een aantal van deze grafvelden loopt namelijk vanaf de Romeinse tijd door tot in de vroege middeleeuwen. Er zijn in de gemeente Wierden geen grafvelden bekend die starten in de vroege middeleeuwen.

Losse vondsten/overig

Op de overgang van een dekzandrug naar een vlakte van dekzanden is langs het beekdal van de Regge een doorboorde slijpsteen gevonden die dateert uit de vroege middeleeuwen C.¹⁷⁵ Mogelijk duidt deze vondst op een nederzetting.

5.3 Historische ontwikkeling (vanaf de Late Middeleeuwen)

5.3.1 Inleiding

Vanaf de late middeleeuwen is een ommekeer zichtbaar. In de perioden voor de late middeleeuwen was de mens vooral afhankelijk van het omringende landschap. Vanaf de late middeleeuwen wordt steeds beter zichtbaar dat de mens de eigen leefomgeving zelf begint aan te passen. Nederzettingen worden niet meer langs beken en rivieren gesticht, maar juist ook op kruispunten van wegen. Daarnaast wordt grootschalig in de natuur ingegrepen door aanleg van onder andere greppels en landbouwpercelen. Vanaf deze periode zijn daarnaast steeds meer historische bronnen en kaarten (figuur 5.6) beschikbaar. Om een archeologisch verwachtingsmodel voor de late middeleeuwen en nieuwe tijd op te stellen, is daarom in mindere mate gekeken naar de landschapsopbouw, maar zijn diverse historische bronnen geraadpleegd.

¹⁷¹ Waarneming 22218.

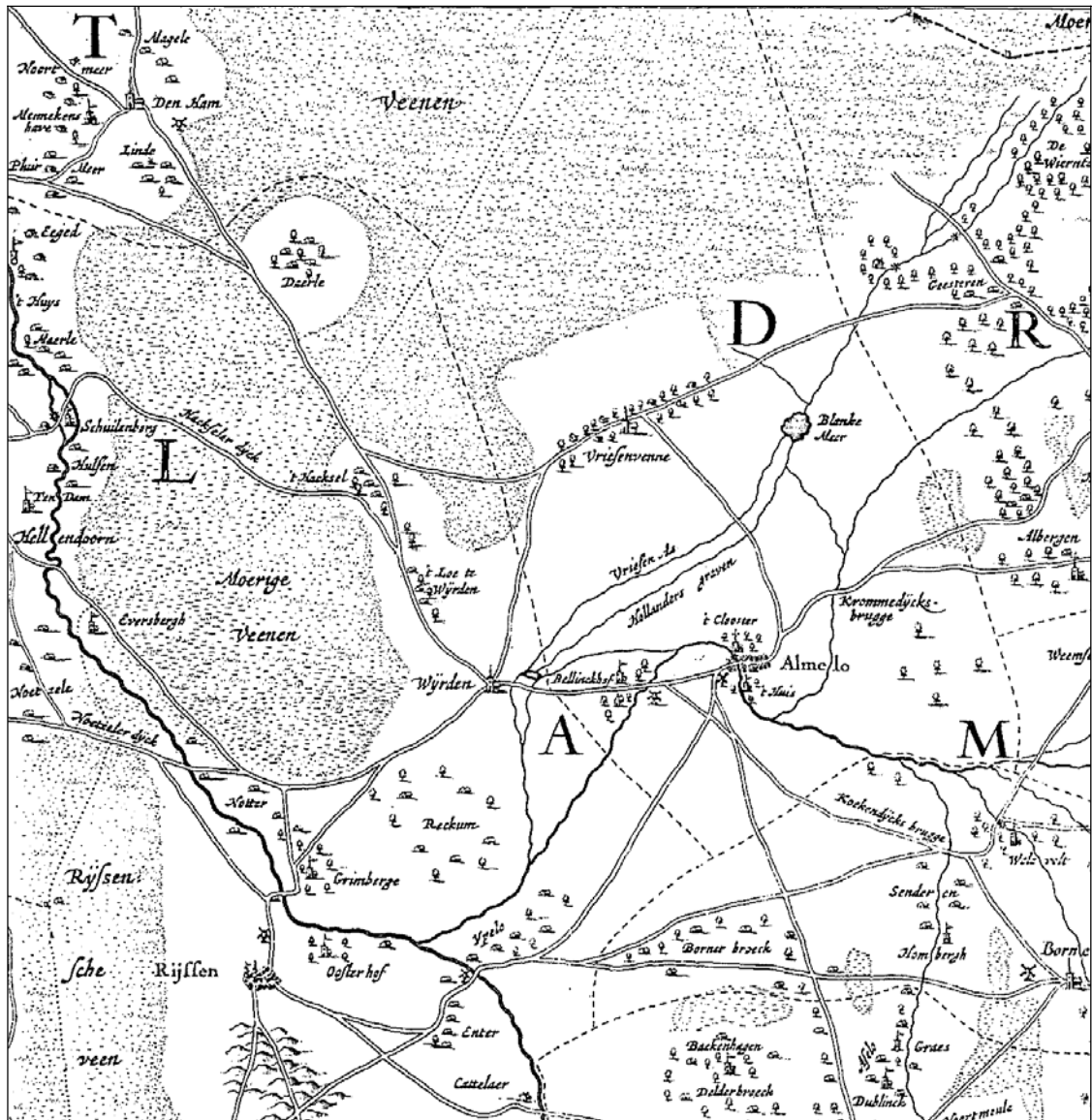
¹⁷² Waarneming 2543.

¹⁷³ OM 9225, waarneming 401185.

¹⁷⁴ Waarneming 401183.

¹⁷⁵ Waarneming 4928, 729-900 n. Chr.

Net als in de voorgaande periode zijn de in de 11de-12de eeuw gestichte boerderijen binnen de gemeente Wierden te vinden op de flanken van de dekzandruggen. Gedurende de late middeleeuwen en de nieuwe tijd worden ook steeds meer de lager gelegen delen van het landschap ontgonnen en bewoond. Het cultuurlandschap verandert vanaf de 15de eeuw niet wezenlijk. Het huidige cultuurlandschap met zijn infrastructuur en bewoningskernen geeft daarom in grote lijnen het laat-middeleeuwse cultuurlandschap weer.¹⁷⁶

Figuur 5.6 Het gebied rond Wierden circa 1700 volgens Nicolaas ten Have (Gevers en Mensema 2004).

5.3.2 Nederzettingen

In Overijssel nam het aantal nederzettingen vanaf de late middeleeuwen sterk toe. Deze werden gesticht op of verplaatst naar de rand van de dekzandruggen.¹⁷⁷ In de gemeente Wierden waren verscheidene plaatsen aanwezig; Wierden, Enter, Hoge Hexel, Natter, Zuna, Rectum, Ypelo, Huurne, Enterbroek, De Kolonie en Het Loo.

¹⁷⁶ Van der Velde 2007, 524-525; Bouwmeester & Fermin & Groothedde 2008, 459-460.

¹⁷⁷ Van Beek, Groenewoudt *et al.* 2007: 28.

Marke Wierden

De marke Wierden bestond uit drie kernen. Ten zuiden van de dorpskern van Wierden bevond zich de kern 'De Huurne' met overwegend grote boerderijen en bijbehorende erven zoals het Altingh, Hofhuis, Vrijlink, Gooseling, Westerik en Veldhuis. Ten noorden van de kern Wierden bevond zich het Loo. Ook hier lagen grote erven zoals het Heerdink, Zwerink, Senderink en Meijerink. De kern Wierden zelf was voor de 16de eeuw niet echt een kern te noemen. Het dorp Wierden bestond uit niet meer dan een paar boerderijen rondom de nieuw gebouwde kerk aan de dijk, met als belangrijkste boerderijen en erven de Hof te Wierden, het Eshuis en het Sebertink. In het midden van de 17de eeuw werd de marke Hoge Hexel door verkoop van het markerichterschap aan Wierden toegevoegd. Daarmee werd Wierden samen met Hoge Hexel een dubbele marke. De grens tussen de twee marken loopt in horizontale lijn richting het oosten net onder het gebied De Barkel door naar de Lage Es en de Wierdense Weuste. In westelijke richting loopt de grens richting de Eversberg in de voormalige marke Notter.

Figuur 5.7 De kernen Wierden en Huurne in de periode 1830-1855 (Wolters-Noordhoff 1990). Op de weg naar Almelo en de weg naar Nijverdal wordt ter plaatse van het tussenliggende veengebied tol geheven.

Wierden

Over de betekenis van de naam Wierden (figuur 5.6 en 5.7) is een theorie voorhanden. De naam zou verwijzen naar een kunstmatige hoogte ter bescherming tegen water, zoals terpen, hillen, warden en wierden. Een andere verklaring is dat Wierden afstamt van het woord Withar-ipi dat 'een groep rammen/schape' betekent.¹⁷⁸ Een derde theorie is dat de naam Wierden afgeleid is van Wederden, dat de betekenis heeft van 'bevoeide strook grasland langs een rivier'. Deze laatste verklaring is de meest waarschijnlijke aangezien Wierden is ontstaan op de plaats waar het veer vanuit Almelo aanlegde, zodat reizigers hun weg konden vervolgen richting Deventer of Zwolle.¹⁷⁹

In 1280 bevat een lijst van leengoederen van de Herrschaft Steinfurt de eerste schriftelijke vermelding van Wierden.¹⁸⁰

In 1405 werd een overeenkomst gesloten tussen de heer van Almelo en de bisschop Frederik van Blankenheim, heer van Overijssel, wat er toe leidde dat dwars door het moeras tussen Wierden en Almelo een dijk werd aangelegd. Deze dijk maakte het veer overbodig. Op deze dijk werd een nieuwe kerk gebouwd, die zich toen buiten de dorpskern bevond. Tevens vormde deze dijk de tolgeweg van Deventer naar Bentheim. Daarmee werd Wierden een belangrijke verbindingsplaats.

Ter plaatse van Wierden zijn reeds rond 1500 enkele hoeven aanwezig. Op basis van de historische kaart van Twente gaat het echter om een paar verspreid staande hoeven. Het merendeel van de hoeven bevindt zich ter hoogte van Huurne en Het Loo.¹⁸¹

Omstreeks het midden van de negentiende eeuw telde Wierden 751 huizen, bewoond door 872 huisgezinnen. De totale bevolking bedroeg destijds 4800 inwoners die hun bestaan vonden in de landbouw, weverij en scheepvaart.¹⁸² Met de aanleg van de spoorlijn Deventer-Almelo in 1881 kwam de industrie tot bloei. Ten noorden van het dorp werden enkele textiel fabrieken opgericht. Na de Tweede Wereldoorlog breidde het dorp zich in noordelijke en zuidelijke richting uit.

Hoge Hexel

De herkomst van de naam Hoge Hexel is niet geheel duidelijk. De eerste schriftelijke vermelding uit 1381 luidt 'Hegelsclo', waarin 'Lo' verwijst naar 'bos'.¹⁸³ In de 18^e eeuw ligt Hoge Hexel als een eiland midden in een veengebied (figuur 5.8). De naam is dan 'Haeksel Wyrde', waarbij het woord 'wyrde' waarschijnlijk naar een natuurlijke hoogte temidden van het veen verwijst.¹⁸⁴ Bij Enter en Wierden worden vooral de randen van de stuwwallen bewoond. Hoge Hexel en ook Het Loo bevinden zich echter bovenop de stuwwal, vermoedelijk omdat de stuwwal wordt omgeven door een uitgestrekt veengebied. Hoge Hexel is een buurtschap dat omstreeks het midden van de negentiende eeuw bestond uit 24 huizen, bewoond door 150 inwoners.¹⁸⁵ Op 1 januari 2006 telde dit buurtschap circa 1000 inwoners.

¹⁷⁸ Van Berkel en Samplonius 2006.

¹⁷⁹ Gemeente Wierden 2009.

¹⁸⁰ Website gemeente Wierden.

¹⁸¹ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

¹⁸² Van der Aa, deel 12, p. 383.

¹⁸³ Van Berkel en Samplonius 2006.

¹⁸⁴ Versfelt 2003.

¹⁸⁵ Van der Aa, deel 5, p. 364.

Figuur 5.8 *Hoge Hexel ('Haeksel Wyrde') in de periode 1773 -1794 (noorden boven; Versfelt 2003). Hoge Hexel ligt als een droog eiland in een moerassig veengebied. Ten westen van Hoge Hexel zijn de gordeldekzandruggen bij De Kolonie te zien die nog boven het veen uitkomen. Het ontgonnen gebied ten noorden van Hoge Hexel is Daarle.*

Huurne

Ter hoogte van Huurne (figuur 5.7), ten zuiden van Wierden langs de Eksosche Aa, blijken de dekzandruggen op basis van archeologisch onderzoek bewoond te zijn geweest gedurende de vroege en late middeleeuwen. In het buurtschap Huurne, ten zuiden van Wierden, zijn tijdens archeologisch onderzoek voorafgaand aan de aanleg van rijksweg 35/36 enkele gebouwplattegronden aangetroffen uit de late middeleeuwen. De locatie wordt al bewoond vanaf de negende eeuw. Vanaf de veertiende eeuw zijn de erven ook historisch bekend¹⁸⁶: de aangetroffen gebouwplattegronden zijn waarschijnlijk de voorgangers van deze erven. Deze nederzetting ligt op een gordeldekzandrug met ten noorden de hoge stuwwal van Wierden en ten zuidoosten het beekdal van de Eksosche Aa.¹⁸⁷ De naam Huurne betekent 'bij de hoek' en wordt in 1867 voor het eerst schriftelijk vermeld.

Het Loo

Op de stuwwal van Wierden bevindt zich het buurtschap of esdorp Het Loo, waarvan weinig bekend is. Het is een agrarische nederzetting zonder echte dorpskern. Ter

¹⁸⁶ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

¹⁸⁷ Waarneming 55894, 58369, 401185.

plaatse waren in ieder geval rond 1500 reeds verscheidene hoeven aanwezig.¹⁸⁸ De eerste schriftelijke vermelding van Het Loo dateert uit 1846.¹⁸⁹

De Kolonie

De Kolonie is gesticht op twee smalle gordeldekzandruggen, die in het landschap zichtbaar zijn als gebogen heuvels (figuur 5.8, bijlage 4). Deze zandruggen werden in de negentiende eeuw al bewoond. Zo werden enkele boerderijen gebouwd die waren voorzien van eigen bouw- en weiland. De eerste schriftelijke vermelding dateert uit 1855.¹⁹⁰ De naam verwijst naar stichtingen of landontginningen voor behoeftigen en/of naar inrichtingen waarheen landlopers en bedelaars werden gezonden om te trachten hen door arbeid op het land te verbeteren.¹⁹¹

Figuur 5.9 Enter in de periode 1773 -1794 (noorden links; Versfelt 2003). Enter ligt op de overgang van een stuwwal ('Den Entersche Nes') en een veengebied ('Het Entersche Broek'). Ten oosten van Enter is het terrein van huize Kattelaar weergegeven.

Enter

Enter is ontstaan aan de oostzijde van de grote Enterse Es (figuur 5.9). Verschillende theorieën zijn in omloop waar de naam Enter van afkomstig kan zijn. Zo zou de naam Enter een eigennaam zijn: Arnoldus Ennethere uit 1134 die wordt genoemd in het toponymisch woordenboek van Gijsselink. Een andere theorie is dat de naam terug te

¹⁸⁸ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

¹⁸⁹ Van Berkel en Samplonius 2006.

¹⁹⁰ Van Berkel en Samplonius 2006.

¹⁹¹ Van Berkel en Samplonius 2006.

voeren is op de ganzenteelt: Enthere is een landrug waarop 'entvogels' te vinden zijn. Weer een andere theorie is dat 'Ennet' afgeleid is van het Latijnse annud (= eend) en heren (= haar), hetgeen betekent: een zandige heuvel in moerassig gebied. De naam zou tevens kunnen verwijzen naar Enet, wat 'eenzame plaats' betekent.¹⁹²

De eerste schriftelijke vermelding van Enter dateert uit 1188. In een goederenregister van dat jaar van de graaf van Dale wordt de naam 'Entheren' genoemd.¹⁹³

In een bouwput voor de uitbreiding van het bejaardencentrum "Reggedal" in de bebouwde kom van Enter zijn diverse vondsten en sporen aangetroffen uit de late middeleeuwen (greppels, kuilen, paalsporen en een waterput). Er kon geen gebouwplattegrond worden gereconstrueerd. De sporen moeten hebben toebehoord aan een erf uit de elfde of twaalfde eeuw.¹⁹⁴

In 1972 zijn de resten van de Sint-Antoniuskapel in Enter opgegraven.¹⁹⁵ Het betreft een veldkapel die gewijd was aan Antonius Abt en die al wordt genoemd in 1400. Deze kapel moet in de late middeleeuwen veel bedevaartgangers hebben aangetrokken.¹⁹⁶

Op de historische kaart van Twente met de situatie rond circa 1500 is de ligging van de kapel aangegeven. Daarnaast bevonden zich in die tijd vooral langs de huidige Dorpsstraat verscheidene boerderijen.¹⁹⁷ Omdat de boerderijen langs de (oost)flank van de stuwwal met esdek liggen, wordt een dergelijk dorp ook wel een flank-esdorp genoemd.¹⁹⁸ Grote delen van het escomplex bij Enter zijn aangeduid als archeologisch monument.

Het dorp Enter bestond lange tijd uit lintbebouwing langs de Dorpsstraat en de verschillende uitvalswegen naar Goor, Rijssen en Wierden. Omstreeks 1940 breidde het dorp zich rond de kern uit. Omstreeks 1975 kwam er een tweede uitbreiding. Enter was lange tijd een schippersdorp. Eind 16de eeuw voeren de schippers uit Enter over de Regge, Vecht, Berkel, IJssel en de Schipbeek. Rond 1700 woonden in Enter circa 120 schippers.¹⁹⁹ Op de historische kaart uit 1773-1794 is ter plaatse van de zuidelijke oever van de Regge ter hoogte van de huidige hoeve 'Het Exoo' aangegeven dat het een 'landingsplaats voor Enterse schepen' betreft.²⁰⁰ Vanaf omstreeks 1760 werd de bouw van schepen, de zogenaamde zopen, ter hand genomen. Uit een volkstelling in 1795 komt duidelijk naar voren dat de meeste inwoners dan werkzaam zijn in de scheepvaart, als scheepsbouwer dan wel als schipper. Van der Aa schrijft in het midden van de negentiende eeuw daarover: *'(...) de inwoners die voor een aanzienlijk deel in de schipperij hun bestaan vinden, daar hier meer dan 60 schippers wonen...De schuiten die hier gebouwd worden zijn bekend als de voortreffelijkste van Twenthe (...).'*²⁰¹ In 1857 woonden in Enter nog 44 schippers. De laatste Zomp voer in 1941.

Vanuit de scheepvaart kwam de klompenmakerij tot ontwikkeling, waarvoor het hout werd aangevoerd uit Nordhorn en Ahaus.

Onder meer het verslechteren van de vaarwegen en de opkomende concurrentie van het weg- en spoorwegvervoer, zorgden ervoor dat de scheepvaartindustrie afnam.

Steeds meer inwoners zochten hun heil in de klompenmakerij. Omstreeks 1940 ging

¹⁹² Van Berkel en Samplonius 2006.

¹⁹³ Wierden 2009.

¹⁹⁴ Waarneming 23120.

¹⁹⁵ Waarneming 31433.

¹⁹⁶ www.meertens.knaw.nl/bedevaarten/bol/plaats/1201.

¹⁹⁷ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

¹⁹⁸ Hagens 1992.

¹⁹⁹ Gemeente Wierden 2009.

²⁰⁰ Versfelt 2003.

²⁰¹ Van der Aa, deel 4, p. 236.

het ook met de klompenindustrie slecht, met als gevolg dat vele bedrijven failliet gingen. Een andere belangrijke economische pijler voor Enter was lange tijd de ganzenhouderij. Deze zou vanaf omstreeks 1850 uitgroeien tot een ganzenhandel van betekenis. De ganzenhandel leefde op, omdat de Engelse behoefte aan ganzen bij enkele Enterse boeren bekend werd. Een aantal boeren trok met opkopers door Twente, verzamelden de daar aanwezige ganzen en verscheepten ze in grote aantallen in Rotterdam voor transport naar Engeland. Jaarlijks werden 30.000 tot 40.000 ganzen verhandeld. Het hoogtepunt lag in 1887: 60.000 ganzen. Doordat de handel in ganzen op Engeland tijdens de Eerste Wereldoorlog onmogelijk werd, kwam er een einde aan de ganzenhandel.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw had het dorp veel te lijden onder de Münsterse oorlog. Een grote dorpsbrand in 1724 zorgde voor de verwoesting van 49 huizen. Tijdens de aanleg van een waterleiding achter het huis Werfstraat 59 is een steengoed kruik (datering eind 18de – begin 19de eeuw) aangetroffen.²⁰² Op deze locatie zou, volgens zeggen, een kerk met begraafplaats hebben gelegen. De waarneming is geplaatst in het centrum van Enter, hoewel het huisnummer een locatie buiten de bebouwde kom doet vermoeden. Deze waarneming lijkt daarom niet betrouwbaar, temeer omdat er zich reeds een kerk bevindt daar waar de Werfstraat in westelijke richting uitkomt op de Dorpsstraat.

Enterbroek

Enterbroek (figuur 5.10) is een buurtschap dat ten oosten van Enter ligt en dat doorkruist wordt door de Bornerbroekseweg. In het midden van de negentiende eeuw omvat het buurtschap 125 huizen bewoond door 780 inwoners.²⁰³ Thans is Enterbroek toeristisch aantrekkelijk vanwege de aanwezige rust en natuur.

Notter en Zuna

Notter en Zuna zijn buurtschappen die beiden behoorden tot één gezamenlijke marke. Tot aan de opheffing van de marke in het midden van de negentiende eeuw, waren het vooral de landheren die hier de dienst uit maakten.

De betekenis van Notter is niet geheel duidelijk. De eerste schriftelijke vermelding uit 1297 is 'Nuthere', waarbij 'here' wijst op een 'zandige heuvelrug'. 'Nut' wijst mogelijk op 'noot', waarmee de naam mogelijk verwijst naar 'een met hazelaar begroeide zandstrook'. Ten zuidoosten van Notter bevindt zich een terrein van hoge archeologische waarde waar sporen van inheems-romeinse bewoning zijn aangetroffen.²⁰⁴ Rond 1500 zijn ter plaatse van Notter verscheidene hoeven aanwezig.²⁰⁵ Deze hoeven staan onregelmatig verspreid rondom een hoge dekzandrug waarop een esdek is aangebracht, waarmee het dorp rond 1500 een zwerm-es-nederzetting genoemd kan worden.²⁰⁶ Notter bestond in het midden van de negentiende eeuw uit 40 huizen, bewoond door 240 inwoners.²⁰⁷ In Notter was een havezate aanwezig, te weten huize Grimberg (§ 6.3.3). Op 1 januari 2006 telde Notter circa 600 inwoners.

²⁰² Waarneming 27334.

²⁰³ Van der Aa, deel 4, p. 236.

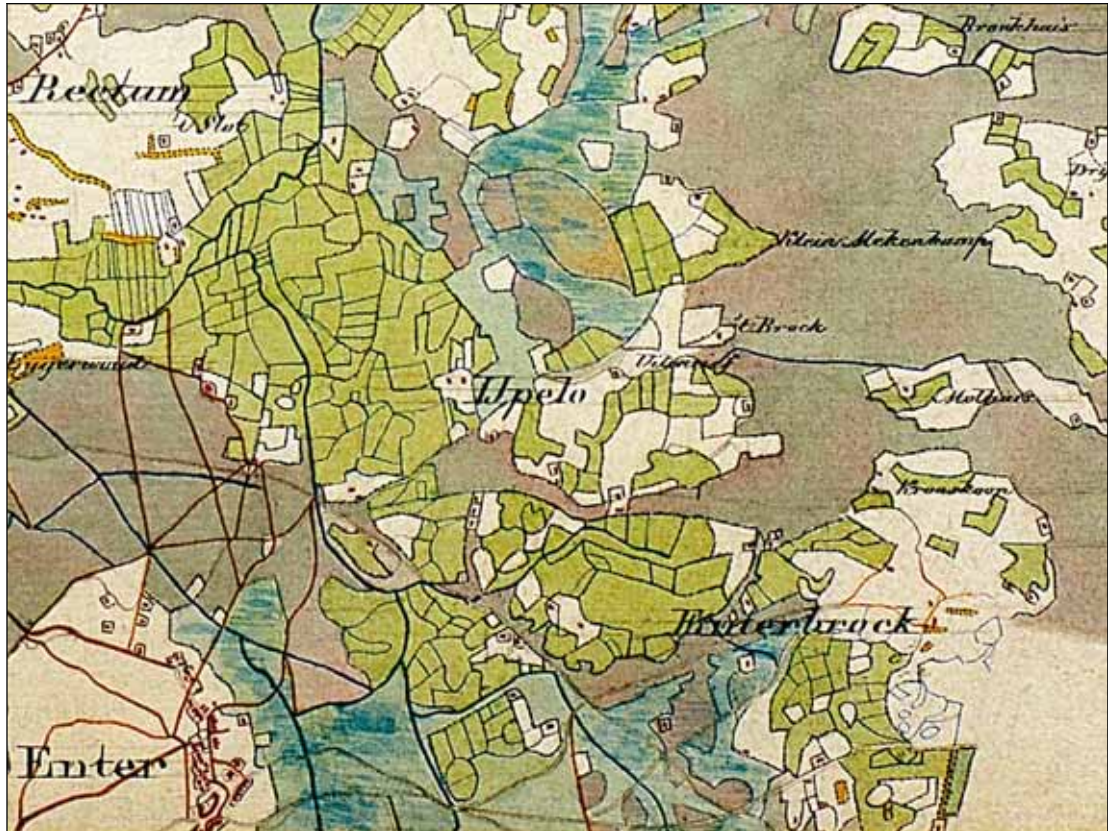
²⁰⁴ Monument 13630, waarneming 19293.

²⁰⁵ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

²⁰⁶ Hagens 1992.

²⁰⁷ Van der Aa, deel 8, p. 320.

De naam Zuna wordt in 1346 voor het eerst schriftelijk vermeld als 'Zudenna' en is een samenstelling van 'zuiden' en 'a' wat verwijst naar 'water'.²⁰⁸ In Zuna bevindt zich op een dekzandrug langs het beekdal van de Regge een terrein van hoge archeologische waarde. De vondst van diverse fragmenten kogelpot, Pingsdorf aardewerk en twee weefgewichten wijzen op een laat-middeleeuwse nederzetting.²⁰⁹ Op de historische kaart van Twente van circa 1500 is ter plaatse van Zuna één hoeve weergegeven. Deze hoeve heeft als naam "s Meijers".²¹⁰ Een bijnaam van de hoeve is 'Luttike Sudena', wat lijkt te verwijzen naar 'Zuna'. Op 1 januari 2006 telde Zuna circa 300 inwoners.

Figuur 5.10 De omgeving van Ypelo in de periode 1819-1829 (Versfelt en Schroor 2005).

²⁰⁸ Van Berkel en Samplonius 2006.

²⁰⁹ Monument 13616; waarneming 4931, 21508.

²¹⁰ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

Rectum

De naam van buurtschap Rectum schijnt Nedersaksisch te zijn en is een samenvoeging van de verbasterde woorden Recde of Regde van de oude naam Regge en –tem, -tum, van heim, dat woonstede betekent. De betekenis: nederzetting aan de Regge. De eerste schriftelijke vermelding dateert uit de dertiende eeuw. In een goederenlijst van omstreeks 1260-1270 wordt een boerderij in Rectum genoemd. Volgens de historische kaart van Twente zijn rond 1500 ter plaatse van Rectum verspreide hoeven aanwezig.²¹¹ Tot 1811 behoorde Rectum tot het richterampt Kedingen, in dat jaar werd Rectum bij Wierden gevoegd. In het midden van de negentiende eeuw omvat Rectum 59 huizen, bewoond door 340 inwoners.²¹² Per 1 januari 2006 telt Rectum 359 inwoners.

Ypelo

De naam Ypelo (figuur 5.10) verwijst naar 'iepen bos' en wordt voor het eerst schriftelijk vermeld in 1272. In de Middeleeuwen lag Ypelo in de heerlijkheid Bevervoorde met waarschijnlijk een vrouwenklooster en een florerende metaalindustrie.²¹³ In Ypelo ligt een motteburcht, genaamd De Koohorst (§ 5.3.3). Rond 1500 zijn op de hoge dekzandrug met esdek ten zuiden van de splitsing van de Eksosche Aa en de huidige Bornerbroekse waterloop twee hoeven aanwezig.²¹⁴ Ypelo een zelfstandige marke tot 1811, toen het werd geannexeerd door Wierden. Op 1 januari 2006 telde dit buurtschap 169 inwoners.

5.3.3 Kastelen en havezaten

Een waterburcht is een type kasteel waarbij het kasteelcomplex direct omgeven is door een brede gracht of gebouwd is in een meer, rivier of ander water. Een havezate is een versterkt huis, hofstede, hof of hoeve. Oorspronkelijk was het een benaming voor een grote boerderij met land, later een speciale term voor landelijke huizen waarvan de bewoners speciale rechten genoten. Dit laatste meestal in verband met het lidmaatschap van de ridderschap. Binnen de gemeente Wierden bevonden zich meerdere havezaten.

Wierden

Eén melding van een mogelijke havezate is geplaatst in de bebouwde kom van Wierden.²¹⁵ Hier zijn ook de waarneming van enkele fragmenten kogelpot en Pingsdorf aardewerk administratief geplaatst.²¹⁶ Of deze melding daadwerkelijk een havezate betreft is onduidelijk.

Grimbergen (Notter)

De havezate Grimbergen is gelegen in het buurtschap Notter, in een gebied met dekzandruggen langs de noordzijde van het beekdal van de Regge. Dit kasteel lag vroeger bij Notter en werd voor het eerst in 1297 genoemd. Grimberg was een leengoed van de provincie Overijssel waaraan een leenkamer was verbonden. De nabij gelegen oversteekplaats over de Regge richting Rijssen werd vanuit de Grimberg

²¹¹ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

²¹² Van der Aa, deel 9, p. 389.

²¹³ Gemeente Wierden 2009.

²¹⁴ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

²¹⁵ Waarneming 2539.

²¹⁶ Waarneming 4924 en 4925.

beheerd. Deze oversteekplaats bestond uit een brug.²¹⁷ Als gevolg van oorlogshandelingen werd het kasteel aan het eind van de zestiende eeuw door brand verwoest. In 1595 verrees op dezelfde locatie een nieuw kasteel. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd het kasteel flink verbouwd. In het midden van de negentiende eeuw werd het herenhuis afgebroken. Op deze locatie verscheen later een theehuis. In figuur 5.11 is de situatie in de periode 1860-1865 te zien. Het terrein waar de havezate heeft gestaan, is van hoge archeologische waarde.²¹⁸ Van de havezate zijn momenteel geen gebouwresten zichtbaar, enkel de grachten zijn nog zichtbaar. Het terrein is in de periode 1964-1968 opgegraven in samenwerking met de NJBG.

Figuur 5.11 *Havezate Grimbergen in 1860-1865 (H. Stegeman).*²¹⁹

Bevervoorde (Rectum)

Havezate Bevervoorde is een uit de 12^e of 13^e eeuw stammende burcht die later is verworden tot een havezate.²²⁰ De havezate is gelegen in het beekdal van de Eksosche Aa ten zuiden van Wierden (figuur 5.12). Nabij is ook een waarneming bekend van kogelpot aardewerk, dat gedateerd werd in de 11^e tot 13^e eeuw. Deze waarneming ligt op 100 meter ten oosten van havezate Bevervoorde.²²¹

De bebouwing van de havezate is verdwenen. Momenteel staat er een boerderij. Reeds op de historische kaart van Twente van circa 1500 wordt een hoeve met de

²¹⁷ Gevers en Mensema 2004.

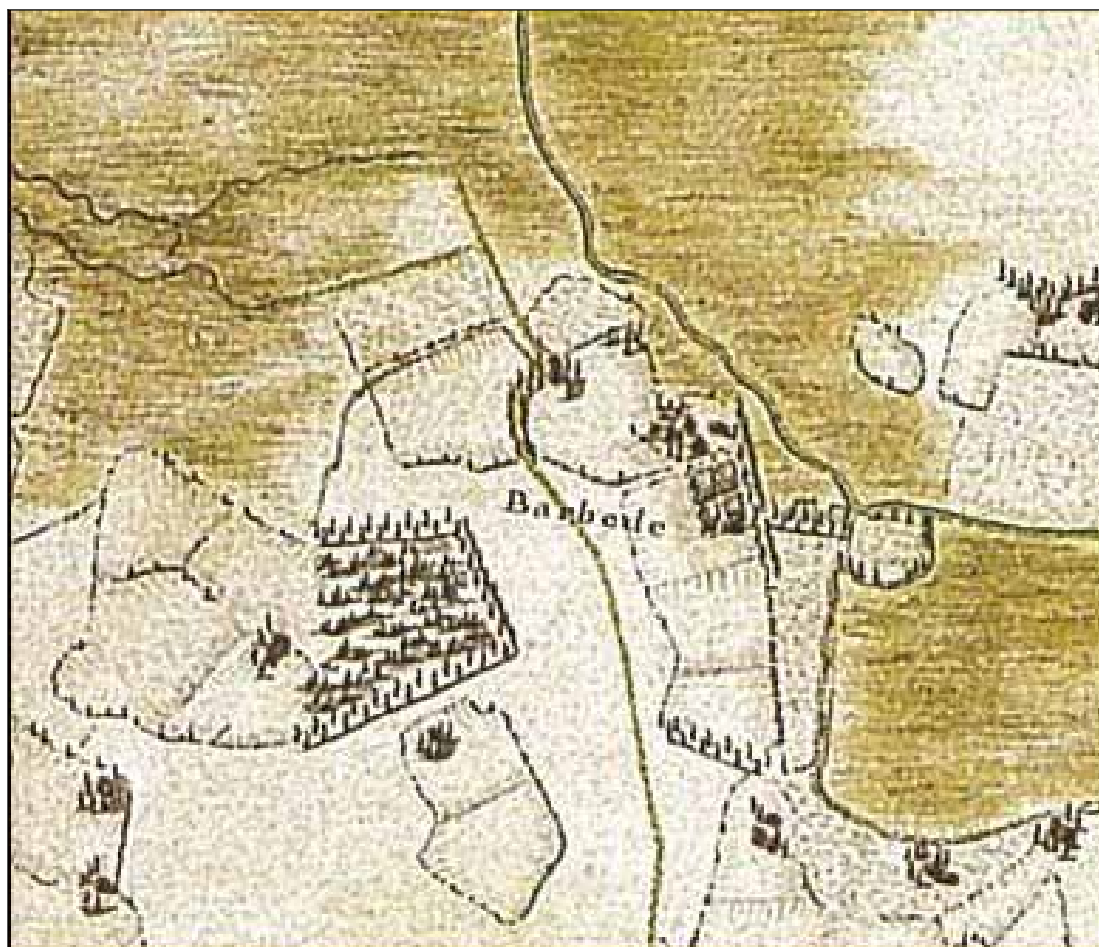
²¹⁸ Monument 2799; waarneming 2531, 37213.

²¹⁹ Kastelen In Nederland 2002-2009.

²²⁰ Waarneming 2534.

²²¹ Waarneming 19290.

naam 'Barfde' genoemd, ook wel aangeduid als 'Bervorde'.²²² Op de kadastrale minuut uit circa 1932 zijn de grachten nog weergegeven.

Figuur 5.12 De havezate Bevervoorde op een kaart uit de periode 1773-1794 (noorden links; Versfelt 2003).

Dakhorst (Rectum)

Havezate Dakhorst ligt op een dekzandrug langs het beekdal van de Eksosche Aa op circa 500 meter ten zuidwesten van Bevervoorde. Het blijkt een afsplitsing van de havezate Bevervoorde te zijn. De bebouwing van de havezate is reeds verdwenen. Er staat nu een boerderij met dezelfde naam. Resten van de grachten zijn nog aanwezig.²²³

Het Slot (Rectum)

In Rectum bevinden zich op het terrein van een bestaande boerderij (Het Slot) de resten van een verdwenen waterburcht (figuur 5.10 en 5.13).²²⁴ Van de burcht zijn geen zichtbare sporen meer te zien. Op de kadastrale minuut uit circa 1832 zijn de grachten aangegeven.²²⁵ De grachten zijn gedempt rond 1965; het gebouw zal begin 19^e eeuw zijn gesloopt. Op het terrein is aardewerk aangetroffen dat dateert in de late middeleeuwen B²²⁶ tot in de nieuwe tijd B.²²⁷ Een waterput dateert in de late middeleeuwen B tot in de nieuwe tijd A.²²⁸

²²² Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

²²³ Waarneming 2535.

²²⁴ Waarneming 2533.

²²⁵ WatWasWaar 2009

²²⁶ 1250-1500 n. Chr.

Figuur 5.13 Het Slot op een kaart uit de periode 1830-1855 (Wolters-Noordhoff 1990).

De Koohorst (Ypelo)

De Koohorst was een motteburcht die in Ypelo lag. Deze motteburcht werd van 1394-1399 herbouwd door Evert van Langen en lag op een strategische locatie die 'het Langen' genoemd werd. Het is niet duidelijk bewezen of deze motteburcht werd gebouwd op het oudere, in de twaalfde eeuw al genoemde 'huys Bolen tot Ipeloe', dat behoorde tot de graaf van Bentheim. Op de locatie van de voormalige motte werden op de voorburcht later twee boerderijen gebouwd: Groot Langen en Klein Langen. Ook deze boerderijen zijn thans verdwenen en vervangen door woonhuizen.

Kattelaar (Enter)

Huize Kattelaar (figuur 5.9) ten zuidoosten van Enter betreft een buitenplaats die omgeven is met grachten en die tegenwoordig tegen de A1 aan ligt. Het gebouw staat al weergegeven op de historische kaart van Twente van circa 1500²²⁹, maar is in de 19^e eeuw gesloopt. De grachten zijn nog wel zichtbaar in het landschap. In het verleden lag nabij huize Kattelaar een brug over de Regge. Momenteel staat er een boerderij met schuren ten zuiden van het voormalige huis Kattelaar.²³⁰

²²⁷ 1650-1850 n. Chr.

²²⁸ 1500-1650 n. Chr.

²²⁹ Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

²³⁰ Waarneming 2570.

Leyerweerd (Enter)

Herenhuis Leyerweerd is gelegen in Enter op de overgang van een dekzandrug naar een vlakte van ten dele verspoelde dekzanden langs het beekdal van de Regge.²³¹ De hoeve Lederweert is volgens de historische kaart van Twente tenminste vanaf 1500 aanwezig²³² en aan het eind van de 19^e eeuw gesloopt.²³³

Berghorst (Enter)

Ten noorden van Enter lag havezate Berghorst op de overgang van gordeldekzanden naar een dekzandvlakte. Het toponiem 'Berghorst' bestaat in ieder geval sinds de 14^e eeuw. Het huis werd in de 17^e eeuw gekocht door W.J. van Staverden en in 1818 afgebroken.²³⁴

5.3.4 De ontginning van het buitengebied*Ontginning*

Aan het begin van de nieuwe tijd was het gebied langs de Regge en het gebied ten zuiden van Wierden het dichtst bevolkt. De bewoning concentreerde zich voornamelijk langs de randen van de stuwwallen en op de hogere terreindelen langs de Regge. De tussenliggende lagere gebieden bestonden uit natte heide en/of veen. Ten noorden van Wierden, maar ook rondom Wierden was een uitgestrekt veengebied aanwezig (figuur 5.6).²³⁵ Ten noorden van Wierden lag Hoge Hexel als een eiland in het veen (figuur 5.8).²³⁶ De rest van het noordelijke gebied was in de 18^e eeuw nog niet ontgonnen. In de periode 1830-1855 zijn ter hoogte van de gordeldekzanden bij Scharlebelt en De Piksen enkele huizen aanwezig, maar ook daar bestaat de rest van het gebied uit veen.²³⁷ Pas begin 20^e eeuw worden grote delen van de veengebieden ontgonnen (figuur 5.14). Alleen binnen het veengebied ten westen van Wierden en een deel van het veengebied ten westen van Enter is op de topografische kaart uit circa 1910 nog geen percelering te zien. Door beide veengebieden lopen dan wel enkele wegen en in het veengebied ten westen van Wierden zijn petgaten aanwezig (figuur 5.14, figuur 5.15).²³⁸ Momenteel bestaat het gebied bij het Notterveen, Wierdenseveld en Huurnerveld nog steeds uit veen (figuur 4.7). Ook bij Mokkelengoor is nog veen aanwezig.

²³¹ Waarneming 2536.

²³² Werkgroep historische kaart van Twente 1991.

²³³ Waarneming 2536.

²³⁴ Wierden 2009.

²³⁵ Versfelt 2003, Gevers en Mensema 2004.

²³⁶ Versfelt 2003.

²³⁷ Wolters-Noordhoff 1990.

²³⁸ Uitgeverij Robas Producties 1990.

Figuur 5.14 *Petgat in het Notterveen en hoogteverschil ontstaan door veenontginning langs de Schaddenbeltsweg.*

Wegen

Wierden was in het verleden een punt waar verscheidene wegen samen kwamen. Rond 1700 was Wierden verbonden met Rijssen via een oversteekplaats over de Regge bij Grimbergen, met Nijverdal en Hellendoorn via Notter en met Vriezenveen en met Almelo (figuur 5.6).²³⁹

Op de kaart uit de periode 1830-1855 is er een rechtstreekse verbinding tussen Wierden en Nijverdal bijgekomen. Deze weg loopt door het veengebied. Aan beide kanten werd tol gevraagd (figuur 5.7), namelijk aan de Nijverdalse kant bij de oversteek over de Regge en aan de Wierdense kant bij de locatie waar de weg het veengebied in gaat. De huidige N35 bevindt zich ongeveer ter hoogte van het tracé van de oude weg. De parallelweg aan de N35 heet plaatselijk ook nu nog 'Veenweg'. Ook op de overgang van de Regge bij Grimbergen werd tol geheven. En op de derde grote verbinding vanuit Wierden naar Almelo werd tol geheven bij de overgang van de Aa. De wegen naar het noorden betroffen kleinere wegen. Op de kaart uit de periode 1830-1855 is er vanuit Hoge Hexel een verbinding met Scharlebelt, waar op dat moment enkele huizen aanwezig zijn en met Daarle en Vriezenveen.²⁴⁰ Op de topografische kaart uit circa 1910 is te zien dat op de overgang van Hoge Hexel naar het veen op de weg naar Daarle ook tol werd geheven. Op de kaart uit circa 1910 is voor de locatie op de weg van Wierden naar Nijverdal waar rond 1850 nog tol werd geheven als toponiem 'oude tol' aangegeven. Ook op de weg naar Rijssen lijkt de tol in die periode te zijn opgeheven.²⁴¹

Enter is in de periode 1830-1855 alleen via kleinere wegen verbonden met andere plaatsen. De beste verbindingen zijn met Delden, Goor en Rijssen. De beste verbinding met Wierden lijkt via Rijssen te zijn geweest, al is er op de kaart uit circa 1700 ook een verbinding via Ypelo aangegeven.²⁴² Op de meer gedetailleerde kaart uit de periode 1830-1855 is de verbinding via Ypelo echter niet te herkennen. In die richting belemmeren de Regge, de Aa en aanwezige veengebieden de verbinding met Wierden.²⁴³ In het begin van de twintigste eeuw is er een rechtstreekse weg van Enter via Rectum naar Wierden bijgekomen. Bij de brug over de Regge ten zuiden van 't Slot

²³⁹ Versfelt 2003.

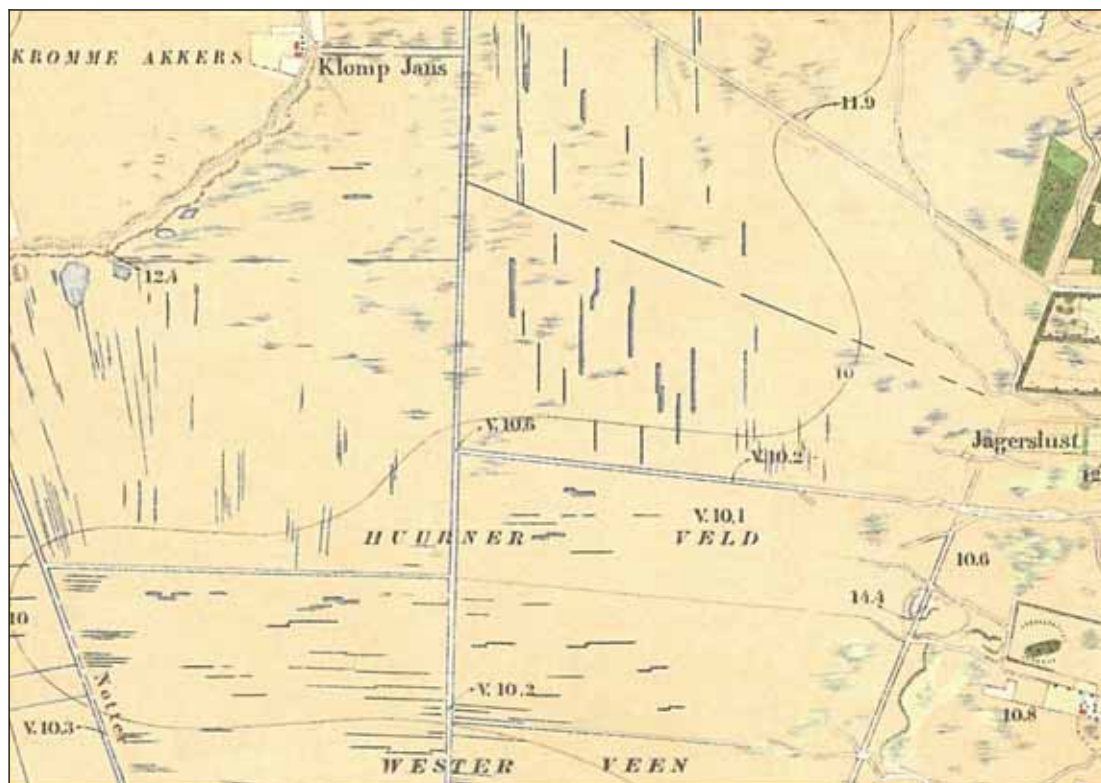
²⁴⁰ Wolters-Noordhoff 1990.

²⁴¹ Uitgeverij Robas Producties 1990.

²⁴² Versfelt 2003.

²⁴³ Wolters-Noordhoff 1990.

werd tol geheven. Ook op de overgang naar het veen bij de weg van Enter naar Rijssen werd tol geheven.²⁴⁴

Figuur 5.15 Het veengebied Huurner Veld en Wester Veen ten westen van Wierden omstreeks 1910 (Uitgeverij Robas Producties 1990). In het veengebied zijn petgaten ten behoeve van turfwinning te zien.

Bebouwing

Naast de bebouwing in Wierden en Enter bevond zich ook in het landelijke gebied verspreide bebouwing. Deze bebouwing toonde een sterke relatie met het landschap en (kruispunten van) wegen. Zo bevond zich op de top van de stuwwal nauwelijks bebouwing (met uitzondering van het in een zeer nat gebied gelegen Hoge Hexel en Het Loo), evenmin als in de laaggelegen, natte gebieden zoals het Huurnerveld (ten westen van Wierden) en de Enter Venen (ten westen van Enter).²⁴⁵

In de loop der tijd zijn vooral langs de flanken van de stuwwallen (in de zone met gordeldekzand) bewoningslinten ontstaan (De Kolonie/Scharlebelt, Wierden, Huurne en Enter). Van de stuwwallen en gordeldekzandruggen bij Enter zijn vondsten van fragmenten kogelpot, Pingsdorf en Paffrath²⁴⁶ aardewerk en een palenrij²⁴⁷ bekend. Daarnaast laat de kadastrale kaart uit 1832 enkele concentraties van bebouwing zien in de vorm van buurtschappen.²⁴⁸ Voorbeelden hiervan zijn Zuna, Notter, Rectum, Ypelo en Enterbroek. Al deze buurtschappen liggen op dekzandruggen, waarop tevens een escomplex aanwezig is. Op Enterbroek na, bevinden deze buurtschappen zich tevens nabij het stromend water van de Regge of de Eksosche Aa.

Verspreid over de gemeente zijn in de loop der jaren diverse (losse) vondsten gedaan. Deze vondsten zijn afkomstig uit ophogingslagen, oudere akkerlagen en het esdek.

²⁴⁴ Uitgeverij Robas Producties 1990.

²⁴⁵ WatWasWaar 2009.

²⁴⁶ Waarneming 2619, 2634, 22218.

²⁴⁷ Waarneming 22176.

²⁴⁸ WatWasWaar 2009.

Deze vondsten kunnen een indicatie zijn voor de aanwezigheid van een nederzetting in de directe omgeving van de vondstlocatie. Een groot deel van deze waarnemingen is in de gemeente Wierden terug te vinden op de hoger gelegen terreinen in het landschap, dus op de (gordel)dekzandruggen en –wellingen en op de stuwwallen. Met name de dekzandruggen direct langs de beekdalen van de Regge²⁴⁹ en de Eksosche Aa zijn rijke vindplaatsen.

5.4 Bodemverstoringen

In de loop van de tijd heeft de mens diverse ingrepen in het natuurlijke landschap uitgevoerd. Dit geldt met name voor de negentiende en twintigste eeuw waar tijdens grootschalige ontginningen de bodem soms diep is verstoord. Ook ruilverkavelingsprojecten in de tweede helft van de twintigste eeuw hebben naar verwachting veel schade toegebracht aan de archeologische resten vanwege de doorgevoerde cultuurtechnische maatregelen (diepwoelen etc.). Bodemversturende ingrepen tot de diepte van het archeologische relevante niveau kunnen eventuele archeologische vindplaatsen of resten aangetast hebben. De vraag voor dit soort terreinen is dus waar en tot hoe diep de bodem verstoord is geraakt en op welke diepte een archeologisch relevante niveau verwacht kan worden.

Bij de inventarisatie van mogelijke bodemverstoringen binnen de gemeente Wierden is gebruik gemaakt van een drietal bronnen:

- **Ontgrondingsvergunningen**
De locaties met ontgrondingen zijn gebaseerd op verleende ontgrondingsvergunningen van de provincie Overijssel. Een dergelijke vergunning is in principe verplicht bij afgraving van minimaal 500 m³ grond. Bij de ontgrondingsvergunningen is echter geen informatie voorhanden of de ontgraving ook daadwerkelijk heeft plaatsgevonden en evenmin is er informatie over de diepte van ontgraving. Een ontgrondingsvergunning wordt veelal aangevraagd in het kader van grootschalige ontzandingen, maar ook bij het diepploegen van landbouwpercelen.
- **Bodemkaart / geomorfologische kaarten**
Op de diverse kaarten staan diverse soorten bodemverstoringen aangegeven. Zo is aangegeven in welke gebieden het veen is afgegraven ten behoeve van de turfwinning en welke percelen vergraven zijn bij de ruilverkavelingen.
- **Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)**
Op het AHN zijn soms (delen van) percelen met onnatuurlijke lineaire of rechthoekige structuren zichtbaar die duidelijk lager liggen dan omringende percelen. Meestal betekent dit dat de bodem in dergelijke percelen afgegraven of geëgaliseerd is.

Tot halverwege de twintigste eeuw was de bouw van woningen grotendeels handwerk. Voor de funderingen werden smalle sleuven gegraven tot op het gele zand. Hierbij werden grootschalige bodemvergravingen vermeden. Vanaf de jaren '50 mechaniseerde de bouwwereld, waarbij steeds vaker met machines een bouwput werd aangelegd voor de funderingen. Hierbij is in veel gevallen een eventueel aanwezig esdek inclusief oude akkerlagen en de top van de begraven bodem in zijn geheel

²⁴⁹ Waarneming 2545, 19291, 19292, 19294, 21509, 21510, 22219,.

verwijderd. Bovendien werden woningen steeds vaker geheel onderkelderd en indien nodig werden de bouwpercelen voorafgaand aan de bouw geëgaliseerd. In buurten / wijken met veel bebouwing vanaf de jaren '50 is de kans dus groot dat ter plaatse van de bebouwing en wegen de bodem verstoord is tot onder het archeologische niveau. Echter, ter plaatse van tuinen en openbaar groen zal de bodem niet tot nauwelijks verstoord zijn.

De locaties met bodemverstoringen liggen verspreid door de gehele gemeente (bijlage 1 t/m 4). Hierbij moet worden opgemerkt de bodem vooral is verstoord ter plaatse van de gordeldekzanden rondom de stuwwal bij Wierden en Hoge Hexel. Daarnaast is verspreid door de gemeente de bodem ook ter plaatse van de dekzandvlaktes relatief veel verstoord.

Daarnaast heeft ook de aanleg van infrastructuur op diverse plaatsen geleid tot grootschalige bodemverstoringen, waarbij de belangrijkste verstoring het tracé van de rijksweg A1 en rijksweg A35 is.

Geraadpleegde literatuur en kaarten

Aa, van der A.J., *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden 1839-1851*.

AHN, 2009. *Actueel Hoogtebestand Nederland*

Alterra, 2009. *Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000*. Geraadpleegd via ARCHISII.

ANWB, 2004. *Topografische Atlas Overijssel. Schaal 1:25.000*, B. Bennis, Amsterdam.

Bakels, C., 2005. *Planten in de Steentijd*. In: J. Deeben, E. Drenth, M.F. van Oorsouw en L. Verhart, *De steentijd van Nederland*, Meppel (Archeologie 11/12), p.67-79.

Bakker de, H. en J. Schelling, 1989. *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland, de hogere niveaus*. Centrum voor Landbouwpublicaties en Landbouwdocumentatie, Wageningen, 2^e druk, 209p.

Beek, R. van, B. Groenewoudt & L. Keunen, 2007. *Archeologisch veldonderzoek van boerenerven in de omgeving van Colmschate (Overijssel). De toetsing van een historisch-geografisch verwachtingsmodel*. Beknopte rapportage archeologische monumentenzorg 5.

Berendsen, H.J.A., 1998, *De vorming van het land*, Van Gorcum, Assen.

Berkel, G. van en K. Samplonius, 2006. *Nederlandse plaatsnamen herkomst en historie*. Utrecht.

Boshoven, E.H., A. Buesink en L.A. Tebbens, 2007. *Gemeente Twenterand. Een archeologische inventarisatie, verwachtings-en beleidsadvieskaart*. BAAC-rapport V-07.0181. Deventer.

Boshoven, E.H., A. Buesink, N.J. Krekelbergh, H.M.M. Geerts, J.M.J. Willems en L.A. Tebbens, 2008. *Gemeente Rijssen-Holten. Een archeologische inventarisatie*. BAAC-rapport V-07.0478. Deventer.

Boshoven, E.H., A. Buesink, M. Tump, H.M.M. Geerts, J. de Winter, J.M.J. Willems en L.A. Tebbens, 2009. *Gemeente Hof van Twente. Een archeologische inventarisatie, verwachtings-en beleidsadvieskaart*. BAAC-rapport V-08.0417. Deventer.

Bouwmeester, H.M.P. & H.A.C. Fermin & M. Groothedde, 2008: *Geschapen landschap. Tienduizend jaar bewoning en ontwikkeling van het cultuurlandschap op de Looërenk in Zutphen, 's-Hertogenbosch* (BAAC-rapport 00.068).

Broeke, P. van den, 2005: IJzersmeden en pottenbaksters. Materiële cultuur en technologie. In: L.P. Louwe Kooijmans & P.W. van den Broeke & H. Fokkens & A. van Gijn: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 603-625.

Broeke, P. van den, 2005: Gaven voor de goden. Riten en cultusplaatsen in de metaaltijden. In:

L.P. Louwe Kooijmans & P.W. van den Broeke & H. Fokkens & A. van Gijn: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 659-677.

Casparie, W., 2005: Het hoogveen ontsloten. Houten wegen en paden in de Drentse venen. In: L.P. Louwe Kooijmans & P.W. van den Broeke & H. Fokkens & A. van Gijn: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 401-405.

- Deeben, H., E. Drenth, M.F. van Oorsouw, L. Verhart, 2005.** De steentijd van Nederland
- Dodewaard, E. van., E. Kiestra, 1990.** *De bodemgesteldheid van de landinrichtingsgebieden Rijssen en Enter. Resultaten van een bodemgeografisch onderzoek en geschiktheidsbeoordeling voor akker- en weidebouw.* Staring Centrum, Wageningen
- Drent, E. & E. Lohof, 2005:** Heuvels voor de doden. Begruving en grafritueel in bekertijd, vroege en midden-bronstijd. In: L.P. Louwe Kooijmans & P.W. van den Broeke & H. Fokkens & A. van Gijn: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 433-462.
- Fokkens, H., 2005:** Laat-neolithicum, vroege en midden-bronstijd: inleiding. In: L.P. Louwe Kooijmans & P.W. van den Broeke & H. Fokkens & A. van Gijn: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 357-369.
- Gemeente Wierden, 2009.** *Gemeentegids 2009*, Den Helder.
- Gerritsen, F., E. Rensink, 2004.** *Beekdallandschappen in archeologisch perspectief. Een kwestie van onderzoek en monumentenzorg.* Nederlandse archeologische Rapporten 28. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- Gevers, A.J., A.J. Mensema, 2004.** *De Havezaten in Twente en hun bewoners.* Uitgeverij Canaletto, Alphen aan den Rijn
- Hagens, H., 1992.** *Boerderijen in Twente.* Stichting Matrijs, Utrecht
- Harsema, O., 2005:** Boerderijen tussen de raatakkers. Nederzettingen op de noordelijke zandgronden. In: L.P. Louwe Kooijmans & P.W. van den Broeke & H. Fokkens & A. van Gijn: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 543-555.
- Hessing, W. & P. Kooi, 2005:** Urnenvelden en brandheuvels. Begruving en grafritueel in late bronstijd en ijzertijd. In: L.P. Louwe Kooijmans & P.W. van den Broeke & H. Fokkens & A. van Gijn: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam, 631-654.
- Hulst, R.A., 2004:** *Wierden, Enter, De Akkers. Definitief Archeologisch Onderzoek*, Deventer, BAAC-rapport 02.038.
- Kokhuis, G.J.I., 1982:** *De geschiedenis van Twente van prehistorie tot heden*, Hengelo.
- Lauwerier, R.C.G.M. en R.M. Lotte, 2002.** *Archeologiebalans 2002*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- Lauwerier, R.C.G.M. & T. van Kolfschoten & L.H. van Wijngaarden-Bakker, 2005:** De archeozoölogie van de steentijd. In: J. Deeben & E. Drenth & M.-F. van Oorsouw & L. Verhart: *De steentijd van Nederland*, Meppel (Archeologie 11/12), 39-66.
- Mulder de, E.F.J., M.C. Geluk, I.L. Ritsema, W.E. Westerhoff en T.E. Wong, 2003.** *De ondergrond van Nederland*, Wolters-Noordhoff bv, Houten.
- Niekus, M.J.L.Th. & D. Stapert, 2005:** Het midden paleolithicum in Noord-Nederland. In: J. Deeben & E. Drenth & M.-F. van Oorsouw & L. Verhart: *De steentijd van Nederland*, Meppel (Archeologie 11/12), 91-118.
- Omniboek, 2008.** *218 x Overijssel, Van Aadorp tot Zwolle.* Kampen, 2008.
- Overijssel, 2009.** kaart met ontgrondingsvergunningen.
- Peeters, H. & M.J.L.Th. Niekus, 2005:** Het mesolithicum in Noord-Nederland. In: J. Deeben & E. Drenth & M.-F. van Oorsouw & L. Verhart: *De steentijd van Nederland*, Meppel (Archeologie 11/12), 201-234.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed & Provincie Overijssel, 2009.** *Archeologische Monumentenkaart.*

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009. *Indicatieve kaart van archeologische waarden. IKAW, versie 3.0.*

Spek, T., 2004, *Het Drentse esdorpenlandschap, een historisch-geografische studie*, proefschrift Wageningen Universiteit, Utrecht.

Spek, T., F.D. Zeiler en E. Raap, 1996. *Van Hunnepe tot de zee. De geschiedenis van het Waterschap Salland*, Kampen.

Stenvert, R., C. Kolman en B. Olde Meierink. *Monumenten in Nederland, Overijssel*. Zwolle, 1998.

Stiboka / Rijks Geologische Dienst, 1977. *Toelichting op de legenda van de geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000*, Wageningen en Haarlem.

Stiboka, 1983. *Bodemkaart van Nederland 1:50.000 en toelichting op de bodemkaart blad 28 Almelo west*, Wageningen.

SIKB, 2006a. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.1*. SIKB, Gouda

SIKB, 2006b. *Leidraad inventariserend veldonderzoek. Deel: karterend booronderzoek*. SIKB, Gouda

SIKB, 2008. *Leidraad beekdalen in Pleistoceen Nederland, versie 1.0*. SIKB, Gouda

Uitgeverij Robas Producties, 1990. *Historische Atlas Overijssel circa 1900*, Den IJp.

Velde, H.M. van der, 2007: *Germanen, Franken en Saksen in Salland*, Amersfoort (ADC Monografie 1 / ADC-rapport 675).

Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2005. *De atlas van Huguenin*. Militair-topografische kaarten van Noord-Nederland 1819-1829. Heveskes uitgeverij, Veendam

Versfelt, H.J., 2003. *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland 1773-1794*, Heveskes Uitgevers, Groningen.

Werkgroep historische kaart van Twente, 1991. Engelbertink, H.J.A., D. Taat, A.M. Mank, *Historische kaart van Twente ca 1500*. Werkgroep historische kaart van Twente, Enschede.

Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990. *Grote Provincie Atlas 1:25.000, Overijssel*. Wolters-Noordhoff Atlasproducties, Groningen, 2 editie.

Websites

www.atlas-cultuurhistorie.nl; cultuurhistorische atlas provincie Overijssel.

www.watwaswaar.nl; kadastrale kaarten 1832.

www.wierden.nl; website van de gemeente Wierden

www.kich.nl ; website kennisinfrastructuur cultuurhistorie

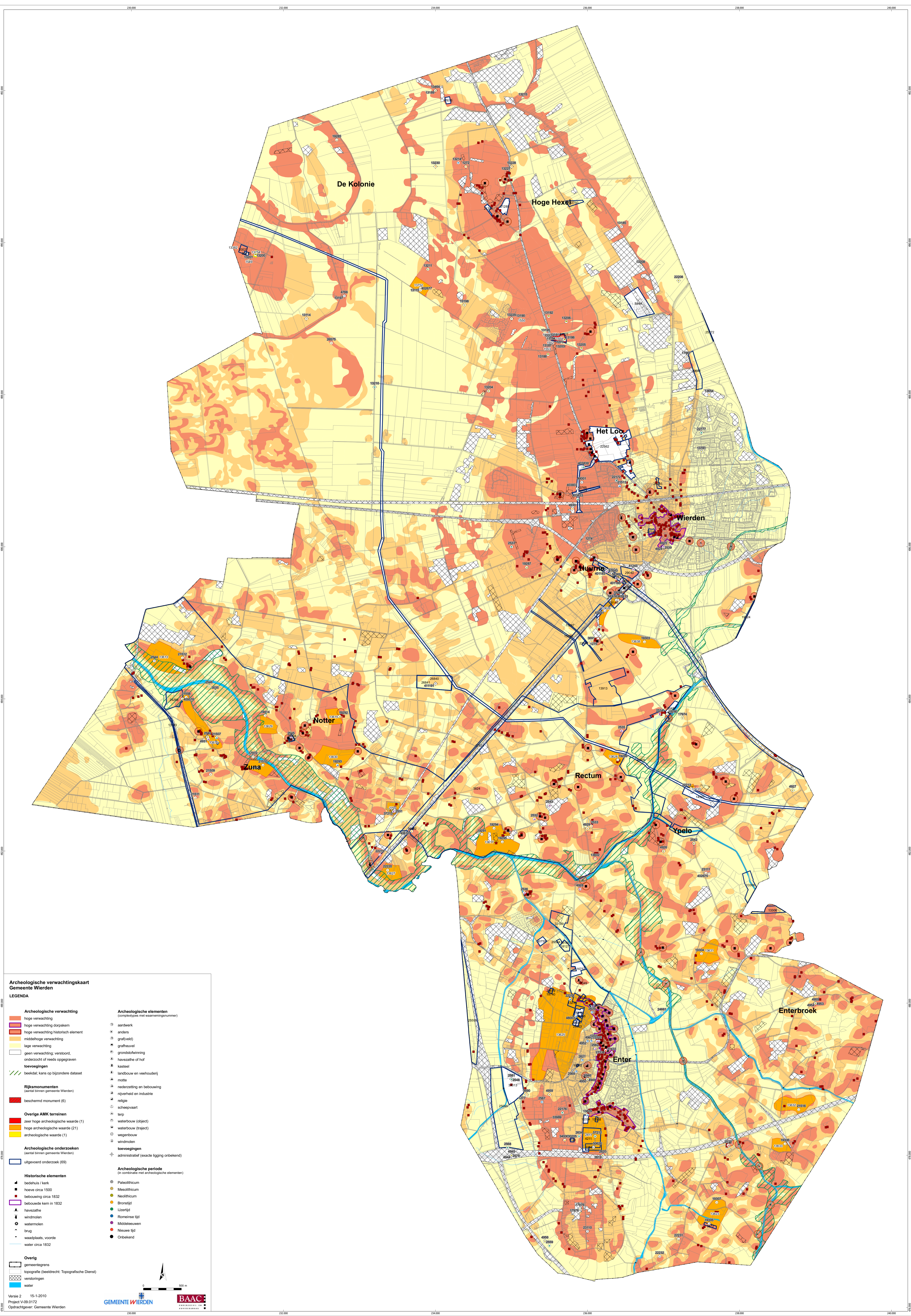
www.molendatabase.nl; molendatabase

www.kasteleninnederland.nl; kastelendatabase

www.kasteleninoverijssel.nl; kasteledatabase

Bijlage 1

Archeologische verwachtingskaart

**Archeologische verwachtingskaart
Gemeente Wierden**

LEGENDA

<p>Archeologische verwachting</p> <ul style="list-style-type: none"> hoge verwachting hoge verwachting dorpskern hoge verwachting historisch element middelhoge verwachting lage verwachting geen verwachting, verstoord, onduidelijk of reeds opgegraven tevoegingen beeldkl. kans op bijzondere dataset <p>Rijksmonumenten (aantal binnen gemeente Wierden)</p> <ul style="list-style-type: none"> beschermd monument (6) <p>Overige AMK terreinen</p> <ul style="list-style-type: none"> zeer hoge archeologische waarde (1) hoge archeologische waarde (21) archeologische waarde (1) <p>Archeologische onderzoeken (aantal binnen gemeente Wierden)</p> <ul style="list-style-type: none"> uitgevoerd onderzoek (69) <p>Historische elementen</p> <ul style="list-style-type: none"> bedehuis / kerk hoeve circa 1500 bebouwing circa 1832 bebouwde kern in 1832 havezathe windmolen watermolen brug waardplaats, voorde water circa 1832 <p>Overig</p> <ul style="list-style-type: none"> gemeentegrens topografie (beeldrecht: Topografische Dienst) verstoringen water 	<p>Archeologische elementen (complextypes met waarnummer)</p> <ul style="list-style-type: none"> aardwerk anders graf(veld) grafheuvel grondstofwinning havezathe of hof kasteele landbouw en veehouderij molle nederzetting en bebouwing rijwiel en industrie relgie scheepvaart terp waterbouw (object) waterbouw (traject) wegenbouw windmolens toevoegingen administratief (exacte ligging onbekend) <p>Archeologische periode (in combinatie met archeologische elementen)</p> <ul style="list-style-type: none"> Paleolithicum Mesolithicum Neolithicum Bronstijd Lijstijd Romeinse tijd Middeleeuwen Nieuwe tijd Onbekend
--	---

Versie 2 15-1-2010
Project V-09.0172
Opdrachtgever: Gemeente Wierden

BAAC

Bijlage 2

Archeologische waardenkaart historische kern Wierden

Historische kernen Gemeente Wierden

Archeologische verwachtingskaart

Legenda

Archeologische elementen

(complextypes met waarnemingsnummer)

- aardwerk
- anders
- graf(veld)
- grafheuvel
- grondstofwinning
- havezathe of hof
- kasteel
- landbouw en veehouderij
- motte
- nederzetting en bebouwing
- nijverheid en industrie
- religie
- scheepvaart
- terp
- waterbouw (object)
- waterbouw (traject)
- wegenbouw
- windmolen

toevoegingen

- administratief (exacte ligging onbekend)

Archeologische periode

(in combinatie met archeologische elementen)

- Paleolithicum
- Mesolithicum
- Neolithicum
- Bronstijd
- IJzertijd
- Romeinse tijd
- Middeleeuwen
- Nieuwe tijd
- Onbekend

Archeologische onderzoeken

(aantal binnen gemeente Wierden)

- uitgevoerd onderzoek (69)

Archeologische verwachting

- hoge verwachting
- hoge verwachting dorpskern
- hoge verwachting historisch element
- middelhoge verwachting
- lage verwachting
- geen verwachting; verstoord, onderzocht of reeds opgegraven

toevoegingen

- beekdal; kans op bijzondere dataset

Rijksmonumenten

(aantal binnen gemeente Wierden)

- beschermd monument (6)

Overige AMK terreinen

- zeer hoge archeologische waarde (1)
- hoge archeologische waarde (21)
- archeologische waarde (1)

Historische elementen

- bedehuis / kerk
- hoeve circa 1500
- bebouwing circa 1832
- bebouwde kern in 1832
- havezathe
- windmolen
- watermolen
- brug
- waadplaats, voorde
- water circa 1832
- wegen binnen historische kern circa 1832

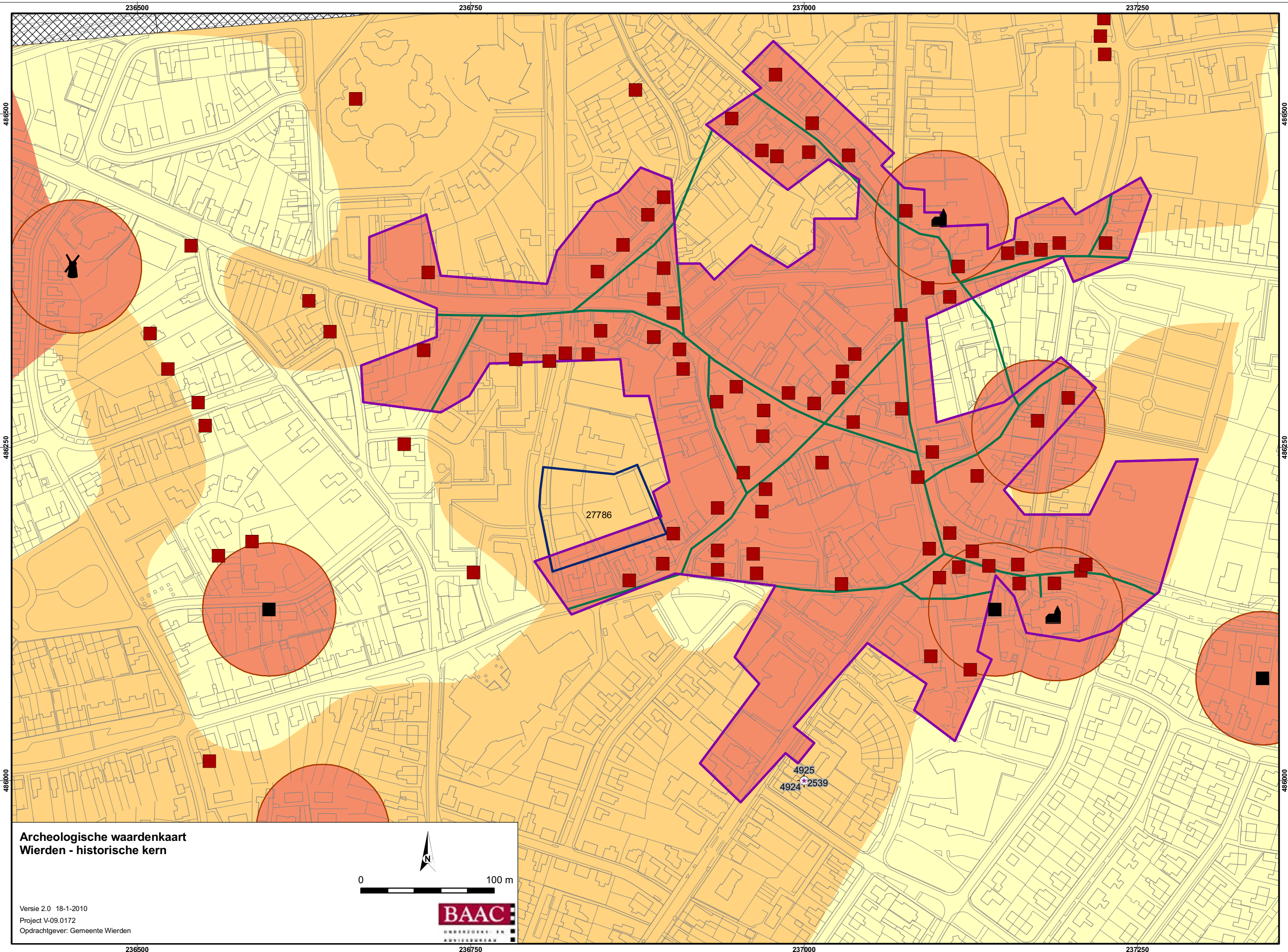
Overig

- gemeentegrens
- topografie (beeldrecht: Topografische Dienst)
- verstoringen
- water

Versie 2.0 18-1-2010

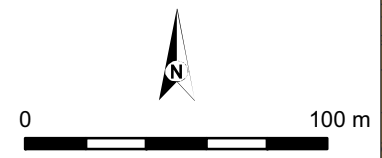
Project V-09.0172

Oprachtgever: Gemeente Wierden

**Archeologische waardenkaart
Wierden - historische kern**

Versie 2.0 18-1-2010
Project V-09.0172
Opdrachtgever: Gemeente Wierden

27786

4925
4924 2539

Bijlage 3

Archeologische waardenkaart historische kern Enter

Historische kernen Gemeente Wierden

Archeologische verwachtingskaart

Legenda

Archeologische elementen

(complextypes met waarnemingsnummer)

- aardwerk
- anders
- graf(veld)
- grafheuvel
- grondstofwinning
- havezathe of hof
- kasteel
- landbouw en veehouderij
- motte
- nederzetting en bebouwing
- nijverheid en industrie
- religie
- scheepvaart
- terp
- waterbouw (object)
- waterbouw (traject)
- wegenbouw
- windmolen

toevoegingen

- administratief (exacte ligging onbekend)

Archeologische periode

(in combinatie met archeologische elementen)

- Paleolithicum
- Mesolithicum
- Neolithicum
- Bronstijd
- IJzertijd
- Romeinse tijd
- Middeleeuwen
- Nieuwe tijd
- Onbekend

Archeologische onderzoeken

(aantal binnen gemeente Wierden)

- uitgevoerd onderzoek (69)

Archeologische verwachting

- hoge verwachting
- hoge verwachting dorpskern
- hoge verwachting historisch element
- middelhoge verwachting
- lage verwachting
- geen verwachting; verstoord, onderzocht of reeds opgegraven

toevoegingen

- beekdal; kans op bijzondere dataset

Rijksmonumenten

(aantal binnen gemeente Wierden)

- beschermd monument (6)

Overige AMK terreinen

- zeer hoge archeologische waarde (1)
- hoge archeologische waarde (21)
- archeologische waarde (1)

Historische elementen

- bedehuis / kerk
- hoeve circa 1500
- bebouwing circa 1832
- bebouwde kern in 1832
- havezathe
- windmolen
- watermolen
- brug
- waadplaats, voorde
- water circa 1832
- wegen binnen historische kern circa 1832

Overig

- gemeentegrens
- topografie (beeldrecht: Topografische Dienst)
- verstoringen
- water

Versie 2.0 18-1-2010

Project V-09.0172

Oprachtgever: Gemeente Wierden

235750

236000

236250

236500

480000

480000

479750

479750

479500

479500

479250

479250

479000

479000

478750

478750

235750

236000

236250

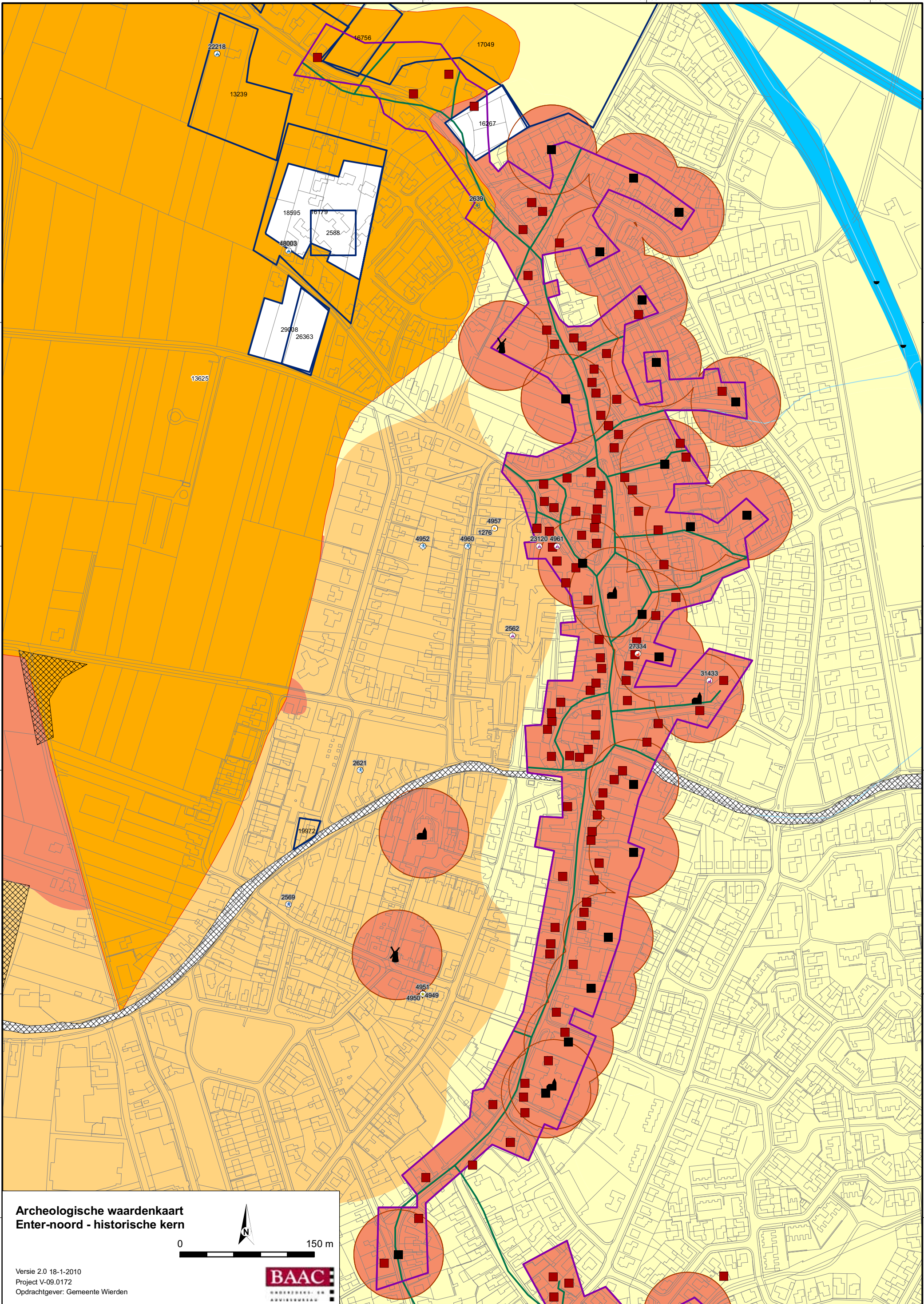
236500

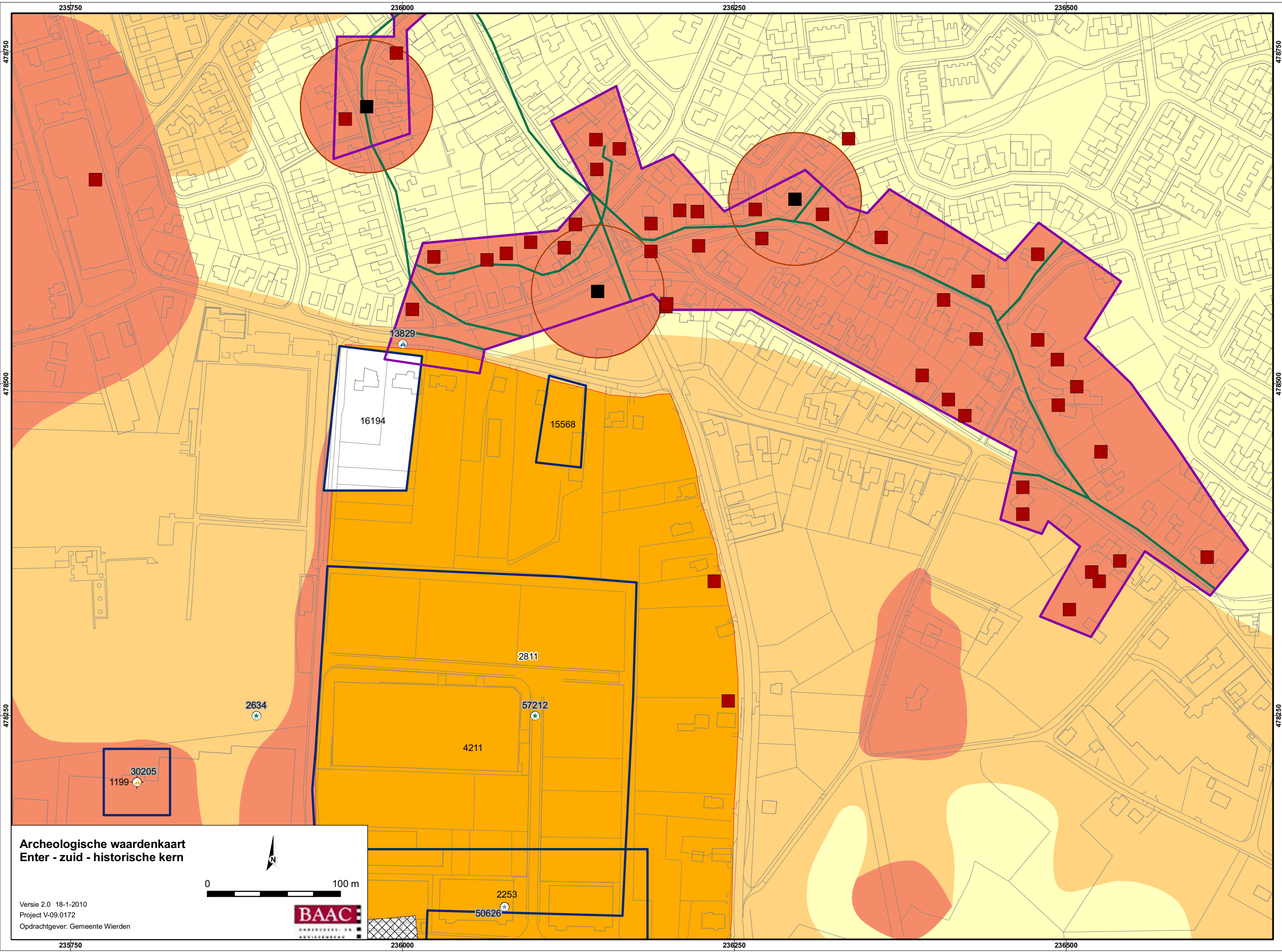
Archeologische waardenkaart Enter-noord - historische kern

0 150 m

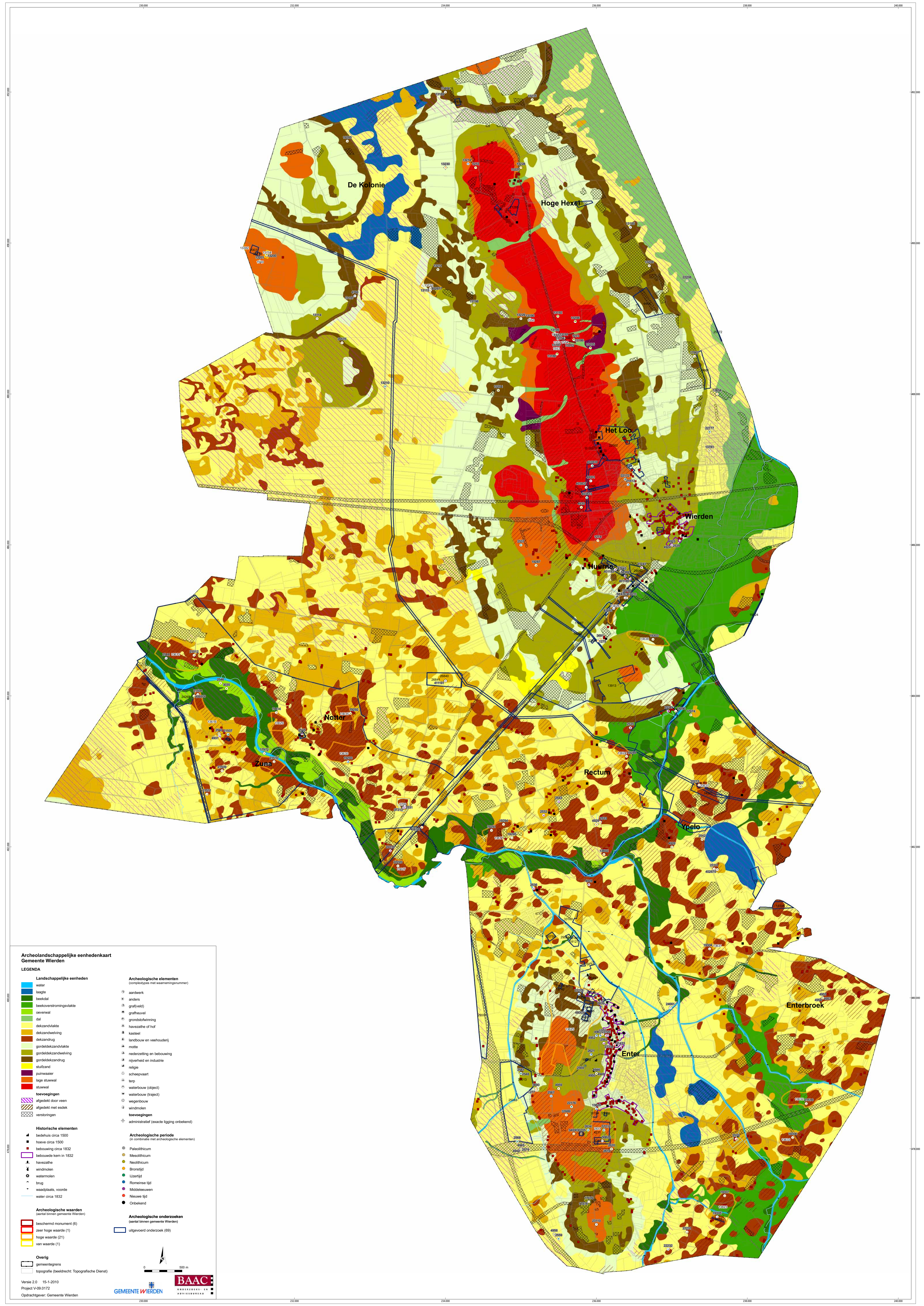
Versie 2.0 18-1-2010
Project V-09.0172
Opdrachtgever: Gemeente Wierden

Bijlage 4

Archeolandschappelijke eenhedenkaart

**Archeolandschappelijke eenhedenkaart
Gemeente Wierden**

LEGENDA

- Landschappelijke eenheden**
- water
 - laagte
 - beekdal
 - beekoverstromingsvlakte
 - oeverwal
 - dal
 - dekzandvlakte
 - dekzandweiding
 - dekzandrug
 - gordeldekzandvlakte
 - gordeldekzandweiding
 - gordeldekzandrug
 - stuifzand
 - zalmwater
 - lage sluwel
 - sluwel
 - toevoegingen
 - afgedekt door veen
 - afgedekt met esdek
 - verstoringen
- Historische elementen**
- ▲ bedehuis circa 1500
 - hoeve circa 1500
 - bebouwing circa 1832
 - bebouwde kern in 1832
 - ▲ havezathe
 - windmolen
 - watermolen
 - brug
 - waaidraai, voorde
 - water circa 1832
- Archeologische waarden**
(aantal binnen gemeente Wierden)
- beschermd monument (6)
 - zeer hoge waarde (1)
 - hoge waarde (21)
 - van waarde (1)
- Overig**
- gemeentegrens
 - topografie (beeldrecht: Topografische Dienst)

- Archeologische elementen**
(complextype met waarnummer)
- aardwerk
 - anders
 - grafveld
 - grafheuvel
 - grondstofwinning
 - havezathe of hof
 - kasteel
 - landbouw en veehouderij
 - motte
 - nederzetting en bebouwing
 - nijverheid en industrie
 - religie
 - scheepvaart
 - terp
 - waterbouw (object)
 - waterbouw (traject)
 - wegenbouw
 - windmolen
 - toevoegingen
 - administratief (exacte ligging onbekend)
- Archeologische periode**
(in combinatie met archeologische elementen)
- Paleolithicum
 - Mesolithicum
 - Neolithicum
 - Bronstijd
 - IJzertijd
 - Romeinse tijd
 - Middeleeuwen
 - Nieuwe tijd
 - Onbekend
- Archeologische onderzoeken**
(aantal binnen gemeente Wierden)
- uitgevoerd onderzoek (69)

Bijlage 5

Overzicht van geologische en archeologische tijdvakken

Overzicht geologische en archeologische tijdvakken

Ouderdom in jaren	Chronostratigrafie				MIS	Lithostratigrafie		
	Holoceen				1	Formaties: Naaldwijk (marien), Nieuwkoop (veen), Echteld (fluviaal)		
11.755	Kwartair	Laat	Weichselien (ijstijd)	Laat-Weichselien (Laat-Glaciaal)	Late Dryas (koud)	2	Formatie van Kreftenheye	Formatie van Boxtel
12.745					Allerød (warm)			
13.675					Vroege Dryas (koud)			
14.025					Bølling (warm)			
15.700					Laat-Pleniglaciaal			
29.000		Midden-Weichselien (Pleniglaciaal)	Midden-Pleniglaciaal	3				
50.000				Vroeg-Pleniglaciaal	4			
75.000				Vroeg-Weichselien (Vroeg-Glaciaal)	5a			
		5b						
		5c						
	5d							
115.000	Pleistocene	Laat	Weichselien (ijstijd)	Midden-Weichselien (Vroeg-Glaciaal)	5e	Formatie van Beegden		
130.000					Eemien (warme periode)			
					Eem Formatie			
					Formatie van Drente			
					Saalien (ijstijd)		6	
370.000	Midden	Midden	Weichselien (ijstijd)	Holsteinien (warme periode)	6	Formatie van Urk		
410.000							Elsterien (ijstijd)	
475.000							Cromerien (warme periode)	
850.000							Pre-Cromerien	
2.600.000	Vroeg	Vroeg				Formatie van Sterksel		

Cal. jaren v/n Chr.	¹⁴ C jaren	Chronostratigrafie		Pollen zones	Vegetatie	Archeologische perioden			
1950	0	Laat	Subatlanticum koeler vochtiger	Vb2	Loofbos eik en hazelaar overheersen haagbeuk veel cultuurplanten rogge, boekweit, korenbloem	Nieuwe tijd			
-1500	Vb1			Middeleeuwen					
-450	Va			Romeinse tijd					
0		Holoceen	Subboreaal koeler droger	IVb	Loofbos eik en hazelaar overheersen beuk > 1% invloed landbouw (granen)	IJzertijd			
-12	IVa			Bronstijd					
-800	815		2650	Atlanticum warm vochtig	III	Loofbos eik, els en hazelaar overheersen in zuiden speelt linde een grote rol	Neolithicum		
-2000	3755		5000						
-4900		Vroeg	Boreaal warmer	II	den overheerst hazelaar, eik, iep, linde, es	Mesolithicum			
-5300	7020						8000		
-8800	8240						9000		
		Laat-Pleistoceen	Preboreaal warmer	I	eerst berk en later den overheersend	Laat-Paleolithicum			
-8800	11.755						10.150		
	Laat-Weichselien (Laat-Glaciaal)						Late Dryas	LW III	parklandschap
							Allerød	LW II	dennen- en berkenbossen
		Vroege Dryas	LW I	open parklandschap					
	Bølling	open vegetatie met kruiden en berkenbomen							
	15.700	13.000	Midden-Weichselien (Pleniglaciaal)		perioden met een poolwoestijn en perioden met een toendra	Midden-Paleolithicum			
-35.000									
		Midden-Pleistoceen	Vroeg-Weichselien (Vroeg-Glaciaal)		perioden met bos en perioden met een subarctisch open landschap	Midden-Paleolithicum			
	75.000								
		Eemien (warme periode)			loofbos	Midden-Paleolithicum			
	115.000								
	130.000	Saalien (ijstijd)				Vroeg-Paleolithicum			
-300.000									

Chronostratigrafie voor Noordwest-Europa volgens Zagwijn (1974), Vandenberghe (1985) en De Mulder *et al.* (2003). Lithostratigrafie volgens De Mulder *et al.* (2003). Mariene isotoop stadium (MIS) volgens Bassinot *et al.* (1994). Atmosferische data volgens Stuiver *et al.* (1998). Zuurstofisotoop calibratie (OxCal) versie 3.9 Bronk Ramsey (2003), toegepast op het Laat-Weichselien en het Holoceen. Archeologische periode-indeling en ouderdom volgens de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Vegetatie bewerkt volgens Berendsen (2000). Pollenzones volgens P. Vos & P. Kiden (2005).

Bijlage 6

Catalogus

Bijlage 6a

Catalogus monumenten

MONUMENTNR	WAARDE	TOPONIEM & COMPLEX	Begin periode	Eind periode	OMSCHRIJVING
13633	Terrein van hoge archeologische waarde	Wolves, Enter Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	CAA-nr. 28DZ-156 Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het mesolithicum zijn vastgesteld. Op een akker trof men drie dichtbijgelegen vuursteenconcentraties aan.
13638	Terrein van hoge archeologische waarde	Haarboer, Huurne Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	CAA-nr. 28DZ-153 -> valt in noordelijk kaartblad 28D! Deel van esdekcomplex waar vuurstenen artefacten uit het mesolithicum zijn vastgesteld. Men trof 10 artefacten aan waaronder een afgeknotte kling.
2811	Terrein van hoge archeologische waarde	Braamhaar Nederzetting, onbepaald	Romeinse tijd: 12 vC - 450 nC	Romeinse tijd: 12 vC - 450 nC	CAA-nr. 28DZ-140 RAAP-Rapport 30; catalogusnr. 121 Deel van esdekcomplex waaronder restanten van een inheems-Romeinse ne-derzetting.
13632	Terrein van hoge archeologische waarde	Reints, Enter Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	CAA-nr. 28DZ-162 Esdek met sporen van bewoning uit het mesolithicum. Op een akker trof men ca. 25 vuurstenen artefacten aan (o.a. een aan- tal klingetjes). Jan. 1991
13613	Terrein van hoge archeologische waarde	Hooge land, Notter Nederzetting, onbepaald	IJzertijd: 800 - 12 vC	IJzertijd: 800 - 12 vC	CAA-nrs 28DN-19 en 28DN-54 Deel van esdekcomplex met sporen van bewoning uit het mesolithicum en ijzertijd. 28DN-19 -> 230.300/484.500 1971
13615	Terrein van hoge archeologische waarde	Notter Esch Nederzetting, onbepaald	Neolithicum: 5300 - 2000 vC	Neolithicum: 5300 - 2000 vC	CAA-nr. 28DN-44 Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het neolithicum zijn aangetroffen. In 1989 trof men in een persvoerbuult een klein aantal neolithische vuurstenen artefacten.
13624	Terrein van hoge archeologische waarde	Mokkelencate, Rectum Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	IJzertijd: 800 - 12 vC	CAA-nr. 28DN-41 Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het meso- of neoli- thicum en ijzertijd zijn vastgesteld. In een pas ingezaaid grasland trof men 20 vuurstenen artefacten
13625	Terrein van hoge archeologische waarde	Kornegoor, Enter Graf, onbepaald	Romeinse tijd: 12 vC - 450 nC	Romeinse tijd: 12 vC - 450 nC	CAA-nr. 28DZ-97 en 28DZ-170 Deel van esdekcomplex met sporen van inheem-Romeinse begraving en be- woning. 28DZ-97 Bij een uitbreiding van fabriek Kornegoor trof men een urn

							aan met crematie
13626	Terrein van hoge archeologische waarde	Huurne Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	CAA-nr. 28DN-40	Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het mesolithicum zijn aangetroffen. In een maiskuil trof men een haardkuil, ca. 150 vuurstenen artefacten.
13629	Terrein van hoge archeologische waarde	Bergesch, Notter Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	CAA-nr. 28DN-48	Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het mesolithicum zijn vastgesteld. Aan de noordzijde van de Bergesch werd bij een uitgebreide veldverkenning ca. 20 vuurstenen artefacten aangetroffen.
13631	Terrein van hoge archeologische waarde	Het Entelder Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	CAA-nr. 28DZ-154	Esdek met sporen van bewoning uit het mesolithicum. Op een akker op een zandkopje trof men 40 vuurstenen artefacten aan (o.a. een werktuig). 1989
13752	Terrein van hoge archeologische waarde	Bruine Hoopsweg, Hoge Hexel Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Neolithicum: 5300 - 2000 vC		Toelichting omschrijving: Terrein met sporen van een kampement uit het Mesolithicum-Neolithicum. Actualisering Archeologische Monumentenkaart Overijssel 2003-2006.
13637	Terrein van hoge archeologische waarde	Wolthuis, Ypelo Nederzetting, onbepaald	Bronstijd laat: 1100 - 800 vC	Bronstijd laat: 1100 - 800 vC	Bronstijd laat: 1100 - 800 vC	CAA-nr. 28DN-59	Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het mesolithicum en late bronstijd zijn vastgesteld.
2799	Terrein van hoge archeologische waarde	Grimberg Havezathe/ridderhofstad	Middeleeuwen laat: 1050 - 1500 nC	Middeleeuwen laat: 1050 - 1500 nC	Middeleeuwen laat: 1050 - 1500 nC	Eerste vermelding 1297, sloop omstreeks 1821 CAA-nr. 28DN-3 en 18DN-64 Kadastrale minuutplan uit 1820/1821 in Gevers/Mensema 1995: 303 Het goed wordt voor het eerst genoemd in 1297.	
1550	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd	Vossenbos/Oude Zwolseweg Grafheuvel, onbepaald	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	Bronstijd midden: 1800 - 1100 vC	CAA-nr. 28BZ-10	Terrein waarin grafheuvel uit het Laat Neolithicum en/of de Vroege/Midden Bronstijd, gelegen in zand op een stuwwal. De heuvel heeft een doorsnede van 22 m en een hoogte van 1,5 m.
1552	Terrein van zeer hoge archeologische waarde	Hexelseweg/Vossenbosch Grafheuvel, onbepaald	Bronstijd: 2000 - 800 vC	Bronstijd: 2000 - 800 vC	IJzertijd vroeg: 800 - 500 vC	CAA-nr. 28BZ-14	Terrein met grafheuvel uit de Bronstijd en/of IJzertijd, gelegen in zand in een stuwwal op een stuwwalplateau. De heuvel heeft

	waarde, beschermd				een diameter van 12,5 m en een hoogte van 0,55 m.
13823	Terrein van hoge archeologische waarde	Stokreefsweg, Enter Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	28DZ-155 en 28DZ-157 Oerstroombal van de Regge Deel van esdekcomplex waar vuurstenen artefacten zijn vastgesteld, aan een laagte met veen. In 1989 trof men op een akker 10 vuurstenen artefacten.
13627	Terrein van hoge archeologische waarde	Het veer, Rijssen Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	IJzertijd: 800 - 12 vC	CAA-nr. 28DN-61 Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het meso-/neolithi- cum en ijzertijd zijn vastgesteld. Uit een proefput door een esdek (1 m dik).
13630	Terrein van hoge archeologische waarde	Notter Esch Nederzetting, onbepaald	Romeinse tijd: 12 vC - 450 nC	Romeinse tijd: 12 vC - 450 nC	CAA-nr. 28DN-45 Deel van esdekcomplex waar sporen van inheems-Romeinse bewoning zijn vastgesteld. In een perskuil in de zuidelijke rand van de Notter Esch trof men ca. 20 inheems-Romeinse scherven aan.
13754	Terrein van archeologische waarde	Saamsweg, Wierden Grafheuvel, onbepaald	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	Bronstijd: 2000 - 800 vC	Toelichting omschrijving: Terrein met een grafheuvel uit het Neolithicum en/of de Bronstijd. Actualisering Archeologische Monumentenkaart Overijssel 2003-2006.
1551	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd	Hexelseweg Grafheuvel, onbepaald	Bronstijd: 2000 - 800 vC	IJzertijd vroeg: 800 - 500 vC	CAA-nr. 28BZ-15 Kadastrale situatie 24-02-1994, schaal 1:2.000 (afdeling bescherming) Perceel 144, gedeeltelijk; de heuvel met een zone van 10 m Het betreft een terrein met grafheuvel.
13617	Terrein van hoge archeologische waarde	Wooldrink, Rectum Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Neolithicum vroeg: 5300 - 4200 vC	CAA-nrs 28DN-43, 28DN-46 en 28DN-47 Deel van groot esdekcomplex waar op een drietal locaties tijdens een uitgebreide veldverkenning door RAAP vuursteenvindplaatsen zijn ont-dekt.
13628	Terrein van hoge archeologische waarde	Het Middlelesch, Zuna Nederzetting, onbepaald	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	Mesolithicum: 8800 - 4900 vC	CAA-nr. 28DN-52 Deel van esdekcomplex waar sporen van bewoning uit het mesolithicum zijn vastgesteld.
13382	Terrein van hoge	Scharlebelt Urnenveld	Bronstijd laat: 1100 - 800 vC	IJzertijd vroeg: 800 -	CAA-nr. 28BZ-18 Terrein met de resten van een urnenveld, voor een deel verstoord door

	archeologische waarde				500 vC	ontginningen en vergravingen. De percelen zijn in de jaren dertig ontgonnen. September 1965
1553	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd	Oude Zwolseweg/Vossenbosch Grafheuvel, onbepaald	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	Bronstijd: 2000 - 800 vC		Waarschijnlijk laat-neolithicum CAA-nr. 28BZ-6 Kadastrale situatie op 25-10-1994, 1:2.000 (afdeling bescherming) Perceel 626, gedeeltelijk; de heuvel met een zone van 10 m.
13616	Terrein van hoge archeologische waarde	Smeijers, Zuna Nederzetting, onbepaald	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC		CAA-nrs 28DN-14, 28DN-31, 28DN-49 en 28DN-50 Esdekcomplex met sporen van bewoning uit verschillende perioden: meso- lithicum, laat-neolithicum, ijzertijd en late middeleeuwen.
1549	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd	Saamsweg/Scharlebelt Grafheuvel, onbepaald	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	Bronstijd midden: 1800 - 1100 vC		CAA-nr. 28BZ-22 RAAP-Rapport 30: catalogusnr. 112 Terrein waarin een grafheuvel uit het Laat-Neolithicum en/of de Vroege of Midden-Bronstijd, gelegen in zand op een lage stuwwal. De heuvel meet 21 m doorsnee.
15978	Terrein van zeer hoge archeologische waarde	Saamsweg, Scharlebelt Grafheuvel, onbepaald	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	Bronstijd midden: 1800 - 1100 vC		CAA-nr. 28BZ-22 RAAP-Rapport 30: catalogusnr. 112 Terrein waarin een grafheuvel uit het Laat-Neolithicum en/of de Vroege of Midden-Bronstijd, gelegen in zand op een lage stuwwal. De heuvel meet 21 m doorsnee.
1554	Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd	Het Brakel/ Lage Eggeweg Grafheuvel, onbepaald	Neolithicum laat: 2850 - 2000 vC	IJzertijd vroeg: 800 - 500 vC		Terrein met restanten van een grafveld, waarvan nu nog drie heuvels zichtbaar zijn. Gezien de geringe afmeting van de heuvels, de structuur van het heuvellichaam en het ontbreken van een randstructuur.

Bijlage 6b

Catalogus waarnemingen

Waarneming	x-coördinaat	y-coördinaat	Nauwkeurigheid	complextype	cultuur	omschrijving	toelichting	vinder	jaar vondst	BEGIN PERIODE	EIND PERIODE
1272	234400	491000	100	Urnenveld	EEM	AWH		Broek, van den	1975	BRONSL	IJZV
1273	235700	488720	10	Urnenveld	XXX	OPHOGING		Broek, van den	1975	BRONSL	IJZV
1274	236020	486060	10	Urnenveld	EEM	AWH	'URN WSCH'	Broek, van den	1975	BRONSL	IJZV
1275	236020	484730	10	Urnenveld	XXX	XXX		Broek, van den	1975	BRONSL	IJZV
1276	236080	479520	10	Urnenveld	XXX	XXX		Broek, van den	1975	BRONSL	IJZV
1277	235200	478780	10	Urnenveld	XXX	XXX		Broek, van den	1975	BRONSL	IJZV
2531	233460	482530	10	Havezathe/ridderhofstad	---	BOUWMAT		Onbekend	onbekend	LME	LME
2531	233460	482530	10	Havezathe/ridderhofstad	---	FUNDERIN		Onbekend	onbekend	LME	LME
2532	235300	482420	10	Nederzetting, onbepaald	---	BAK	'HOUTEN NAPJE AFKOMSTIG UIT SITUERING 301' (= AFGEZANDE HOGE KAMP)	Verlinde	onbekend	LME	LME
2532	235300	482420	10	Nederzetting, onbepaald	---	GRONDSPR	'AFGEZANDE HOGE KAMP'	Verlinde	onbekend	LME	LME
2533	236050	482330	10	Onbekend	XXX	BIJL	'FRAAI BEWERKT VAN 150 MM LENGTE MET EEN SCHERPE KANT VAN 55 MM'	Onbekend	onbekend	BRONSV	IJZV
2533	236050	482330	10	Waterburcht	---	GEBOUW	'GEBOUW'; BEGINT 19E EEUW GESLOOPT, HOORDE BIJ TERREIN GENAAMD 'T SLOT' (RP)	Onbekend	onbekend	LMEB	NTB
2533	236050	482330	10	Waterburcht	---	GRACHT	'GRACHTENSTELSEL'; GEDEMPT CA. 1965, HOORDE BIJ TERREIN GENAAMD 'T SLOT' (RP)	Onbekend	onbekend	LMEB	NTB
2533	236050	482330	10	Waterburcht	---	GRACHT	'GRACHTENSTELSEL'; NU (1965) GEDEMPT, BEHOORDE BIJ TERREIN 'T SLOT' (RP)	Onbekend	onbekend	LMEB	NTB

2533	236050	482330	10	Waterburcht	---	LEPEL	'LEPEL VAN HOUT'; AFKOMSTIG UIT HOUTEN WATERPUT OP TERREIN 'T SLOT (RP)	Onbekend	onbekend	LMEB	NTA
2533	236050	482330	10	Waterburcht	---	WATERPUT	'HOUTEN PUT'; GEVONDEN OP TERREIN GENAAMD 'T SLOT (L.A.STROINK 1962, 67) RP	Onbekend	onbekend	LMEB	NTA
2534	236950	483800	50	Kasteel	---	GRACHT	'GRACHTENSTELSELS'	Onbekend	onbekend	LMEA	LMEB
2535	236450	483580	10	Borg/stins/versterkt huis	---	GRACHT	'GRACHTENSTELSELS'; BEHOREND BIJ DUBIEUS RIDDERMATIGE HUIS, NU BOERDERIJ RP	Onbekend	onbekend	LMEB	NTA
2536	235170	481450	10	Huisplaats, onverhoogd	---	FUNDERIN	'FUNDAMENTEN'; HERENHUIS LEYERWEERD, GESLOOPT ROND 1880 (RP)	Onbekend	onbekend	LMEB	NTB
2537	235000	486000	1000	Onbekend	XXX	AWH	'GERMAANS URN'	Onbekend	onbekend	IJZ	IJZ
2539	237000	486000	1000	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Onbekend	onbekend	XME	NTA
2540	231000	483500	100	Onbekend	---	KGP	'ONVERSIERDE KOGELPOTTEN'	Verlinde	1969	VMEC	LME
2540	231000	483500	100	Onbekend	EGK	HAMERBL	L 12,3; GR B 4,7; GR H 4,5 CM; DM STEELGAT 2,2 CM; 'DIABAAS'; 'LME' (E.D.)	Verlinde	1969	NEOLA	NEOLA
2540	231000	483500	100	Onbekend	XXX	XXX	'STEENTJES EN RECENT'	Verlinde	1969	XME	NTC
2542	237400	482100	100	Onbekend	XXX	BIJL	'IETS KLOKVORMIG BIJLICHAAM'; L:8,5; B:5,4; D:2,4 CM; 'NEO' (E.D.:VML. NEOM-L)	Verlinde	1972	NEOM	BRONS
2543	235500	482600	100	Nederzetting, onbepaald	---	BADORF	VLGS CAA LOSSE VONDS T IJZ; VLGS BRAAT 1933 1E/12E EEUWSE NEDERZETTING (RP)	Verlinde	onbekend	VMEC	VMED
2543	235500	482600	100	Nederzetting, onbepaald	---	BAK	M: STERK GEDEFORMEERDE 11E EEUWSE NAP, AFK. UIT WATERPUT. (RP)	Verlinde	onbekend	VMED	LMEA

2543	235500	482600	100	Nederzetting, onbepaald	---	---	PINGSDRF	VLGS CAA LOSSE VONDST IJZ; VLGS BRAAT 1933 11E/12E EEUWSE NEDERZETTING (RP)	Verlinde	onbekend	VMED	LMEA
2543	235500	482600	100	Nederzetting, onbepaald	---	---	WATERPUT	VLGS CAA LOSSE VONDST IJZ; VLGS BRAAT 1933 11E/12E EEUWSE NEDERZETTING (RP)	Verlinde	onbekend	VMED	LMEA
2543	235500	482600	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	---	KGK	VLGS. CAA LOSSE VONDST IJZ.; VLGS BRAAT 1933 11E/12E EEUWSE NEDERZETTING RP	Verlinde	onbekend	VMED	LMEA
2544	230300	484500	100	Onbekend	XXX	---	AWH		Verlinde	1973	IJZ	IJZ
2544	230300	484500	100	Onbekend	XXX	---	SLAK	'IJZ' (E.D.)	Verlinde	1973	IJZ	IJZ
2544	230300	484500	100	Onbekend	XXX	---	XXX	'IJZ'(E.D.:EVT (OOK) IJZ. HOEWEL NIET WSCH.); 'FRAGMENT' IS HIER EXEMPLAAR	Verlinde	1973	PALEO	BRONS
2545	232100	483500	100	Onbekend	---	---	AW		Verlinde	1973	LME	LME
2545	232100	483500	100	Onbekend	---	---	GRS	'BLAUWGRIJS'	Verlinde	1973	LME	LME
2545	232100	483500	100	Onbekend	---	---	KGK		Verlinde	1973	VMEC	LME
2545	232100	483500	100	Onbekend	---	---	MAALSTN	'BAZALTLAVA'	Verlinde	1973	LME	LME
2545	232100	483500	100	Onbekend	---	---	PINGSDRF		Verlinde	1973	LME	LME
2546	231020	484170	10	Onbekend	XXX	---	BIJL	'NEO' (E.D.);'FLINT FLACHBEIL'; OM:GESLEPEN, SNEDE BIJGESLEPEN;ZIE HET CAA	Verlinde	1975	NEOM	NEOL
2548	235000	479000	1000	Onbekend	XXX	---	AWH		Onbekend	onbekend	IJZ	IJZ
2548	235000	479000	1000	Onbekend	XXX	---	WATERPUT	'DE WANDEN UIT VRIJ DIKKE PLANKEN MET LAURIERVORMIGE UITEINDEN'	Onbekend	onbekend	IJZ	IJZ
2559	235500	476810	10	Onbekend	ZEI	---	HALFFABR	'HALFFABRIKAAT' (E.D.: STAAF, ZIE VERLINDE, 'T INSCHRIEN 1980);DEPOTVONDST	Verlinde	1969	IJZV	IJZM
2559	235500	476810	10	Onbekend	ZEI	---	KRAAL	DEPOTVONDST; ZIE VERLINDE 'T INSCHRIEN 1980; 'IJZL' (E.D.)	Verlinde	1969	IJZV	IJZM
2559	235500	476810	10	Onbekend	ZEI	---	NAALD	DEPOTVONDST; ZIE VERLINDE, 'T INSCHRIEN 1980; 'IJZL' (E.D.)	Verlinde	1969	IJZV	IJZM

2559	235500	476810	10	Onbekend		ZEI	RING	'IJZL' (E.D.); DEPOTVONDST; ZIE VERLINDE; 'T INSCHRIEN 1980	Verlinde	1969	IJZV	IJZM
2562	236100	479400	100	Nederzetting, onbepaald	---	AWH		MELDING SITE BERUST WSCH OP MISVERSTAND; MEDED A BRUYN AAN A VERLINDE (RP)	Onbekend	onbekend	VMEB	VMED
2562	236100	479400	100	Nederzetting, onbepaald	---	KGPDOR		MELDING SITE BERUST WSCH OP MISVERSTAND; MEDED A BRUYN AAN A VERLINDE (RP)	Onbekend	onbekend	VMEC	VMED
2562	236100	479400	100	Nederzetting, onbepaald	---	KOM		MELDING SITE BERUST WSCH OP MISVERSTAND; MEDED A BRUYN AAN A VERLINDE (RP)	Onbekend	onbekend	VMEB	VMEC
2567	235400	478700	100	Onbekend	---	AWH		RELATIE MET GRAFVELD ENTER 1959 ? ZIE CAA-GEGEVENS (RP)	Onbekend	onbekend	ROMM	VMEA
2567	235400	478700	100	Onbekend	---	BOT		'BOT HALF VERGAAN'	Onbekend	onbekend	ROMM	VMEA
2567	235400	478700	100	Onbekend	---	USLARIEN		'URN ONVERSIERD LAAT GERMAANS'; RELATIE MET GRAFVELD ENTER 1959 ? (RP)	Onbekend	onbekend	ROML	VMEA
2567	235400	478700	100	Onbekend	XXX	AWH		RELATIE MET GRAFVELD ENTER 1959 ? ZIE CAA-GEGEVENS (RP)	Onbekend	onbekend	ROMM	VMEA
2567	235400	478700	100	Onbekend	XXX	USLARIEN		'URN ONVERSIERD LAAT GERMAANS'; RELATIE MET GRAFVELD ENTER 1959 ? (RP)	Onbekend	onbekend	ROMM	VMEA
2568	234950	478100	50	Grafveld, crematies	---	AWH		'GERMAANSE BRANDURNTJES'	Onbekend	onbekend	ROMM	ROML
2568	234950	478100	50	Grafveld, crematies	---	XXX		'BRONZEN VOORWERPEN GEVONDEN BIJ DE URNTJES'	Onbekend	onbekend	ROMM	ROML
2568	234950	478100	50	Onbekend	EEM	KRAAL		'NIET' (E.D.); 'RING' (ZIE VERLINDE 1980); VML DEPOT	Onbekend	onbekend	IJZV	IJZV
2569	235850	479100	50	Crematiegraf	---	AWH		'URN'; LOSSE VONDST, IN DE BUURT VAN VERM GRAFVELD GEVONDEN IN 1959 (RP)	Onbekend	onbekend	ROMM	VMEA
2569	235850	479100	50	Crematiegraf	---	CREMREST		'WSCH BEHOOREND BIJ URN'; RELATIE MET GRAFVELD 1959 ? (RP)	Onbekend	onbekend	ROMM	VMEA

2570	237850	478130	10	Huisplaats, onverhoogd	---	GEBOUW	HERENHUIS CARTELAAR UIT 16E EEUW, GESLOOPT 19E EEUW BEHALVE SCHATHUIS (RP)	Onbekend	onbekend	NTA	NTB
2570	237850	478130	10	Huisplaats, onverhoogd	---	GRACHT	HERENHUIS 'CARTELAAR' UIT 16E EEUW, GRACHTEN NOG ZICHTBAAR IN 1965 (RP)	Onbekend	onbekend	NTA	NTB
2574	235000	478000	1000	Urnenveld	XXX	XXX		Onbekend	onbekend	XXX	XXX
2581	235000	479000	1000	Crematiegraf	ROM	FIBSCHYF	'BROCHE VERSIERD' ZIE VAN ES & VERLINDE 1977, 80 SITE 28 (MM)	Onbekend	onbekend	ROMMB	ROMLA
2581	235000	479000	1000	Crematiegraf	ROM	PROF3H	'POT' SITULA WIJSTER IB3/IC; ZIE VAN ES & VERLINDE 1977, 80 SITE 28 (MM)	Onbekend	onbekend	ROMMB	ROMLA
2619	236200	478000	100	Onbekend	---	PAFFRATH		Verlinde	1973	LMEA	LMEA
2619	236200	478000	100	Onbekend	---	PINGSDRF		Verlinde	1973	LMEA	LMEA
2619	236200	478000	100	Onbekend	XXX	XXX	'LMEA' (E.D.: ANDERE DATERING MOGELIJK, ZIE OVERIGE VONDSTEN)	Verlinde	1973	NEO	BRONS
2620	236200	478000	100	Onbekend	XXX	XXX	'WSCH LAAT NEO OF IJZERTIJD' (E.D.: ANDERE DATERING MGL.)	Verlinde	1973	NEOL	NEOL
2621	235930	479250	10	Grafveld, crematies	---	CREMREST	BEHORENDE BIJ FUNNEL CUP TYPE I	Verlinde	onbekend	ROML	ROML
2621	235930	479250	10	Grafveld, crematies	---	KOM	'4E 5E EEUWS FUNNEL CUP OVERSIERD' O:GEPOLIJST V:VEEL STEENGRUIS	Verlinde	onbekend	ROMLB	VMEA
2621	235930	479250	10	Grafveld, crematies	---	KOM	'BEKERACHTIG KOMMETJE' V:VEEL STEENGRUIS D: OP HALVE HOOGTE 3 DOORB OORTJES	Verlinde	onbekend	ROML	ROML
2621	235930	479250	10	Grafveld, crematies	---	KOM	O:BRZW GEPOLIJST V:GERINGE STEENGRUISVERS D:KNOBBELS, KRUIS EN KRASLIJNEN	Verlinde	onbekend	ROML	VMEA

2621	235930	479250	10	Grafveld, crematies	---	KOM	'SOORT FUNNEL CUP TYPE I' O:GEPOLIJST DONKERBRUIN V:FIJN STEENGRUIS	Verlinde	onbekend	ROML	ROML
2634	235890	478250	10	Onbekend	XXX	AWH	UIT GROENACHTIGE GRIJZE CULTUURLAAG VAN MAX. 20 CM DIKTE (ZIE HET CAA)	Verlinde	1974	IJZ	IJZ
2634	235890	478250	10	Onbekend	XXX	AWH	UIT GROENACHTIGE, GRIJZE CULTUURLAAG VAN MAX. 20 CM DIKTE (ZIE HET CAA)	Verlinde	1974	IJZ	IJZ
2634	235890	478250	10	Onbekend	XXX	KOOKSTN	AFKOMSTIG UIT GROENACHTIGE, GRIJZE CULTUURLAAG VAN MAX. 20 CM DIKTE	Verlinde	1974	IJZ	IJZ
2634	235890	478250	10	Onbekend	XXX	PAFFRATH		Verlinde	1974	LMEA	LMEA
2639	236060	479880	10	Crematiegraf	---	CREMREST	ZIE VAN ES & VERLINDE 1977, 80 SITE 28 (MM)	Verlinde	onbekend	ROMMB	ROMLA
2639	236060	479880	10	Crematiegraf	---	FIBSCHYF	'MANTELSPELD VAN HET VEILIGHEISSPELTYPE'	Verlinde	onbekend	ROMMB	ROMLA
2639	236060	479880	10	Crematiegraf	---	KOM	'FUNNEL CUP TYPE 1C GLADW LGRS/ROOD-ACHTIG GEEL AW' V:ZEER FIJN STEENGRUIS	Verlinde	onbekend	ROMMB	ROMLA
3035	231100	484100	100	Onbekend	XXX	BIJL	O:'GESLEPEN';BREEDTOPPIG;ROODACHTIG;KLOKVORMIGE OMTREK;L 8 B 5 EN D 1,75 CM	Verlinde	1981	NEOMB	NEOLB
3690	235200	478800	100	Grafveld, onbepaald	EEM	AWH	O:'GLADWANDIG';V:'STEENGRUISMAGERING';ZIE VERLINDE 1987, URNENVELD NR. 23	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
3690	235200	478800	100	Grafveld, onbepaald	EEM	AWH	V:ZAND EN STEENGRUIS;O:'GEPOLIJST';ZIE VERLINDE 1987, URNENVELD NR. 23	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
3691	236050	484750	50	Urnenveld	EEM	CREMREST	ZIE PROEFSCHRIFT VERLINDE 1987, NRS. 53 EN 54; VML. BRONSL (E.D.)	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV

3691	236050	484750	50	Urnenveld		EEM	PROF3L	V:'FIJNE STEENGRUIJSVERSCHRALING';ZIE PROEFSCHRIFT VERLINDE 1987, NR. 53	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
3691	236050	484750	50	Urnenveld		EEM	PROF3L	V:'FIJNE STEENGRUIJSVERSCHRALING';ZIE PROEFSCHRIFT VERLINDE 1987, NR. 54	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
3691	236050	484750	50	Urnenveld		EEM	PROF3L	V:'FIJNE STEENGRUIJSVERSCHRALING';ZIE PROEFSCHRIFT VERLINDE 1987, NR. 55	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
4766	232800	489300	100	Onbekend		XXX	KLING	'MOGELIJK LAAT PALEOLITHISCH' (E.D.: ZIE VERLINDE, GRONDBOOR EN HAMER 1975)	Verlinde	1973	PALEOLB	PALEOLB
4924	237000	486000	1000	Onbekend		---	KGP		Verlinde	onbekend	LMEA	LMEA
4925	237000	486000	1000	Onbekend		---	KGPGW	'KOGELPOT PINGSDORFACHTIG'	Verlinde	onbekend	LMEA	LMEA
4926	237000	482000	1000	Onbekend		XXX	KLING	M:'GEBRUIKSRETOUCHE (E.D.: ZIE HET ORIGINELE FICHE IN HET CAA)	Verlinde	onbekend	NEOL	NEOL
4927	238700	482800	100	Onbekend		XXX	BIJL	'DUENNACKIGE FLINT OVALBEIL'; 'NEO' (E.D.)	Verlinde	onbekend	NEOMA	NEOLB
4928	235900	481500	100	Onbekend		---	SLIJPSTN	'SLIJPSTEEN DOORBOORD'	Verlinde	onbekend	VMEC	VMEC
4929	236000	482300	100	Onbekend		XXX	BIJLHIEL	'HIELBIJL' (ZIE HET ORIGINELE FICHE IN HET CAA); 'BRONSL' (E.D.)	Verlinde	onbekend	BRONSMMA	BRONSL
4930	235800	486500	100	Onbekend		EEM	PROF3L	ZIE PROEFSCHRIFT VERLINDE 1987, NR. 52	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
4931	231010	483470	10	Nederzetting, onbepaald		---	HUTTELM		Verlinde	onbekend	LME	LME
4931	231010	483470	10	Nederzetting, onbepaald		---	KGP		Verlinde	onbekend	LME	LME
4931	231010	483470	10	Nederzetting, onbepaald		---	PINGSDRF		Verlinde	onbekend	LME	LME

4931	231010	483470	10	Nederzetting, onbepaald	---	WEFGEW	'WEEFGEWICHT 1X RONDE EN 1X WSCH OVAALVORMIG'	Verlinde	onbekend	LME	LME
4931	231010	483470	10	Nederzetting, onbepaald	---	XXX		Verlinde	onbekend	LME	LME
4944	235000	478000	1000	Onbekend	ZEI	CREMREST	CREMATIERESTEN ZATEN IN RWI-URN (E.D.:ZIE HET CAA)	Verlinde	onbekend	IJZV	IJZM
4944	235000	478000	1000	Onbekend	ZEI	RWPROF3H	'IJZ' (E.D.); IN DEZE POT ZATEN CREMATIERESTEN (ZIE HET CAA)	Verlinde	onbekend	IJZV	IJZM
4945	235000	478000	1000	Onbekend	XXX	SCHRABR	'GROVE KRABBER'; 'NEOL' (E.D.: ZIE CAA WAAR STAAT:'DATERING:NEOLITHICUM?')	Verlinde	onbekend	NEO	NEO
4946	236000	479000	1000	Nederzetting, onbepaald	---	KGPDOR	ZIE 4946/1	Verlinde	onbekend	VMEC	VMED
4946	236000	479000	1000	Nederzetting, onbepaald	---	KGPDOR	ZIE BESCHR & AFB IN BROB 27, 1977, PP 7-89; (VERM. SITE 30) (RP)	Verlinde	onbekend	VMEC	VMED
4947	236000	479000	1000	Onbekend	XXX	SPITS	'NEOL ENOF BRONS' (E.D.: VML. NEOLB)	Verlinde	onbekend	NEOV	NEOLB
4948	236000	479000	1000	Onbekend	XXX	BIJL	'DUENNACKIGE FLINT RECHTECKBEIL'; 'NEOL' (E.D.:ZIE VOOR BESCHRIJVING HET CAA)	Verlinde	onbekend	NEOM	NEOL
4949	236000	479000	1000	Onbekend	XXX	BIJL	'VOORWERP BIJL GELIJKEND'; 'NIET' (E.D.)	Verlinde	onbekend	NEOV	BRONS
4950	236000	479000	1000	Onbekend	XXX	HAMERBL	'BIJNA GAAF';ZIE VAN DER WAALS 1972, NR. 07;'NEOV' (E.D.)	Verlinde	onbekend	NEOV	NEOV
4951	236000	479000	1000	Onbekend	XXX	BIJL	'SMAL- OF BREETTOPPIG'; 'NEOL' (E.D.: NEOM-NEOL?)	Verlinde	onbekend	NEOM	BRONS
4952	236000	479500	100	Grafveld, onbepaald	XXX	KOM	VERM VOETSCHAALTJE M 3 KNOBBELOREN ZIE BROB 27, 55, FIG 43 (SITE 29) (RP)	Verlinde	onbekend	ROMLB	VMEA

4953	239000	480000	1000	Onbekend		XXX	BIJL	'DICKBLATTIGE FLINT RECHTECKBEIL'; 'O:'DEELS BEHAKT'; 'NEOL' (E.D.); ZIE CAA	Verlinde	onbekend	NEOM	NEOL
4954	239000	480000	1000	Onbekend		XXX	BIJL	'WSCH LYDIET'; 'NEO' (E.D.: NEOM-NEOL?)	Verlinde	onbekend	NEOM	BRONS
4955	239000	480000	1000	Onbekend		XXX	BIJL	'BREEDTOPPIG'; 'NEOL' (E.D.: DIT TYPE DATEERT WSCH. VOORAL UIT NEOM-NEOL)	Verlinde	onbekend	NEOM	BRONS
4956	235440	476870	10	Onbekend		XXX	BIJL	'BREEDTOPPIG DONKERGROEN GESTEENTE'; 'NEOL BRONS' (E.D.: VML. NEOM-NEOL)	Verlinde	1969	NEOM	BRONS
4956	235440	476870	10	Onbekend		XXX	SIKKEL	'BRUIN GEVLEKT'; 'NEOL BRONS' (E.D.)	Verlinde	1969	BRONS	IJZM
4957	236080	479520	10	Onbekend		EEM	PROF2L	'CA 3/4 BIJGEGIPST'; D:2 RIJEN NAGELINDRUKKEN; ZIE VERLINDE 1987, NR. 58	Verlinde	onbekend	BRONS	BRONS
4957	236080	479520	10	Onbekend		EEM	PROF3L	'POTJE GEPLAKT EN IETS BIJGEGIPST'; ZIE PROEFSCHRIFT VERLINDE 1987, NR. 59	Verlinde	onbekend	BRONS	IJZV
4959	235500	478800	100	Onbekend		EEM	PROF1L	V:'STEENGRUISVERSCHR'; 'IJZM' (E.D.: ZIE PROEFSCHRIFT VERLINDE 1987, NR. 62)	Verlinde	onbekend	BRONS	IJZV
4960	236050	479500	50	Grafveld, onbepaald		XXX	KOM	ZIE CAA 28D/129Z; AFB IN BROB 27, 1977, P.50, FIG. 30; (SITE 29) (RP)	Verlinde	onbekend	ROMLB	VMEA
4961	236150	479500	50	Nederzetting, onbepaald		---	AWH	'MET RICHEL EN INDRUKKEN'	Verlinde	onbekend	VMEB	VMEC
4961	236150	479500	50	Nederzetting, onbepaald		---	KGP	'KOGELPOT MET STEENGRUISVERSCHRALING'	Verlinde	onbekend	VMEC	VMED
4961	236150	479500	50	Nederzetting, onbepaald		---	KOM	'1X MET 2 RONDE STEMPELINDRUKKEN EN 1X MET DOORBOORD KNOBBELOOR'	Verlinde	onbekend	VMEA	VMEA
13114	232300	489000	100	Onbekend		XXX	KLING	E.D.: NEDERZETTINGSVONDST?	Verlinde	onbekend	MESO	MESO

13114	232300	489000	100	Onbekend	XXX	STEKER	'TWEESLAG MIDDENSTEKER' (E.D.); NEDERZETTINGSVONDST?	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13114	232300	489000	100	Onbekend	XXX	TRAPEZIU	'MESO' (E.D.); NEDERZETTINGSVONDSTEN?	Verlinde	onbekend	MESOM	MESOL
13114	232300	489000	100	Onbekend	XXX	XXX	'CA 100'; E.D.: NEDERZETTINGSVONDSTEN?	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13115	233800	489400	100	Onbekend	XXX	KLING	E.D.: NEDERZETTINGSVONDSTEN?	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13115	233800	489400	100	Onbekend	XXX	SCHRABR	E.D.: NEDERZETTINGSVONDSTEN?	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13115	233800	489400	100	Onbekend	XXX	TRAPEZIU	'MESO' (E.D.); NEDERZETTINGSVONDSTEN?	Verlinde	onbekend	MESOM	MESOL
13115	233800	489400	100	Onbekend	XXX	XXX	'CA 100'; E.D.: NEDERZETTINGSVONDSTEN?	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13185	236450	490210	10	Onbekend	XXX	SCHRABR	'NIET' (E.D.: EVT (OOK) IJZ. HOEWEL NIET WSCH)	Onbekend	onbekend	PALEO	BRONS
13185	236450	490210	10	Onbekend	XXX	SPITS	L 5 CM; B 3 CM; 'SPEERPUNT' (VML BLADSPITS); 'NIET' (E.D.)	Onbekend	onbekend	PALEO	BRONSMB
13185	236450	490210	10	Onbekend	XXX	WERKTUIG	ZANDSTENEN SCHIJFJE MET CENTRAAL EEN KUILTJE (DM 3,7 D 0,7 CM); 'NIET' (E.D.)	Onbekend	onbekend	PALEO	BRONS
13186	235700	488720	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	onbekend	NEOL	IJZV
13187	235470	488600	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	1975	NEO	BRONS
13188	235480	488530	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	onbekend	NEO	BRONS
13189	234000	492000	1000	Wal/omwalling	XXX	WAL	(datering onbekend)	KLOK	onbekend	NEO	NTB
13190	235120	488990	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	1975	NEOL	BRONSMB
13191	235570	488740	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	1974	NEOL	IJZV

13192	235490	489030	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Onbekend	onbekend	NEO	NEO
13194	235520	488690	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1975	XXX	XXX
13195	235450	488800	50	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	1975	BRONS	IJZ
13197	232800	489300	100	Onbekend	XXX	KLING	'MOGELIJK LAAT PALEOLITHISCH' (E.D.: ZIE VERLINDE, GRONDBOOR EN HAMER 1975)	Verlinde	1973	PALEOLB	PALEOLB
13197	232800	489300	100	Onbekend	XXX	WERKTUIG	'ARTEFACTEN' (E.D.:D.W.Z. GERET. WERKTUIGEN, MED. VERLINDE);ZIE VERDER CAA	Verlinde	1973	NEO	NEO
13197	232800	489300	100	Onbekend	XXX	XXX		Verlinde	1973	NEO	NEO
13198	234380	489180	10	Onbekend	XXX	BIJL	'DIKBLADIG VARIANT A/B'; L:14,5;B SNEDE:7,5;D:4,5 CM;'NEO' (E.D.);ZIE CAA	Verlinde	1969	NEOM	NEOL
13200	231630	489840	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	onbekend	NEOL	NEOL
13201	231540	489760	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING		Verlinde	onbekend	NEOL	BRONSM
13203	235570	488650	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	AWH	'URN, H:CA 10CM'	Onbekend	onbekend	XXX	XXX
13204	234700	488050	50	Onbekend	XXX	AFSLAG		Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13204	234700	488050	50	Onbekend	XXX	KERN		Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13204	234700	488050	50	Onbekend	XXX	SCHRABR		Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13204	234700	488050	50	Onbekend	XXX	WERKTUIG	'TIENTALLEN'	Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13204	234700	488050	50	Onbekend	XXX	XXX		Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13205	235920	488610	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING	(datering onbekend)	Onbekend	onbekend	NEO	IJZ
13206	235720	488960	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING	(datering onbekend)	Onbekend	onbekend	NEO	BRONS
13207	235490	488730	10	Grafheuvel, onbepaald	XXX	OPHOGING	(datering onbekend)	Onbekend	onbekend	NEO	IJZ

13208	236700	489700	100	Onbekend	XXX	SCHRABR		Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13208	236700	489700	100	Onbekend	XXX	WERKTUIG	HET CAA: 'ARTEFACTEN' (D.W.Z. GERETOUCHEERDE WERKTUIGEN, MED. VERLINDE)	Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13208	236700	489700	100	Onbekend	XXX	WERKTUIG	'MICROLITHEN' (E.D.: VML_SPITS(EN) EN/OF STEIL GERETOUCHEERDE KLING(EN))	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13208	236700	489700	100	Onbekend	XXX	XXX		Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13208	236700	489700	100	Onbekend	XXX	XXX		Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13210	233200	488100	100	Onbekend	XXX	FIBDRAAD	'BIJNA GAAF';D:'3 AANGEGOTEN KNOBBELS';L:9,8 CM;'IJZL' (E.D.); ZIE HET CAA	Verlinde	1971	IJZL	ROMV
13211	233900	489650	50	Onbekend	XXX	BIJL	'GABBRO';M:'BESCHADIGDE..SNEDE';L:7,6;B:4;D:2,2 CM;'NEO' (E.D.);ZIE HET CAA	Verlinde	1972	NEOM	BRONS
13214	234300	491050	50	Onbekend	---	AWH	'VAATWERK ROMEINS'	Verlinde	onbekend	ROM	ROM
13214	234300	491050	50	Onbekend	---	BOT		Verlinde	onbekend	ROM	ROM
13215	235150	491900	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFSLAG	O:'ONZORGVULDIG BEWERKT'; ZIE HET CAA VOOR HET AANTAL	Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13215	235150	491900	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	KERN		Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13215	235150	491900	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING	'ENIGE KLINGETJES'	Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13215	235150	491900	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG	'MEEST SLECHT GERETOUCHEERDE ARTEFACTEN' (E.D.:NAAR MED. VERLINDE); 'CA 40'	Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13215	235150	491900	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	O:'ONZORGVULDIG BEWERKT'; ZIE HET CAA VOOR HET AANTAL	Verlinde	onbekend	NEO	NEO
13227	235000	491000	1000	Grafveld, onbepaald	EEM	CREMREST	DEEL VAN URNENVELD; ZIE VERLINDE 1987 (PROEFSCHRIFT), NR. 51	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV

13227	235000	491000	1000	Grafveld, onbepaald	EEM	PROF3H	'HALS ONTBREEKT';V:STEENGRUIS;O:GEPOLIJST;ZIE VERLINDE 1987, NR. 51	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
13228	235000	491000	1000	Onbekend	---	AWH	'BRUINGRIJS MET INDRUKKEN TEGEN BUITENRAND' V:FIJN STEENGRS EN ORGANISCH	Verlinde	1973	ROM	ROM
13229	235000	489000	1000	Onbekend	XXX	AFSLAG	'NEO' (E.D.); M:'MET GEBRUIKS RETOUCHE'	Verlinde	1973	NEO	NEO
13229	235000	489000	1000	Onbekend	XXX	SPITS	'FRAGMENT' (ZIE HET ORIGINELE FICHE IN HET CAA); 'MESO' (E.D.)	Verlinde	1973	MESOM	MESOL
13229	235000	489000	1000	Onbekend	XXX	SPITS	L: 2,3 CM; 'NEO' (E.D.)	Verlinde	1973	NEOLA	BRONSM
13229	235000	489000	1000	Onbekend	XXX	SPITS	'NEO'(E.D.);L:3 CM;'LANGE VLEUGELS';'UIT HOOGSTE TUMULUS BIJ DE VOSSENBELT'	Verlinde	1973	NEOLB	BRONSMB
13230	234000	491000	1000	Grafveld, onbepaald	EEM	CREMREST	DEEL VAN CREMATIEGRAF (EVT. VAN URNENVELD); ZIE VERLINDE 1987, NR. 50	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
13230	234000	491000	1000	Grafveld, onbepaald	EEM	PROF3L	MET OCR;O:GEPOLIJST;V:STEENGRUIS;H:9,5;DM RAND:9,5 CM;VERLINDE 1987,NR.50	Verlinde	onbekend	BRONSL	IJZV
13464	234000	492000	1000	Industrie/nijverheid	XXX	AFSLAG	AANTAL < 200 (HET TOTALE COMPLEX OMVAT 200 STUKS)	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13464	234000	492000	1000	Industrie/nijverheid	XXX	KERN	AANTAL < 200 (HET TOTALE COMPLEX OMVAT 200 STUKS)	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13464	234000	492000	1000	Industrie/nijverheid	XXX	KLING	AANTAL < 200 (TOTALE COMPLEX OMVAT 200 STUKS)	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13464	234000	492000	1000	Industrie/nijverheid	XXX	KLOPSTN		Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13464	234000	492000	1000	Industrie/nijverheid	XXX	WERKTUIG	'ARTEFACTEN' (E.D.: D.W.Z. GERETOUCHEEERDE WERKTUIGEN, MED. A.D. VERLINDE)	Verlinde	onbekend	MESO	MESO

13464	234000	492000	1000	Industrie/nijverheid	XXX	WERKTUIG	'MICROLITHEN' (E.D.: VML. SPITS(EN) EN/OF STEIL GERETOUCHEERDE KLING(EN))	Verlinde	onbekend	MESO	MESO
13602	236100	481900	100	Onbekend	XXX	HAMERBL	'GABBRO WSCH';L:12,5;B:BIJNA 6;D SNEDE:4,2;D NEK:5,4;DM GAT:2,3 CM;ZIE CAA	Verlinde	1983	BRONSV	BRONSM
13654	237600	488000	100	Onbekend	EEM	BIJLKOKR	D:'ZAAGTANDVERSIERING';L:10;DM MOND:3;B SNEDE:4,5 CM;ZIE ARCH. KRONIEK 1987	Verlinde	1983	BRONSL	BRONSL
13781	237500	487250	50	Onbekend	XXX	BIJL	GABBRO WSCH;O:'GESLEPEN;M:'VERWEERD';L:19,4;B NEK:5;B:7,4;D: 4,4 CM;ZIE CAA	Verlinde	1986	NEOM	BRONS
13829	236000	478530	10	Nederzetting, onbepaald	INH	AWH		Verlinde	1988	ROMM	ROML
13829	236000	478530	10	Nederzetting, onbepaald	INH	AWH	'RANDFR MET INDRUKKEN TEGEN BUITENKANT RAND'	Verlinde	1988	ROM	ROM
17967	237300	488500	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFSLAG		Verlinde	1980	MESO	MESO
17967	237300	488500	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KERN		Verlinde	1980	MESO	MESO
17967	237300	488500	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING		Verlinde	1980	MESO	MESO
17967	237300	488500	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR		Verlinde	1980	MESO	MESO
17967	237300	488500	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	TRAPEZIU	'MESO' (E.D.)	Verlinde	1980	MESOM	MESOL
17967	237300	488500	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG	'MICROLITHEN' (E.D.: VML. SPITS(EN) EN/OF STEIL GERETOUCHEERDE KLING(EN))	Verlinde	1980	MESO	MESO
17972	231600	483240	10	Onbekend	XXX	BIJLDBRD	'EDELHERTGEWEI'; 'MESO..IJZM' (E.D.)	Verlinde	1989	MESO	IJZ

17974	237250	483750	50	Onbekend	XXX	BIJL	O:'WSCH HALFFABRIKAAT';ZWARTE KWARTSIET OF LYDIET';L:8,1;B:3,8 EN D:2,5 CM	Verlinde	1989	NEOM	BRONS
17978	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH	D:'OA RANDEN + INDRUKKEN'	Verlinde	1989	IJZ	IJZ
17978	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING	ZIE VOOR INFORMATIE HET CAA	Verlinde	1989	MESO	MESO
17978	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLOPSTN	ZIE HET CAA VOOR MEER INFORMATIE	Verlinde	1989	MESO	MESO
17978	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHAAF	'GRANITISCHE BROK MET SCHAAFVLAK'; ZIE HET CAA VOOR INFORMATIE	Verlinde	1989	MESO	MESO
17978	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR	ZIE VOOR INFORMATIE HET CAA	Verlinde	1989	MESO	MESO
17978	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	'GEREEDSCHAP' (E.D.: = STUKS, ZIE HET CAA)	Verlinde	1989	MESO	MESO
17979	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	KB	KB	D:'VERSIERD MET GROEFLIJNEN DIV INDRUKKEN';'NEOL.' (E.D.); AANTAL < 30	Verlinde	1989	NEOLB	NEOLB
17979	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	WKD	AWH	D: EYT. VERSIERD MET GROEFLIJNEN EN DIV. INDRUKKEN';ZIE HET CAA;AANTAL < 30	Verlinde	1989	BRONSV	BRONSV
17979	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	WKD	WKD	AANTAL < 30	Verlinde	1989	BRONSV	BRONSV
17979	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR	'NEOL BRONSV' (E.D.: ZIE DE BEGELEIDENDE VONDSTEN)	Verlinde	1989	NEOLB	BRONSV
17979	235900	477300	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	'NEOL BRONSV' (E.D.:ZIE BEGELEIDENDE VONDSTEN);ZIE VOOR AANTAL HET CAA	Verlinde	1989	NEOLB	BRONSV
19285	232700	491350	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	'MESOM MESOL' (E.D.: ZIE HET ORIGINELE FICHE IN HET CAA)	Verlinde	1990	MESO	MESO
19287	235200	485730	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	COMBIWRK	'KLEINE SCHRABBER/BOOR'	Verlinde	1990	NEO	NEO

19287	235200	485730	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	NEO	NEO
19288	236400	485350	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFSLAG		Verlinde	1990	MESO	MESO
19288	236400	485350	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING		Verlinde	1990	MESO	MESO
19288	236400	485350	50	Nederzetting, onbepaald	XXX		'NATUURSTEENFRAGMENTEN'	Verlinde	1990	MESO	MESO
19289	236400	483200	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH		Verlinde	1990	IJZ	IJZ
19289	236400	483200	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING	'KLEINE KLING'; 'MESO NEO IJZ WSCH' (E.D.:EVT. IJZ, HOEWEL DIT NIET WSCH. IS)	Verlinde	1990	MESO	NEO
19289	236400	483200	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	'MESO NEO IJZ WSCH' (E.D.: EVT. OOK IJZ, HOEWEL DIT NIET WSCH. IS)	Verlinde	1990	MESO	NEO
19290	237050	483800	50	Nederzetting, onbepaald	---	IJZEROER		Verlinde	1990	LMEA	LMEA
19290	237050	483800	50	Nederzetting, onbepaald	---	KGP	'ENKELE SCHERFJES'	Verlinde	1990	LMEA	LMEA
19290	237050	483800	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	MESO	NEO
19291	234610	482220	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	SPITS	M.: 'VERBRAND'	Verlinde	1990	NEOV	NEOV
19291	234610	482220	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG		Verlinde	1990	MESO	NEO
19291	234610	482220	10	Onbekend	---	KGP	'ENKELE SCHERVEN'	Verlinde	1990	LMEA	LMEA
19292	232740	483770	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH	'RANDFRAGMENT'	Verlinde	1990	NEO	NEO
19292	232740	483770	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	'ENKELE STUKS'	Verlinde	1990	NEO	NEO
19292	232740	483770	10	Onbekend	---	KGP		Verlinde	1990	LMEA	LMEA
19292	232740	483770	10	Onbekend	---	PINGSDRF		Verlinde	1990	LMEA	LMEA

19293	232710	483130	10	Nederzetting, onbepaald	---	AWH	'RANDFR MET INDRUKKEN TEGEN DE BUITENRAND'	Verlinde	1990	ROM	ROM
19293	232710	483130	10	Nederzetting, onbepaald	---	AWH	'VAATWERK ROMEINS'	Verlinde	1990	ROM	ROM
19294	234770	482300	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG		Verlinde	1990	MESO	MESO
19294	234770	482300	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	MESO	MESO
19294	234770	482300	10	Onbekend	---	KGP	'ENKELE SCHERFJES'	Verlinde	1990	LMEA	LMEA
19295	234880	482120	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR		Verlinde	1990	MESO	NEO
19295	234880	482120	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	MESO	NEO
19295	234880	482120	10	Onbekend	---	AWG	'POST ME'	Verlinde	1990	NTA	NTA
19295	234880	482120	10	Onbekend	---	KGP	'ENKELE SCHERVEN KOGELPOT'	Verlinde	1990	LMEA	LMEA
19295	234880	482120	10	Onbekend	---	PINGSDRF		Verlinde	1990	LMEA	LMEA
19303	236750	484750	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING	'KLEIN'	Verlinde	1990	MESO	MESO
19303	236750	484750	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	MESO	MESO
19304	237500	480650	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	COMBIWRK		Verlinde	1990	MESO	MESO
19304	237500	480650	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	MESO	MESO
19305	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLOPSTN		Verlinde	1990	MESO	MESO
19305	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR		Verlinde	1990	MESO	MESO
19305	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG	'WERKTUIG' (E.D.: DETERMINATIE NAAR MEDEDELING VAN A.D. VERLINDE)	Verlinde	1990	MESO	MESO

19305	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG	'WERKTUIGJES'(E.D.:DE TERMINATIE NAAR MEDEDELING VAN VERLINDE);'KWARTSIET'	Verlinde	1990	MESO	MESO
19305	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	AANTAL < 250	Verlinde	1990	MESO	MESO
19306	238600	478150	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING	'GROTE KLING'	Verlinde	1990	MESO	MESO
19306	238600	478150	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG	'MICROLITH'(E.D.:VML. SPITS OF STEIL GERETOUCHEERDE KLING)	Verlinde	1990	XXX	XXX
19306	238600	478150	50	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	MESO	MESO
19307	237700	477380	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	SPITS		Verlinde	1990	MESO	MESO
19307	237700	477380	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1990	MESO	MESO
19414	231760	483780	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFSLAG	AANTAL < 20	Verlinde	1990	MESO	MESO
19414	231760	483780	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KERN	AANTAL < 20	Verlinde	1990	MESO	MESO
19414	231760	483780	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	AANTAL < 20	Verlinde	1990	MESO	MESO
21507	231120	483490	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH	'WO VAN TERRINE'	Verlinde	1991	IJZ	IJZ
21508	230720	484020	10	Nederzetting, onbepaald	---	AW		Verlinde	1991	LME	LME
21508	230720	484020	10	Nederzetting, onbepaald	---	AWG		Verlinde	1991	LME	LME
21508	230720	484020	10	Nederzetting, onbepaald	---	KGP		Verlinde	1991	LME	LME
21508	230720	484020	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFVAL	'MESO..' (E.D.)	Verlinde	1991	MESO	MESO
21509	231040	483010	10	Onbekend	---	KGP		Verlinde	onbekend	LMEA	LMEA
21509	231040	483010	10	Onbekend	---	PINGSDRF		Verlinde	onbekend	LMEA	LMEA

21509	231040	483010	10	Onbekend	XXX	XXX		Verlinde	onbekend	MESOL	MESOL
21510	231730	483130	10	Nederzetting, onbepaald	---	KGP	'CA 20 KOGELPOTSCHERVEN'	Verlinde	1991	LMEA	LMEA
21510	231730	483130	10	Nederzetting, onbepaald	---	PINGSDRF	'2 PINGSDRF SCHERVEN'	Verlinde	1991	LMEA	LMEA
21510	231730	483130	10	Nederzetting, onbepaald	---	SLAK	'PAAR IJZERSLAKKEN'	Verlinde	1991	LMEA	LMEA
21510	231730	483130	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	BROK	'MESO LMEA' (E.D.)	Verlinde	1991	MESO	LMEA
21510	231730	483130	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1991	MESO	MESO
21511	230840	482700	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFSLAG		Verlinde	1991	MESO	MESO
21512	230670	484540	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH		Verlinde	1991	XXX	XXX
21512	230670	484540	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLOPSTN		Verlinde	1991	MESO	MESO
21512	230670	484540	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Verlinde	1991	MESO	MESO
21513	236420	486800	10	Nederzetting, onbepaald	---	AWH	'TIENTALLEN SCHERVEN'	Verlinde	1990	ROMV	ROMV
21513	236420	486800	10	Nederzetting, onbepaald	---	SPINKLOS		Verlinde	1990	ROMV	ROMV
21513	236420	486800	10	Nederzetting, onbepaald	---	WEEFGEW	'1/2 WEEFGEWICHT'	Verlinde	1990	ROMV	ROMV
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	TJO	XXX		Verlinde	onbekend	PALEOL	PALEOL
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFSLAG		Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	BOOR		Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	BROK		Verlinde	onbekend	XXX	XXX

21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KERN		Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING		Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING	preparatiekling	Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR		Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SPITS		Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	STEKER		Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	fragmenten van kwartskiezels	Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	Glimmerschist	Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	vuursteenknoilen	Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	'WSCH VOORAL MESOV' (E.D.: ZIE SCRIPTIE JOH. MUSCH:TJONGER?)	Verlinde	onbekend	MESOV	MESOV
21514	237600	477100	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	Zandsteen	Verlinde	onbekend	XXX	XXX
21516	238780	478600	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING	'VUURSTEEN GEREEDSCHAP WO KLINGETJES'	Verlinde	1991	MESO	MESO
22172	236380	486870	10	Crematiegraf	XXX	CREMREST	Weinig crematie	Verlinde	1992	IJZM	IJZL
22172	236380	486870	10	Crematiegraf	XXX	GREPPEL	Driekwart kringreppel met brandgraf, binnendiam. 11 m.	Verlinde	1992	IJZM	IJZL
22172	236380	486870	10	Crematiegraf	XXX	HOUTSKL	40 gram houtskool van eik (botanisch onderzoek Kooijstra).	Verlinde	1992	IJZM	IJZL
22172	236380	486870	10	Crematiegraf	XXX	VAATWERK	Veel gesinterde scherven	Verlinde	1992	IJZM	IJZL

22172	236380	486870	10	Onbekend	---	---	GREPPEL	Ontginingsgreppel, gevuld met loodzand, doorsnijdt de kringgreppel	Verlinde	1992	LME	LME
22172	236380	486870	10	Onbekend	XXX	XXX	PAALGAT		Verlinde	1992	XXX	XXX
22176	235670	478560	10	Onbekend	---	---	PALENRIJ	Lange rij rechthoekige paalkuilen met loodzandvulling; c. 1500 AD	Verlinde	1992	LMEB	NTA
22176	235670	478560	10	Onbekend	XXX	XXX	KUIJL	Vondstoeze kuil, 10 m. ten zuiden van schuur	Verlinde	1992	XXX	XXX
22176	235670	478560	10	Onbekend	XXX	XXX	PAALGAT		Verlinde	1992	XXX	XXX
22176	235670	478560	10	Onbekend	XXX	XXX	SPIEKER	Zes-palige schuur van 4 x 1,75 m.	Verlinde	1992	IJZ	IJZ
22176	235670	478560	10	Onbekend	XXX	XXX	XXX	Enkele IJzertijd scherfjes	Verlinde	1992	IJZ	IJZ
22208	237200	489500	100	Onbekend	XXX	XXX	BIJL		Verlinde	1992	NEOM	NEOL
22213	237360	482820	10	Onbekend	---	---	VAATWERK	O. a. 1 grote randscherf van potje met cilindrische hals	Verlinde	1992	BRONSL	BRONSL
22213	237360	482820	10	Onbekend	---	---	XXX	O: deels gecraqueleerd	Verlinde	1992	MESO	MESO
22218	235770	480050	10	Nederzetting, onbepaald	INH	---	AWH		Verlinde	1993	ROM	ROM
22218	235770	480050	10	Onbekend	---	---	KGP	Kogelpotranden uit 11/12e eeuw	Verlinde	1993	VMED	LMEA
22219	233270	481950	10	Nederzetting, onbepaald	---	---	KGP		Verlinde	1993	LMEA	LMEA
22219	233270	481950	10	Nederzetting, onbepaald	---	---	PINGSDRF	Iets Pingsdorf	Verlinde	1993	LMEA	LMEA
22219	233270	481950	10	Nederzetting, onbepaald	---	---	XXX		Verlinde	1993	LMEA	LMEA
22219	233270	481950	10	Onbekend	XXX	XXX	XXX	Enig niet dateerbaar vuursteenmateriaal	Verlinde	1993	XXX	XXX
22220	233370	481750	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	SLAK		Verlinde	1993	IJZ	IJZ
22220	233370	481750	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	VAATWERK		Verlinde	1993	IJZ	IJZ
22220	233370	481750	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	XXX		Verlinde	1993	IJZ	IJZ
22220	233370	481750	10	Onbekend	XXX	XXX	AFVAL		Verlinde	1993	MESO	NEO

22231	237200	476900	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KERN			Verlinde	1993	MESO	MESO
22231	237200	476900	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING			Verlinde	1993	MESO	MESO
22231	237200	476900	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR	Knoopkrabber		Verlinde	1993	MESO	MESO
22231	237200	476900	100	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX			Verlinde	1993	MESO	MESO
22232	236950	476670	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AFSLAG			Verlinde	1993	PALEOL	PALEOL
22232	236950	476670	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KERN			Verlinde	1993	PALEOL	PALEOL
22232	236950	476670	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KLING			Verlinde	1993	PALEOL	PALEOL
22232	236950	476670	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX			Verlinde	1993	PALEOL	PALEOL
22777	237500	487500	100	Onbekend	XXX	KOM	Hoogte 11 cm.		Verlinde	1993	IJZ	IJZ
23110	236000	477000	1000	Grafveld, onbepaald	XXX	GRAF	Meerdere grafheuvels		Verlinde	1993	XXX	XXX
23111	237560	481710	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	SCHRABR			Verlinde	1993	MESO	MESO
23111	237560	481710	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	STEKER			Verlinde	1993	MESO	MESO
23111	237560	481710	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	WERKTUIG	Waaronder 1 microlith		Verlinde	1993	MESO	MESO
23111	237560	481710	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX			Verlinde	1993	MESO	MESO
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	BOT			Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	GREPPEL			Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	HUTTELM			Verlinde	1993	LMEA	LMEA

23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	KGP	Vrij veel scherven	Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	KUIL		Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	PAALGAT		Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	PINGSDRF	Enkele stuks (ca 2 % van totaal)	Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	PLANK	Resten van put (1.20 x 1.20 m); in doorsnede planconvexe, dikke planken	Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	WATERPUT	Kuuldiam. ca 3 m., diepte onder schaaflak 2.30 m.	Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	XXX	Iets tephriet	Verlinde	1993	LMEA	LMEA
23120	236130	479500	10	Nederzetting, onbepaald	---	XXX	Vuistgrote keien	Verlinde	1993	LMEA	LMEA
24661	236980	479870	10	Onbekend	XXX	BIJLDBRD	basisbij, losse vondst uit het dal van de pontlee	VREENEGOOR	1994	MESO	IJZ
26575	232630	488680	10	Onbekend	XXX	KLING	verbrand klingfragment, deel cortex aanwezig, gevonden in zandpad bij veen	Bosman	1995	MESO	MESO
27334	236240	479380	10	Kerk	---	STG		Bosman	1995	NTB	NTB
30205	235800	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	AWH		Verlinde	onbekend	ROM	ROM
30205	235800	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	AWH	Enkele tientallen scherven	Verlinde	onbekend	BRONSM	BRONSM
30205	235800	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	GRONDSPR	Enkele vrijliggende gronsporen in het buitengebied van een nederzetting	Verlinde	onbekend	BRONS	ROM
30205	235800	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	KUIL	Ondiepe afvalkuil	Verlinde	onbekend	BRONSM	BRONSM
30205	235800	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	KUIL	Ondiepe afvalkuil met inheemse scherven	Verlinde	onbekend	ROM	ROM

31433	236320	479350	10	Kapel	---	XXX	Resten St.Anthoniuskapel.	HULSHOFF	onbekend	LME	LME
33989	235600	478450	50	Onbekend	---	HAMERBL	losse vondst.	Verlinde	1996	BRONSL	IJZM
34006	235700	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	AW	Vondsten uit de IJzertijd en/of Rom.tijd (1e eeuw), geen latere vondsten.	Verlinde	1997	IJZ	ROMMA
34006	235700	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	AWH		Verlinde	1997	BRONSM	BRONSM
34006	235700	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	GRONDSR	Allerlei grondsporen, waarbij mogelijk een huis.	Verlinde	1997	BRONSM	ROMMA
34006	235700	478200	100	Nederzetting, onbepaald	---	KUIL	Een losse kuil met scherven uit de midden Bronstijd.	Verlinde	1997	BRONSM	BRONSM
37213	233450	482520	10	Havezathe/ridderhofstad	---	AWG	Divers keramiek (zie fiche CAA)	Verlinde	1998	LMEB	NTB
37213	233450	482520	10	Havezathe/ridderhofstad	---	BOUWMAT	Tevens glas en ijzer.	Verlinde	1998	LMEB	NTB
37213	233450	482520	10	Havezathe/ridderhofstad	---	GRACHT	Grachten deels aanwezig	Verlinde	1998	LME	NTA
41243	236600	485700	100	Onbekend	---	KGP		Verlinde	1972	LME	LME
41243	236600	485700	100	Onbekend	---	PSTG		Verlinde	1972	LME	LME
41243	236600	485700	100	Onbekend	---	STG		Verlinde	1972	LMEB	LMEB
47636	236380	485300	10	Basiskamp/-nederzetting	XXX	AFVAL	Het vuursteen is waarschijnlijk Mesolithisch.	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	PALEOLB	NEOL
47636	236380	485300	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KGPLAAT		RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	LMEA	LMEB
47636	236380	485300	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	PINGSRDF		RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	VMEB	LMEA
47636	236380	485300	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX	Datering onbekend	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	PALEO	NTC
47641	236230	485160	10	Basiskamp/-nederzetting	XXX	AFVAL	Het vuursteen is waarschijnlijk Mesolithisch.	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	PALEOLB	NEOL

47641	236230	485160	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH			RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	LME	LME
47641	236230	485160	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	PINGSDRF			RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	VMED	LMEA
47641	236230	485160	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	ROOD			RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	NT	NT
47643	236340	485640	10	Basiskamp/ nederzetting	XXX	AFVAL			RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	PALEOLB	NEOL
47643	236340	485640	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH			RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	LME	LME
47643	236340	485640	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KGPLAAT			RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	LME	LME
47643	236340	485640	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	PINGSDRF		Van een van de scherven is het niet geheel zeker of het Pingsdorp betreft.	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	VMED	LMEA
47643	236340	485640	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	SLAK		Datering onbekend	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	BRONSM	NTC
47643	236340	485640	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	STG			RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	LMEB	NTA
47643	236340	485640	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Datering onbekend	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2002	PALEO	NTC
48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AFSLAG		3 afslagen en 1 verbrand stuk	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	PALEO	IJZ

48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AW			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	LME	LME
48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AW			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	NT	NT
48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AW			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	VME	LME
48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AW			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	VME	VME
48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AWH			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	BRONS	BRONS
48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AWH			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	BRONS	IJZ

48001	235925	486850	1	Onbekend	---	AWH				Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	IJZV	IJZV
48001	235925	486850	1	Onbekend	---	HOUTSKL	Datering onbekend.			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	PALEO	NTC
48003	235850	479830	10	Nederzetting, onbepaald	---	GRONDSPR				Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	ROM	ROM
48003	235850	479830	10	Nederzetting, onbepaald	---	PAALGAT	8 van de paalsporen vormen plattegrond van een gebouw.			Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	2003	ROM	ROM
50626	236077	478106	1	Onbekend	XXX	AFSLAG	Niet nader te dateren			Velde, van de	2000	PALEO	BRONS
50626	236077	478106	1	Onbekend	XXX	AW				Velde, van de	2000	IJZ	ROM
50626	236077	478106	1	Onbekend	XXX	STG				Velde, van de	2000	LMEB	LMEB
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	AWG				Prangsmas	2005	VMEC	LMEB
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	GEBOUW				Prangsmas	2005	LME	NT
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	GRONDSPR				Prangsmas	2005	VMEC	NTB
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	KGP				Prangsmas	2005	VMEC	LMEB

55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	KLING		Prangma	2005	MESO	NEO
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	MAALSTN		Prangma	2005	LME	LME
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	PLATTEGR	incomplete plattegronden door smalle sleuven.	Prangma	2005	LMEA	LMEB
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	SLAK		Prangma	2005	LME	NT
55894	236325	485650	1	Nederzetting, onbepaald	---	SPIJKER		Prangma	2005	VME	NT
57212	236100	478250	50	Onbekend	---	AWH		ADC ArcheoProjecten	2000	IJZ	ROMLB
57913	236400	485300	100	Akker/tuin	---	AFSLAG	bewerkt vuursteen waarschijnlijk steentijd.	Prangma	2005	MESO	NEO
57913	236400	485300	100	Akker/tuin	---	AW	Aardewerk daterend vanaf 14e eeuw.	Prangma	2005	LMEB	NT
57913	236400	485300	100	Akker/tuin	---	GEBOUW	bouwmateriaal uit het esdek.	Prangma	2005	ROMV	NTC
57913	236400	485300	100	Akker/tuin	---	GRONDSPR	esgreppels en paalsporen van afrastering en spieker	Prangma	2005	LMEB	NT
57913	236400	485300	100	Akker/tuin	---	SLAK	uit esdek	Prangma	2005	LME	NT
57913	236400	485300	100	Akker/tuin	---	SPIJKER	spijkers uit esdek	Prangma	2005	BRONSM	NTC
58336	236380	485300	10	Landbouw	XXX	GREPPEL	Een serie dicht opeen gegraven greppels, waardoor de bodem beter bewerkbaar werd.	Prangma	2005	LMEA	NTB
58336	236380	485300	10	Landbouw	XXX	PAALGAT	Paalkuilen afkomstig van een heining uit dezelfde periode als de ontginningen.	Prangma	2005	LMEA	NTB
58336	236380	485300	10	Onbekend	XXX	XXX	Er zijn vier stukken bewerkt vuursteen aangetroffen, die echter niet dateerbaar zijn. Het vuursteen werd aangetroffen in de onderste grijze laag van het esdek, die door RAAP als oude akkerlaag werd geïnterpreteerd.	Prangma	2005	NEO	BRONS

58336	236380	485300	10	Percelering/verkaveling	XXX	AWH	Een kleine Kogelpotaardewerk concentratie in de top van het stuifzand	Prangmsa	2005	LMEA	LMEB
58369	236380	485590	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH	Fragmenten kogelpot aardewerk	Prangmsa	2005	LMEA	LMEA
58369	236380	485590	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	GREPPEL	Greppels behorend bij de Middeleeuwse nederzetting	Prangmsa	2005	LMEA	LMEA
58369	236380	485590	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	KUIL		Prangmsa	2005	LMEA	LMEA
58369	236380	485590	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	PAALGAT	Twee hoeken van structuren werden in put 1 gezien. Het gaat om huizen of schuren.	Prangmsa	2005	LMEA	LMEA
58369	236380	485590	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	ROOD		Prangmsa	2005	NTA	NTB
401183	236250	485675	1	Huisplaats, onverhoogd	---	HUIS1		Prangmsa	2005	VMEC	VMED
401183	236250	485675	1	Huisplaats, onverhoogd	---	KGP		Prangmsa	2005	VMEC	VMED
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	BAKSTEEN		Prangmsa	2005	NT	NT
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	BOT	Botten van rund, varken, schaap/geit, paard en hond zijn aangetroffen.	Prangmsa	2005	VMEC	NT
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	FIBSCHYF	Mogelijk een kruisfibula. Sterk gecorrodeerd, d.m.v. röntgen zijn vier gaten in de schijf te zien.	Prangmsa	2005	VMEC	VMED
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	GREPPEL		Prangmsa	2005	VMEC	NTC
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	GRS	16e/17e eeuwse grijs aardewerk	Prangmsa	2005	LMEB	LMEB
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	HAARDSTN	Van het onbewerkte steen (N&eq;213) is ca. 25% verbrand. Hoeveel hiervan als kooksteen of haardsteen is gebruikt, is niet duidelijk.	Prangmsa	2005	VMEC	LMEB

401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	HESENS		Prangma	2005	VMEC	VMEC
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	KGP	9e tot en met 11e eeuw. 12e eeuwse elementen ontbreken vrijwel geheel.	Prangma	2005	VMEC	LMEA
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	KUIL		Prangma	2005	VMEC	NTC
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	MAJBORD		Prangma	2005	NTA	NTB
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	PAALGAT		Prangma	2005	VMEC	NT
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	PAFFRATH		Prangma	2005	LMEA	LMEA
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	PSTG		Prangma	2005	LMEA	LMEA
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	ROOD		Prangma	2005	NTA	NTB
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	SLAK	De slakken bestaan uit smeedslak(brok)ken en haardwandfragmenten. Hamerslag is niet aangetroffen.	Prangma	2005	VMEC	LMEA
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	SLIJPSTN		Prangma	2005	VMEC	LMEB
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	STEENBLK	maalsteenfragmenten	Prangma	2005	VMEC	LMEB
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	STGL		Prangma	2005	NTA	NTA
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	WATERPUT		Prangma	2005	VMEC	NTB
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	WATERPUT	In diverse waterputten werden resten van de bekisting gevonden: tweemaal een tonput, zesmaal een vierkante bekisting. Eenmaal bestond de bodem uit een houten plank en de wand uit turfplaggen.	Prangma	2005	VMEC	NTA

401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	WIT		Prangma	2005	NT	NT
401185	236450	485550	50	Huisplaats, onverhoogd	---	XXX	Onder de metalen voorwerpen zijn veel voorwerpen uit de NT, sommige zeer recent. O.a. ijzeren spijkers, een cent uit 1952 en een duit uit de 18e eeuw.	Prangma	2005	VMEC	NTC
402675	237600	481700	100	Onbekend	XXX	AFSLAG	3 fragmenten vuursteen verspreid over het oppervlak, 1 fragment in een boring maar uit een geëgaliseerde verstoorde laag.	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2005	MESO	NEO
402675	237600	481700	100	Onbekend	XXX	STG	Oppervlakte vondst.	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2005	LMEB	LMEB
402677	233800	489375	1	Onbekend	XXX	AFVAL	Vondst uit boring.	RAAP Archeologisch Adviesbureau	2005	MESO	MESO
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	AWH		Prangma	2006	IJZ	IJZ
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	GREPPEL		Prangma	2006	IJZ	XME
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	HUTKOM	vermoedelijk hutkom, uit dezelfde periode als de rest van de nederzetting: ijzertijd	Prangma	2006	ROMM	ROMM
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	KUIL		Prangma	2006	IJZ	IJZ
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	PAALGAT		Prangma	2006	IJZ	IJZ
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	PLATTEGR	lijkt een kleine schuur	Prangma	2006	IJZ	IJZ

403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	SPIEKER	vierpelig	Prangmsma	2006	IJZ	IJZ
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	XXX	brok roest	Prangmsma	2006	IJZ	XME
403833	235872	486628	1	Nederzetting, onbepaald	---	XXX	Vreemd gevormd zwaar stuk steen, onbekend bij specialisten wat het is. Het lijkt niet natuurlijk.	Prangmsma	2006	IJZ	IJZ
403837	235865	486765	1	Nederzetting, onbepaald	---	AFSLAG	Afslagje van een goede kwaliteit vuursteen	Prangmsma	2006	PALEO	IJZ
403837	235865	486765	1	Nederzetting, onbepaald	---	AWH		Prangmsma	2006	IJZ	ROM
403837	235865	486765	1	Nederzetting, onbepaald	---	GREPPEL	greppels horen mogelijk bij ontginning van es	Prangmsma	2006	IJZ	XME
403837	235865	486765	1	Nederzetting, onbepaald	---	KLOPSTN		Prangmsma	2006	IJZ	IJZ
403837	235865	486765	1	Nederzetting, onbepaald	---	KUIL		Prangmsma	2006	IJZ	ROM
403837	235865	486765	1	Nederzetting, onbepaald	---	PAALGAT		Prangmsma	2006	IJZ	ROM
403837	235865	486765	1	Nederzetting, onbepaald	---	SPIEKER	vierpelig spieker	Prangmsma	2006	IJZ	ROM
403839	235945	487050	1	Nederzetting, onbepaald	---	AWH		Prangmsma	2006	IJZ	IJZ
403839	235945	487050	1	Nederzetting, onbepaald	---	BROK	Steenbrokken met onnatuurlijke breuken	Prangmsma	2006	IJZ	IJZ
403839	235945	487050	1	Nederzetting, onbepaald	---	PLAAT	Verroeste plaat uit het esdek	Prangmsma	2006	XME	NT
406111	233686	482261	1	Onbekend	XXX	SLAK		Klaveren, van	2006	BRONSV	NTC
406111	233686	482261	1	Onbekend	XXX	XXX	De fragmenten zijn van hetzelfde type aardewerk: handgevoemd materiaal, bruin gekleurd door het licht oxiderend bakken, gemagerd met fijn steengruis en aan de buitenzijde van de pot enigzins glad afgewerkt zonder enige vorm van versiering. Slechts een fra	Klaveren, van	2006	BRONSL	IJZ

409576	230670	484000	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	AWH	Mogelijk afval van nederzetting op aangrenzende dekzandkop.	Groenewoudt	2007	NEOM	NEOL
409576	230670	484000	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	CULTLAAG	Mogelijk afval van nederzetting op aangrenzende dekzandkop.	Groenewoudt	2007	NEOM	NEOL
409576	230670	484000	10	Nederzetting, onbepaald	XXX	XXX		Groenewoudt	2007	NEOM	NEOL
409576	230670	484000	10	Veenweg/veenbrug	XXX	WEG	Enkele, deels waarschijnlijk bewerkte, boomstammen. Mogelijke veenweg.	Groenewoudt	2007	NEOL	NEOL
411191	234000	484200	100	Onbekend	XXX	HOUTSKL		Blom	2008	PALEO	NTC
411191	234000	484200	100	Onbekend	XXX	KLING		Blom	2008	PALEO	IJZ

Bijlage 6c

Catalogus onderzoeken

OMG_NR	X_COORD	Y_COORD	COORD	TOPONIEM	PLAATS	OZK TYPE	DATUM AANVANG	UITVOERDER	OPDRACHTGEVER	SELECTIE ADVIES	TOELICHTING
1199	235800	478200	BAANAKKER	Enter							
2253	236079	478108	Baanakker	Enter	ABE	14-06-2000	ADC ArcheoProjecten	Gemeente Wierden	Er kan worden geconcludeerd dat in de ondergrond sporen en vondsten te verwachten zijn die wijzen op menselijke activiteit in de pre- en protohistorie. Er wordt geadviseerd om ook de overige twee proefsleuven, die voor 2001 op het programma staan, op	Veide, H.M. van der, 2000: Archeologische begeleiding op de Baanakkers te Enter (gemeente Wierden). ADC rapport 53.	
2588	235900	479850	DE AKKERS	Enter	XXX	13-03-2002	Onbekend	Onbekend	Op grond van verspreiding, gaafheid en conservering van de archeologische sporen komen drie gebieden in aanmerking voor een vervolgonderzoek in de vorm van een definitieve opgraving.		
3824	231769	483480		Rijssen	XXX	01-02-1989	RAAP Archeologisch Adviesbureau	RAAP Archeologisch Adviesbureau	RAAP 1989: "Om de archeologische objecten te kunnen waarden en om beheersadviezen te kunnen geven is aanvullend onderzoek nodig. Onderzoek naar de aard, omvang, kwaliteit en kwetsbaarheid. Op dit moment is al wel duidelijk dat de dekzandruggen lan		
3872	237618	477074		Niet van toepassing	ABO	22-11-1990	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Particulier	RAAP 1993: Een selectieadvies wordt niet gegeven, omdat dit niet het doel was van het rapport. Wel worden er allerlei adviezen gegeven over de methode van onderzoek op dit type vindplaatsen.		
4211	236048	478218	Baanakkers	Enter	APP	28-04-2003	Synthegra BV	Gemeente Wierden	Aanbeveling: Op basis van het proefsleuvenonderzoek, de stratigrafie en het aangetroffen vondstmateriaal is de onderzoekslocatie te interpreteren als een gebied met een lage archeologische verwachting. Het terrein is dusdanig verstoord (o.a. toppen a	Synthegra Archeologie Rapport 173050	
5054	238538	483762		Almelo	ABO	02-09-2002	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	-	Locatie 1, waarderend booronderzoek; conserveringsomstandigheden voor en gaafheid van vuursteenvindplaatsen lijken goed. Pleistocene oppervlak nog grotendeels intact (Ivm pakket stuifzand en esdek)	
5707	235875	486814		Wierden	ABO	01-10-2003	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	Proefsleuven onderzoek aanbevolen voor de zones in het gebied met middelhoge archeologische verwachting.	54 megaboringen en 10 edelmannboringen	
6444	236675	489198	De Kiekebelt	Wierden	ABO	18-04-2004	ADC ArcheoProjecten	Particulier	Geen archeologische indicatoren aangetroffen; geen aanvullend onderzoek aanbevolen.	Waldus, W.B. en L. van der Feijst, 2004: Wierden recreatiepark De Kiekebelt bureauonderzoek en IVO fase 1. ADC rapport 270.	

8140	236357	485508	Rijksweg 35/36	Huurne	OOK	06-12-2004	ADC ArcheoProjecten	Rijkswaterstaat	Op grond van de resultaten wordt geadviseerd om op locatie 5 vervolgonderzoek te laten uitvoeren rond put 1 en 2 en put 4. Op locatie 1 wordt vervolgonderzoek niet geadviseerd.	Op locatie 1 zijn drie putten aangelegd, 1 van 50 bij 4 m, en 2 van 25 bij 4m. De locatie van put 5 (50m) is ca. 15m naar het zuiden verschoven ten opzichte van de geplande locatie, zodat de kuilvoeropslag van de eigenaar van het terrein niet doorgraven
9225	236300	485663	Huurne Vindplaats 5	Wierden	OOK	31-01-2005	ADC ArcheoProjecten	Rijkswaterstaat	Het terreingedeelte tegen de Rijsense straat is grotendeels opgegraven, 200 m westelijk hiervan is slechts een klein deel van de vindplaats opgegraven. Hieromheen ligt vermoedelijk een heel erf.	Tijdens de opgraving zijn de sporen aangetroffen van en middeleeuws erf, dat enkele malen op vrijwel dezelfde plaats is herbouwd. OP het erf zijn vijf boerderijplattegronden te reconstrueren van het type Gasselte A en B. Deze dater het erf uit de 9
9225	236300	485663	Huurne Vindplaats 5	Wierden	OOK	31-01-2005	ADC ArcheoProjecten	Rijkswaterstaat	Het terreingedeelte tegen de Rijsense straat is grotendeels opgegraven, 200 m westelijk hiervan is slechts een klein deel van de vindplaats opgegraven. Hieromheen ligt vermoedelijk een heel erf.	Tijdens de opgraving zijn de sporen aangetroffen van en middeleeuws erf, dat enkele malen op vrijwel dezelfde plaats is herbouwd. OP het erf zijn vijf boerderijplattegronden te reconstrueren van het type Gasselte A en B. Deze dater het erf uit de 9
9225	236300	485663	Huurne Vindplaats 5	Wierden	OOK	31-01-2005	ADC ArcheoProjecten	Rijkswaterstaat	Het terreingedeelte tegen de Rijsense straat is grotendeels opgegraven, 200 m westelijk hiervan is slechts een klein deel van de vindplaats opgegraven. Hieromheen ligt vermoedelijk een heel erf.	Tijdens de opgraving zijn de sporen aangetroffen van en middeleeuws erf, dat enkele malen op vrijwel dezelfde plaats is herbouwd. OP het erf zijn vijf boerderijplattegronden te reconstrueren van het type Gasselte A en B. Deze dater het erf uit de 9
13143	230556	483321	Aanleg Paralelweg N347 Rijssen - Nijverdal	Rijssen	ABO	11-07-2005	Synthegra BV	Provincie Overijssel	Conclusie: - Zijn er archeologische vindplaatsen in het plangebied aanwezig? Nee, er zijn geen archeologische indicatoren in de boringen aangetroffen - Wat is de omvang, aard, datering en fysieke kwaliteit van de aangetroffen archeologische vindplaatsen	Synthegra Archeologie Rapport 175147 ISSN: 1574-0838
13239	235794	480005	Witmoesdijk	Enter	APP	01-08-2005	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Particulier	n.v.t.	J. de Winter/S. de Jager, 2008: Enter Witmoesdijk. Archeologisch onderzoek, BAAC rapport A-05.0233
13765	235949	486853	Loonderesch	Wierden	APP	03-10-2005	ADC ArcheoProjecten	Gemeente Wierden	Er zijn 3 zones met sporen aangetroffen, maar gezien de geringe breedte van het wegtracé is vervolgonderzoek niet nodig. Wanneer naast de weg bebouwing gaat komen zal wel verder onderzoek gewenst zijn.	In alle 6 proefsleuven zijn arch. resten aangetroffen onder het esdek. De scherven wijzen op een nederzetting uit de ijzertijd of misschien vroeg-Romeinse tijd in de directe omgeving van de putten. Literatuur: Prangma, N.M.: Wierden Westelijke Ran
13907	237208	482307	Bornbroekse	Onbekend	ABO	16-02-	Akkerman	Waterschappen	De aanbeveling luidde dat de in het centrum	

13913	236241	484138	Wierden, Dakhaas 't Oele	Wierden	ABO	19-09-2005	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	van het plangebied gelegen rivierduin met een esdek archeologisch vervolgonderzoek dient te worden uitgevoerd door middel van proefsleuvenonderzoek. Voor het overige deel van het plangebied (verstoord) is g	
14521	237484	482711	Eksosche Aa	Ijpelo	APP	08-11-2005	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	Vindplaats 1 is op grond van bovenstaande fysieke criteria behoudenswaardig. De aanwezigheid van sporen en vondstmateriaal is uiterst hoog, hoewel de aanwezige sporen op de dekzandruigen door recent grondgebruik zijn aangetast. De waardering van vind	Conclusies en aanbevelingen Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek op vindplaats 1 kan vastgesteld worden dat in hoge mate archeologische waarden aanwezig zijn. De aangetroffen sporen kunnen in verband gebracht worden met bewoning e
15286	235672	484825	Wierden Dakhaas 't Oelen	Wierden	ABO	19-09-2005	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	volgt nog	
15287	235772	484944	Wierden	Wierden	ABO	19-09-2005	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	volgt nog	
15568	236121	478470								
16179	235888	479873	De Akkers	Enter	APP	06-03-2006	ADC ArcheoProjecten	Gemeente Wierden	Deze vindplaats moet beschouwd worden als behoudenswaardig, zeker in verband met eerder uitgevoerd onderzoek (ensemblewaarde). Vanuit het gezichtspunt van de Archeologische Monumenten Zorg (AMZ) is geadviseerd om de vindplaats middels planaanpassing	Op instigatie van bevoegd gezag (provincie Overijssel/gemeente Wierden) is doorgesart naar DO. Relevant deel van terrein dat door woningbouw wordt verstoord is daarbij onderzocht.
16194	235977	478472	Krompatte / Oude Deldenseweg	Enter	APP	13-03-2006	ADC ArcheoProjecten	Particulier	- Zie toelichting	
16267	236073	479972	Enter-Noord	Enter	APP	10-03-2006	ADC ArcheoProjecten	Gemeente Wierden	Geen vervolgonderzoek nodig.	Er zijn geen vondsten aangetroffen. Er is geen vondstmelding gedaan
16757	235870	480450	Wiedenseweg 26	Enter	ABO	10-04-	RAAP	Niet van toepassing	Geen vervolgonderzoek	

17049	235970	480260	berghorst		Enter		2006	Archeologisch Adviesbureau				
17678	234164	491870	Filenweg		Hoge Hexel	ABO	21-06-2006	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	Redelijk intact bodemopbouw, geen vondsten, geen vervolgonderzoek noodzakelijk.		
17974	234584	483385	N350 Rijssen-Wierden		Rijssen							
18127	235708	480745	Wierdenseweg		Enter							
18160	235707	480746	Wierdenseweg		Enter							
18595	235893	479872	De Akkers 2		Enter	OOK	21-08-2006	ADC ArcheoProjecten	Gemeente Wierden	Opgegraven.		Lit: Diepeveen-Jansen, M., K. Klerks, 2006: Buitenhaven West te Almele. Een bureauonderzoek naar de aanwezigheid van landschappelijke, archeologische en cultuurhistorische waarden. Vestigia rapport V360.
19524	238525	485041	Buitenhaven West		Almelo	BOK	19-11-2006	Vestigia BV ADC	Niet van toepassing	Voor het zuidoostelijk deel van het plangebied, de stokkerhoek is nader archeologisch onderzoek geadviseerd in de vorm van booronderzoek. Voor het overige deel is geen vervolgonderzoek geadviseerd.		
19681	237429	488314			Wierden	ABO	06-11-2006	ArcheoProjecten	Niet van toepassing	archeologische begeleiding van graafwerkzaamheden op twee locaties		
19740	235519	480160	Witmoesdijk 3 a		Enter	ABO	06-11-2006	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	Op basis van de resultaten van onderhavig onderzoek adviseert BAAC bv dat een archeologisch vervolgonderzoek ter plaatse van het plangebied aan de Witmoesdijk tussen nrs. 3 en 5 te Enter is gewenst in de vorm van proefsleufonderzoek, eventueel direct		
19802	233694	482273	N350 Rijssen-Wierden		Wierden	APP	20-11-2006	Synthebra BV Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	Op grond van de onderzoeksresultaten kan geconcludeerd worden dat het perceel, dat in de inleiding als eenmanses werd aangeduid, en waarop het geplande wegvak P. 8.750 1 P. 8.250 van de N350 Rijssen/Wierden is gelegen, als behoudenswaardig geïdentificeerd is.		Het proefsleuvenonderzoek bij Rectum, 1 t Winkel is op 20 en 21 november 2006 uitgevoerd door Synthebra Archeologie BV uit Doetinchem. Leidraad voor het onderzoek was het Programma van Eisen zoals dit is opgesteld door mw. drs. S. Wentink, provinciaal
19972	235870	479182	Rijssenseweg 22		Enter	ABO	28-11-2006		Niet van toepassing	BAAC bv adviseert om in het plangebied geen bodemingrepen dieper dan 70 cm uit te voeren en zo archeologische resten in situ te behouden. Indien dit bouwtechnisch niet mogelijk is, en als het esdek wordt vergraven of verstoord tot het onderliggende g		
20037	231470	489907	Saamsweg 12		Hoge Hexel	ABO	01-12-2006	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	Tijdens het veldonderzoek zijn in de boringen geen archeologische indicatoren aangetroffen. Wel zijn (deels) intacte bodemprofielen vastgesteld. Het kan derhalve gezien de nabije ligging van in ieder geval UUn grafheuvel (Monumentnummer 15978) en een		
20081	231121	483425	Smeversdijk		Zuna				Niet van toepassing			

20457	237109	483876	ypeloweg 14	Wierden	ABO	22-12-2006	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	Op basis van de resultaten van onderhavig onderzoek adviseert BAAC bv dat een archeologisch vervolgonderzoek ter plaatse van het geplande retentiegebied in het beekdal niet noodzakelijk is. Het hoger gelegen terrein ten noordwesten van het plangebied	
21027	235629	488741	Het Brakel; Lage Eggeweg	Hooge Hexel	APP	17-03-2005	ADC ArcheoProjecten RAAP	Niet van toepassing	Voor nadere informatie zie Livelink en/of dossier behorende bij ODB46166.	
21285	234911	490472	Woningbouwlocatie Kleen Esch	Wierden	ABO	21-02-2007	Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	Vrijgeven	Geen arch indicatoren in boor.
21286	234697	490443	Kulturhus	Wierden	ABO	21-02-2007	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	Proefsleuven	Aardewerk en vuursteen in onverstoorde b-horizont.
22562	236295	487340								
22956	235958	484733								
24268	230557	483991	Zuna's Hooilanden	Rijssen	ABO	06-09-2007	Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul	Niet van toepassing	Vervolgonderzoek aanbevelen.	
25045	234928	478647	Rijssen+Enter	Rijssen	ABO	05-11-2007	Vestigia BV	Niet van toepassing	Vervolgonderzoek in de vorm van proefsleuven.	
25591	234008	480288								
25772	237996	489265	Bedrijventerrein Noord	Almelo						
25802	232103	483477	Notter Zunaweg-Klokkendijk	Wierden	APP	18-12-2007	ADC ArcheoProjecten	Particulier	Vrijgeven terrein. Archeologische sporen te minimaal en verweerd. Slechts 2 kuilen en 1 sloot. 2 fragmenten 18e eeuws aardewerk en een stukje 18e eeuws pijpensteelt.	
25804	232111	483469	Notter Zunaweg-Klokkendijk	Wierden						
25813	231512	489857	Saamsweg 12	Hoge Hexel	ABE	13-12-2007	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	Na verwijdering van de bouwvoor in de maagdelijke ondergrond geen archeologische sporen of andere resten aangetroffen. Het terrein is vrijgegeven, waarna de aannemer de desbetreffende bouwput verder heeft uitgegraven. Geen verder onderzoek noodzakeli	
26235	236930	486828	Trompenberg	Wierden	BOK	11-01-2008	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	I.v.m. landschappelijke ligging (hooggelegen gordeidezand) is een karterend booronderzoek geadviseerd.	
26363	235869	479739	De Akkers 3	Enter	APP	17-01-2008	ADC ArcheoProjecten	Gemeente Wierden	Het rapport is nog niet klaar.	
26840	233990	484218								
26841	233992	484216								

27786	236843		Wierden Schoolstraat- marktstraat	Wierden	ABO	25-03- 2008	ADC ArcheoProjecten	Particulier	ADC ArcheoProjecten adviseert om in het hele plangebied een inventariserend veldonderzoek uit te voeren door middel van het aanleggen van proefsleuven (IVO-P), ten einde gaafheid, omvang, datering en conservering van archeologische resten te onderzoeken	
28619	235520	480161		Wierden	ABO	02-06- 2008	ADC ArcheoProjecten	Gemeente Wierden	Nvt. Er kan worden gestart met de werkzaamheden.	
29008	235852	479742	de Akkers	Wierden	OOK		Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cul		Bij het ontgraven van de grond tot 3,4 m mv ter plaatse van de nieuwbouw en het verwijderen van de humeuze bovengrond (het plaggendeek) tot aan de C-horizont ten behoeve van overige werkzaamheden zullen eventueel aanwezige archeologische waarden tot	
29040	236547	485662	Zuid Esweg	Wierden	ABO	10-06- 2008		Niet van toepassing		
29584	235633	480804	Burgemeesterdijk	Wierden					In het kader van de voorgenomen nieuwbouw in het plangebied Dakhorst te Wierden is een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Uit het bureauonderzoek is gebleken dat het uiterste noorden, zuiden en oosten van het plangebied archeologisch en cultuur	
30309	236743	483196		Wierden	BOK	03-05- 2007	Wagemans RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing		
30759	235397	480813		Enter	BOK	01-09- 2008		Niet van toepassing	geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek	
32750	235822	490525	3e Lageveldsweg	Hoge Hexel	BOK	22-12- 2008	RAAP Archeologisch Adviesbureau	Niet van toepassing	Op basis van de middelmatige archeologische verwachting wordt aanbevolen archeologisch veldonderzoek uit te voeren om het gespecificeerde verwachtingsmodel te toetsen en aan te vullen. Vanwege de middelmatige verwachting in combinatie met de bodemge	
33013	235007	478919								
33189	235657	481044	Wierdense Weg	Enter						

Bijlage 7

Verklarende woordenlijst

Begrippenlijst

Afkortingen

AHN	Actueel hoogtebestand Nederland
AMK	archeologische monumentenkaart
ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem
CAA	Centraal Archeologisch Archief
CMA	Centraal Monumentenarchief
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden
IVO	Inventariserend veldonderzoek
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlands Archeologie
NAP	Normaal Amsterdams Peil
NEN	Nederlandse Norm 5104: classificatie van onverharde grondmonsters
PvE	Programma van Eisen
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
-mv	beneden maaiveld

Verklarende woordenlijst

A-horizont	Donkergekleurde bodemhorizont waarin humus door bodemdieren, planten, schimmels en bacteriën is omgezet en gemengd met de eventuele minerale delen
AC profiel	Bodemprofiel waarin een humusrijke A-horizont direct gelegen is op het ongeroerde moedermateriaal (C-horizont).
Administratief geplaatst	Een vondst waarvan de exacte vondstlocatie niet bekend is. Omdat de vondst wel iets kan zeggen over het gebied waar het ergens in is gevonden wordt deze als administratieve vondst weergegeven. De plaatsing van de vondst op de kaart gebeurt op het kilometergrid van het Nederlandse coördinatenstelsel in de omgeving waarvan men denkt dat de vondst is gedaan.
Afzetting	Neerslag of bezinking van materiaal.
Antropogeen	Ten gevolge van menselijk handelen (door mensen gemaakt/veroorzaakt).
Archeologie	Wetenschap die zich ten doel stelt om door middel van studie van de materiële nalatenschap inzicht te verwerven in alle facetten van menselijke samenlevingen in het verleden.
archeologisch monument	Aard, omvang en kwaliteit van deze vindplaatsen rechtvaardigen blijvend behoud uit wetenschappelijke en/of cultuurhistorische overwegingen. Al naar gelang de betekenis die aan deze aspecten wordt toegekend, verdienen deze vindplaatsen te worden geplaatst op het beschermingsprogramma van Rijk, provincie of gemeente. Uit dien hoofde dient daarom te worden gestreefd naar een ongestoord behoud van de daarin aanwezige archeologische sporen. Werkzaamheden gericht op het behoud zijn uiteraard toegestaan.
B-horizont	Een minerale (soms moerige) horizont in een bodem, waarin een of meer van de volgende kenmerken voorkomen: <ul style="list-style-type: none">- Inspoeling van kleimineralen, aluminium, ijzer of humus uit hoger liggende horizonten, al dan niet in combinatie- (bijna) volledige homogenisatie met bovendien zodanige veranderingen dat:<ul style="list-style-type: none">o Nieuwvorming van kleimineralen is opgetreden en/ofo Aluminium en ijzer(hydro)oxiden zijn vrijgekomen, ofo Een blokkige of prismatische structuur is ontstaan.

Booronderzoek	karteringsmethode bij veldinventarisatie, gebaseerd op het verrichten van grondboringen, waarbij vooral gelet wordt op het voorkomen van archeologische indicaties zoals aardewerkfragmenten, houtskool en fosfaatconcentraties
BP	Before Present, gebruikt voor ouderdomsbepalingen op grond van het meten van de hoeveelheid radio-actieve koolstof in organisch materiaal (de C14- of 14C-methode) worden gewoonlijk opgegeven in jaren voor heden (=1950); jaarringen-onderzoek heeft vastgesteld dat deze dateringen af kunnen wijken van de werkelijke ouderdom.
C-horizont	Weinig (C1) of niet (C2) door bodemprocessen veranderd sediment of eventueel verweerd vast gesteente volgend op vast gesteente. Om te worden geclassificeerd als C-horizont dient het om soortgelijk materiaal te gaan als hetgeen waarin de A- en B-horizonten zijn ontwikkeld.
Dekzand	Fijnzandige afzettingen die onder koude omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden uit de laatste ijstijd vormen in grote delen van Nederland een 'dek'
Eenmanses	Aanduiding voor een kleine es die slechts door één of enkele boeren wordt bewerkt; vaak ook aangeduid met de term kamp.
Enkeerdgronden	Dikke eerdgrond (= laag met donkere, min of meer rulle grond, met organische en anorganische bestanddelen) ontwikkeld op zandgrond onder invloed van de mens; worden ook wel essen genoemd.
Erosie	Verzamelnaam voor processen die het aardoppervlak aantasten en los materiaal afvoeren. Dit vindt voornamelijk plaats door wind, ijs en stromend water
Esdek	Oud verhoogd bouwland, ontstaan door ophoging ten gevolge van bemesting. Voor de bemesting werden plaggen of met zand vermengde potstalmest opgebracht. In geval van een es is de opgebrachte laag ten minste 50 cm dik. De term es is gangbaar in Noord- en Oost-Nederland. In Midden-Nederland wordt gesproken van enk of eng en in Zuid-Nederland van akker of veld.
Formatie	Een sedimentpakket dat qua herkomst en lithologische samenstelling een eenheid vormt.
Gehomogeniseerd Holoceen	Volledig opgenomen zijn in de teeltlaag of bouwvoor. jongste geologisch tijdvak (vanaf de laatste IJstijd: ca. 8800 jaar v. Chr. tot heden)
Horizont	Een qua kleur, textuur en wordingsgeschiedenis homogene bodemlaag met karakteristieke eigenschappen
Inventariserend Veldonderzoek	Het verwerven van (extra) informatie over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een onderzoeksgebied, als aanvulling op en toetsing van de archeologische verwachting, gebaseerd op het bureauonderzoek middels waarnemingen in het veld
Veldpodzol	Humuspodzolgronden met een humushoudende bovengrond dunner dan 30 cm. Dergelijke gronden worden hoofdzakelijk aangetroffen in jonge ontginningsgebieden.
Nederzetting(-sterrein)	Woonplaats; de aard en samenstelling van het in het veld aangetroffen sporen en materiaal wordt geïnterpreteerd als resten van bewoning in het verleden.
Pleistoceen	Geologisch tijdperk dat ca. 2,3 miljoen jaar geleden begon. Gedurende deze periode waren er sterke klimaatwisselingen van gematigd warm tot zeer koud. Na de laatste IJstijd begint het Holoceen (ca. 8800 v. Chr.)
Podzol	Bodem met een uitspoelingslaag (E-horizont) en een inspoelingslaag (B-horizont). Het gehele proces van het uitloggen van de E-horizont en de vorming van een B-horizont door inspoeling van humus en ijzer heet podzolering.
Proefsleuvenonderzoek	opgraving van beperkte omvang op één of meerdere locaties binnen een vindplaats dan wel in de vorm van één of meerdere sleuven om nadere gegevens te verzamelen over aard, omvang, diepteligging,

	e.d. van grondsporen waarbij de grondsporen zo veel mogelijk intact worden gelaten. Proefonderzoek kan noodzakelijk zijn in het kader van een inventariserend veldonderzoek, maar dient met name ter voorbereiding van de opgraving
Sediment	Afzetting gevormd door accumulatie van losse gesteentefragmentjes (zoals zand of klei) en eventueel delen van organismen.
Stratigrafie	Opeenvolging van lagen in de ondergrond (niet alleen in de bodem)
Veen	Geheel of grotendeels uit enigszins ingekoolde, maar nauwelijks vergane plantenresten opgebouwde afzetting.
Verwachtingskaart	Kaart waarop gebieden staan aangegeven met een zekere archeologische verwachting; deze verwachting is gebaseerd op een wetenschappelijk model (gebaseerd op kennis over lokatiekeuze, fysische geografie, statistische relaties, etc.).
Vindplaats	Een ruimtelijk begrensd gebied, waarbinnen zich archeologische informatie bevindt.
Vondstlocatie	Een locatie waar een vondst dan wel vondsten zijn gedaan
Waarneming	Vondstlocaties in ARCHIS staan als waarneming geregistreerd

